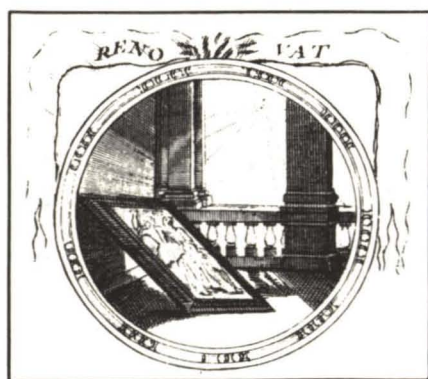

VIGILIA

Hogyan lehet ma Istenről beszélni?

**Barsi Balázs, Beney Zsuzsa, Fülei Szántó Endre,
Karátson Gábor, Kerényi Lajos, Klima Gyula, Kocsis Imre,
Pajor András, Petőfi S. János, Tarnay László és Vasadi Péter írása**

Ferdinandy György és Jókai Anna elbeszélése

Beszélgetés Nádasy Alfonzal

1993/9

LUKÁCS LÁSZLÓ: Istenről beszélünk 641

HOGYAN LEHET MA ISTENRŐL BESZÉLNI?

VASADI PÉTER: Vigasztaljátok népemet! 642
 FÜLEI SZÁNTÓ ENDRE: Beszélünk-e Istenről? 644
 KOCSIS IMRE: Szent Pál tanítása Istenről 646
 KERÉNYI LAJOS: Lelkipásztori gondolatok 652
 BARSZ BALÁZS: Az igehirdetés az élet szolgálata 657
 PAJOR ANDRÁS: Az igehirdetés nyelve 664
 TARNAY LÁSZLÓ: Transzcendencia és a Másik 668
 KARÁTSON GÁBOR: Az Istenről való beszéd ma, itt 671
 BENEY ZSUZSA: Kimondható-e, ami láthatatlan? 675
 PETŐFI S. JÁNOS: Megjegyzések az ISTEN szó használatához 677
 KLIMA GYULA: Nomina nuda tenemus 680

* * *

RÁKOS SÁNDOR: Fejek; Epitáfium; Árnyék (*versek*) 684
 JÓKAI ANNA: Három 685
 BRASNYÓ ISTVÁN: Menedék (*vers*) 686
 HUSZTI VILMOS: Oláh Miklós pályafutása és irodalmi munkássága 687
 RAPCSÁNYI LÁSZLÓ: Az utolsó ellenpápa, V. Félix (*III. rész*) 693

KORTÁRSUNK

FERDINANDY GYÖRGY: Apa és fia (*elbeszélés*) 699
 POMOGÁTS BÉLA: Az irodalomban megtalált haza
 (Ferdinandy György elbeszéléseiről) 703

KATOLIKUS RENESZÁNSZ

JOBST ÁGNES: Az Élet és köre 705

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Nádasy Alfonzzal (*Retkes Attila*) 711
 SZEMLE (a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón) 716

Címlapunkon: *Emblemes ou devises chretiennes* (Lyon, 1701)

Istenről beszélünk

Karl Rahner egyik kis írásának ezt a címet adta: Elmélkedés az „Isten” szóról. A benne leírtakat oly fontosnak tartotta, hogy szövegét teljes terjedelmében beleillesztette utolsó nagy művébe, amely Hitünk alapjai címmel jelent meg magyarul. Ha Isten nevét, a róla való beszédet az ember kiirtaná a világból — mondja Rahner —, akkor evvel saját létének alapjait pusztítaná el, megszűnne ember lenni. De az Isten szó benne él a történelmünkben, sőt ez formálja történelmünket. Belenyitja világunkat a megnevezhetetlen, felfoghatatlan Titokba — akit elnémulva imádunk.

Isten a kinyilatkoztatásban megszólította az embert. Kőtáblára vésve kezünkbe adta törvényét, szólt hozzánk a próféták által. Az idők teljességében pedig az Ige testté lett, s a Megtestesült Ige tanítványaira bízta szavát, az Evangélium hirdetését.

A kérdés mégis minden korban újra fölmerül. Hogyan lehet továbbadni Isten üzenetét? Hogyan lehet beszélni Róla? Hogyan lehet szólni Hozzá? Jézusnak a magvetőről szóló példázata szerint az isteni Ige sorsa ki van szolgáltatva a befogadónak: a termőtalaj minőségétől és megművelésétől függ, milyen termést hoz.

„Isten Igéje nincs megbilincselve”: bár alkalmazkodik az egyes korok kultúrájához, a befogadó közeghez, fordítást, értelmezést, közvetítést igényel — mégis fölötte áll minden emberi okoskodásnak, nyelvi megközelítésnek, s a szívünk mélyén szólít meg. Amióta Isten megszólította az embert, számtalan fordítás készült a Bibliáról, s számtalan sokféleképpen „fordították-fordítják” le üzenetét egy-egy kor, egy-egy közösség vagy akár az egyes emberek nyelvére, többé vagy kevésbé hitelesen.

Tanulságos nyomon követniünk e fordítások történetét, hogy megkeressük a magunk helyét és szerepét, feladatait és lehetőségeit a jelen Magyarországon. Néhány éve még a hivatalos államideológia nemlétezőnek mondta Istent, bár udvariasan megtűrte, hogy a hívő emberek valóságosnak tartsák, s eszerint alakítsák életüket.

Napjainkra gyökeresen megváltozott a helyzet. Az egykorvolt hivatalos államideológiának nyoma veszett. A visszanyert szabadságban a legkülönbözőbb nézetek, vélemények és ideológiák jutnak szóhoz. Harsányabb, kaotikusabb és bizonytalanabb közegben kell értéket és mértéket, hiteles iránymutatást keresnie a mai embernek. A hívő s hitét megvalló embernek mintha ma sem volna könnyebb dolga, mint azelőtt. A hit elutasítása ma új indíttatásból ered, újféle érveket emleget és új taktikát követ. Némegyszer viszont ismét csak (bár ezúttal másféle) egyéni vagy csoportérdekek szolgálatában (tegyük hozzá: hamisan) hivatkoznak Istenre, rontva evvel a hitnek és a hívő embereknek a hitelességét.

Hogyan lehet ma Magyarországon Istenről beszélni? Vetődik fel a kérdés e bonyolult helyzetben. Választ kérünk teológustól és lelkipásztortól, tudóstól és írótól. Vas-kos kötet sem lenne elegendő ahhoz, hogy minden szempontot elégségesen ki lehessen fejteni. Összeállításunk ezért szükségszerűen töredékes s nyilván egyoldalú is. Másokat talán éppen a válaszok sokfélesége zavar majd e számunkban. Hiszen a lelkipásztor avatott „szakmai” munkaprogramja mellett megtalálja az Istenre talált vagy éppen az istenkereséssel vívódó ember személyes vallomását, de a nyelvésznek meg a filozófusnak tudományos traktátusát is — mind-mind más oldalról közelítik meg a kérdést.

Az itt közölt válaszok bizonyára töredékesek. De a kérdés mindnyájunknak égetően aktuális: hogyan lehet ma Magyarországon hitelesen szólunk Istenről?

Lukács László

Hogyan lehet ma Istenről beszélni?

VASADI PÉTER

Vigasztaljátok népemet!

Ezt mondja Isten az Ószövetségben. Nem lehet nem magunkra, keresztényekre gondolnunk. S nem lehet ezt az igazán szívbeli, atyai fölszólítást nem éppen *ma* fontosnak éreznünk, az egész világot elborító imaginárius félelem, levertség, depresszió, szorongás, kétségbeesés idejében. Ezredvégi vagy sem ez az el-sötétülés, megalapozott vagy patopszichológiai rosszérzés, súlyos történelmi tévedések következménye vagy a zsugorodó istenhité, egy bizonyos: a népet vigasztalni kell. Isten vigaszon nem azt érti, hogy pátyolgassuk az árválkodót. Gyógyítani küld minket, *Vele* gyógyítani, az ő szeretetével, szavának igazával, azzal a hírrel, hogy a kétségeknek van ellenpólusuk, és az nem az akármiben való hit vagy remény, hanem maga Isten. Ebből az következik, hogy egyrészt a remény nélküli ember Istenen *kívül* él (mert ha benne élne, nem volna reménytelen), másrészt az, hogy akik Istenről *ma* beszélnek, lépjenek ki mintegy „istenből” a közös, érthető megszólalás kedvéért. Paradox módon *bent* kell *kívül* lennie annak, aki a *kint* tartózkodónak akar a *Bent*-tartózkodásról szólni. Ez *ma* talán a hiteles megszólalás alapföltétele. Nem arról van szó, hogy a hitben gyöngéhez csak a hitben gyöngé „illik”, hanem arról, hogy a hitben erős ember ne magában, hanem az erejében bízzék, aki Isten. Magáról azt viszont sose feledje el, hogy *emberileg* semmilyen sem különbözik a kételkedőtől. A hitben igazán erősnek legyenek bizonyos tapasztalatai a képességek, a tudás, a biztonság elégtelenségéről, beleértve a halált is.

A reményről, Istenről nem az szólhat hitelesen, aki lepaktál a világgal, udvarol a világiasságnak, hízolgó mosollyal hagyogat el bármit a maga valóságos eszköztárából csak azért, mert egyesek (vagy többek) rosszállóan hümmögnek, s az ódivatúságát emlegetik, hanem az, aki a saját bőrén „tanulta meg” a világot. Ennek mindig szenvedés az ára. És többek között épp azért áll ellen a maiság gyorsszavú prófétáinak, mert a megvettetés, a „ha engem üldöznek, titeket is üldözni fognak”, a kegyelmi éleslátás vissza-visszatérően megérteti vele, hogy az „isteni” az evilágban végérvényesen idegen marad, a világ akaratából. De ugyanilyen végérvényes, hogy a világ örökké sóvárogni fog az isteni után; végzetes különbözőségük ragadja őket egymáshoz. A világot minden szakrális vonatkozás nélkül, hűvös objektivitással lehet csak megtanulni. Olyannak venni, amilyen. Már maga ez az objektivitás sok csodálatnak, örömmek, valódi együttérzésnek a forrása. Ugyanakkor tudnunk kell a világról, hogy kíméletlenül semmi mássá nem akar lenni, mint világgá. Semmiféle meleg akolba nem hajlandó beballagni, s nem hisz az északi fényhez hasonló meg- és kinyilatkoztatásokban. Eltökélten építi a maga drótkötél-

pályáit jeges, fönséges, magányos, zarathusztrai önteltségéhez éppúgy, mint fényfűzérés, színorgiás, Las Vegas-i függő-bűn-kertjeihez. Ami e kettő között van, nem más, mint e két végpont jelezte állapotok családhoz, személyiséghez, csoporthoz igazított kisipari keveréke. Ami megrendítő a világban, *nem* ez. Ezen elég hamar napirendre lehet térni. Az a megrendítő, hogy a világ súlyosan beteg, holott meg van váltva. Népei szenvednek, egyik ezért, másik azért, népeinek tagjait fölmorzsoló félreértések és tévedések, tudatlanság, kishitűség, még a normálisnak mondható megpróbáltatások is tizedelik, emésztik; nemritkán találkozni oly egyedekkel, akik (jól öltözöttek, testesen, koruknak megfelelő fokozatú göggel) a kőkorszaki szellemi-lelki állapotot alig érik el. A világ népeinek vigaszra van szükségük, a léleknek arra, hogy legbelső pusztaságait isteni erő permetezze.

Aki megtanulta a világot, az — iszonyúságai ellenére is — képes szemlélni. Mivel „a Szentírás és a lélek szerkezete azonos” (F. Varillon), azt hirdeti a szemlélő a világnak, amire az (a hasonlóságot fölfedezve) hamar felkapja a fejét, azt találva a Szentírásban, ami épp neki való. Ekkor a szemlélő egyszerűen, mintha egy esti beszélgetésen sorra vennék a környék idei borhozamát, megszólal. Egyszerűen, ahogyan egy asztalláb, egy öreg, de ép zománcú lavór, egy gyümölcsös kosár szólalna meg. Elfeledve az ide időzített formulákat, de megőrizve a hittapasztalatok és a szív tudásának együttes sugallatát, és beszélni kezd a világnak Istenről. Nem kell Isten helyett elvégeznie azt, amit Isten szava vagy a neve végez el. De hogy elvégez, abban a szemlélőnek hinnie kell. Bíznia kell abban, hogy a világ rémségeinek gyógyítására és sötétségének eloszlására Isten elegendő világosság. „Minden igazi kultúra egzorcista” — írja Hamvas Béla, Baader nyomán. Isten neve árnyúzó név, egyháza látható és láthatatlan ellensúlya a romlásnak. Bármely igazi munka, a hithirdetés is a szeretet szellemének megvalósulása. Amiből az következik, elég, ha a hirdető szívének szeretete kíséri útjára Isten szavát. Egyvalami azonban elengedhetetlen: a hirdetőnek *újra és újra a csöndből kell jönnie*, nem pedig a „szerkezetből”, legyen az akár egyházi szerkezet. Vagy ha nem érkezhetsz máshonnan, akkor ebben az egyházi szerkezetben kell csöndből érkeznie, még akkor is, ha ez egyenesen lehetetlen. Mert ha az, műveljen csodát. A szív csöndjét nem nélkülözheti az, aki a Csöndnek, Istennek szavát veszi a szájára. A világról tudnia kell: bármennyire is önmaga, unja ezt a lármás önazonosságot. Ha vár valamire, Isten az. A világ arra figyel, aki a csöndből jön. Annak hisz. Aki belőle való, olyan mint ő, azzal legföljebb összekacsint, de annak nem hisz. „Vigasztaljátok népemet” nem azt jelenti-e, hogy szavaimmal, a csöndben keletkezett, csöndet értő és árasztó szavaimmal vezessétek a világot vissza a Csöndbe?

FÜLEI SZÁNTÓ ENDRE

Beszélünk-e Istenről?

... Magyarországon, a második évezred vége táján, amikor az újhellénizmus előntötte a világot, és megismétlődik a Szókratész előtti szofisták gondolatkormányzása? A kommunizmus, a „létező szocializmus” bukása után? Amikor a szellemtörténet ingája lassan a soron következő pólus felé lendül, és a kommunizmus materializmusától a negatív misztika irányába tart? Manapság ufókról szól a fáma, földünkön járt lényekről; a horror az érdekesség helyébe lép, mint mágneses vonzerő; még az ortodox érzelmi bőség is viszonylagos népszerűsége tette szert a racionális gyökerekből kiinduló teológiával szemben.

Az Istent valamiképpen ismerők, akik megőrizték szívükben vagy keserű életvilágukban rábukkantak, „tanúsítják” létezését, a tőle kapott írott és íratlan üzenetet.

Az ateisták, a kételkedők, ha el is utasítják, helyettesítik valamivel: a fejlődés elméletével, a távoli jövő boldog képével, tudomány és/vagy művészet valamilyen evilági szentségével. Mert ha a fogalom nem létezik, valami más kell helyébe ültetni, hiszen Isten a rendszerek rendszerének az origója, abszolút viszonyítási pont. *Minden emberi élet* globális állítmánya.

Maga a fogalom is sokrétű, nem egy változata van: az órásmestertől a Deus abscondituson keresztül a permanens teremtő, a legfőbb értékeket megvalósító személyes partnerig.

Más dolog azonban elismerni valakit, és ismét más bevonni a kommunikációba. Az, hogy beszélünk-e róla, föltételez egy másik kérdést: beszél/get/ünk-e egyáltalán? Ha a láncrea vert személyiség vagy a fogyasztás örületébe hajtott emberprofil nem keresztény világában körülnézünk, kétféle, szinte megváltoztathatatlan sorrendű, algoritmikus életmintát látunk: túltengő bőséget, rövid időszakokra megélt hedonizmust, vagy az elszegényedés, sőt az éhhalálba indulók végtelenül egyforma lényeit. Melyikük beszélne Istenről? Mikor tenné ezt? Hol venné a bátorságot ehhez még akár a két véglet között bukdácsoló középrétegek embere is?

Isten a közel és a távol múlt tabuja volt. Köszönési formákban, határozói kifejezésekben (istenbizony! stb.) használták a leggyakrabban. Szabadon ma már csak a templomokban mondják ki nevét, imádságokban, a szószéken. Ki-kimondják olykor-olykor politikai pártok szónokai is.

Nemzedékek más és más formában beszélnek róla. Az öregek elmerengenek életük befejezése táján: kimondják, értelmezik, újra átélik vagy éppen „átveszik másoktól”. A középhad nem ér rá: inkább elkerüli a róla való beszédet. A fiatalok bizonytalanok: vajon avítt, primitív fogalom-e, vagy megismerhetetlen gazdagságú.

Előfordul, hogy egész lényünk elkerüli, de éppen az „árnyékszélyiség” tud róla. Meg-megrohanja a békés ateistát a hit kísértése. Akik magánügynek tekintik, már csak azért sem szólnak róla.

A legtöbb emberre érvényes egyfajta szociálpszichológiai jegy: az *arányszemérem*. Ez mind a közlésben, mind a befogadásban, a közlés „vételében” érvényesül. Talán az arisztotelészi mezotész (középszer) adja meg a kimondott közlések és a befogadott szövegegységek fékező határzónáját. Ha valaki reggeltől estig „szent és magasztos” dolgokról beszél, gyakran érzi magát lelkileg tisztátalannak. A kelletténél többször hangoztatott „Mindenható; kedves testvérem; lelki adomány”, és — sit venia verbo! — a „párt, az élcsapat, a haladás eszméje stb.” vagy a „nemzeti érzés, magyar akarat, néphez hű értelmiség stb.”, de ugyanígy „micsoda nép vagyunk mi? Na, ez olyan magyar dolog! — népnemzeti halandzsa stb.” többet adagol az egyébként kompetens érzésvilágból, amely az emberben él, többet adagol a kelletténél. Sok beszédnek sok az alja — tartja a mondás, de mi tegyük hozzá: a *nemes sütetű lexémák izzó forrósága kihül az emberi szájban!* Beszéd és csönd édes testvérek.

Ugyanígy működik a *befogadási szemérem*. Nemcsak a kommunikátorban működik a szeméremarány pontos mérlege, hanem azokban is, akik ezt kénytelenek meghallgatni. A multiplikáció csökkenti a tétel hitelességét. Ha valakinek éjjel-nappal „magyarkodnak”, még tagadni is fogja azt, ami ő valóban. Ha pedig fáradt cinizmus, beteges közöny, indukált szégyen kíséri az ide vonatkozó szavakat, kifejezéseket, esetleg olyan pozícióba áll vissza, amelyen sohasem indult el. (Vajon szólunk-e társaságban „kegyetlen őszinteséggel” anyánk bűneiről, életstílusáról, amelyre felnőtt korunkban ébredtünk rá?) Hullámszik a büszkeségindek és a szégyenindexek képlékeny halmaza a szívben, és a fent említett kommunikatív-befogadási arányszemérem igyekszik azt mértékben tartani, valahogy úgy, ahogy Babits írta: „Lássátok, én a korlátot dicsérem.”

Sokszor viszont a velünk született *közlési szeméremarány* fogja vissza ki-mondását. Szent dolgokról nem illik beszélni, nem vesszük nyelvünkre, nehogy izzó melegsége szájunkban kihűljön.

Van azonban az emberben egyfajta *befogadási szemérem* is. Ugyancsak a helyes arányérzék utasítja el azt, amiről folyton szónokolnak nekünk, de vágyik annak befogadására, amit sohasem mondanak ki.

Törpe kisebbség használja Isten szavát, fogalmának lexémáját beszédében. Ezt a kisebbséget nem zavarja a fent említett kettős arányszemérem: szabadon mondják ki nevét, kinetikai gátlások sem torzítják a megszólaló embert. Talán ha ők többséggé válnak, és ha a mai legkisebbek felnőnek, Isten talán akkor tér vissza mindenki szótárába.

Beszélni akkor lehet róla, ha fogalma világos. A végtelen azonban nem érintkezik a végessel. Az örökkévalóság és az idő gyermekei nehezen viselnek el két szülőt. Csak ha a végtelen mégis érintkezett a végessel — Galilea napsütötte tájain — csak akkor nem nehéz szólni róla. Ha valamikor emberré lett, és halkán, megalázva, fel-felragyogva ma is itt jár közöttünk.

Szent Pál tanítása Istenről

Hitünk a kinyilatkoztatásra alapozódik, amelynek egyik alapvető forrása a Szentírás. Vallási és teológiai nyelvezetünk ezért sohasem függetlenítheti magát a Bibliától. Amikor azt fontolgatjuk, hogyan is beszéljünk ma Istenről, hasznos, ha a Biblia szerzőinek a kifejezésmódját is szem előtt tartjuk. Példaként az egyik legjelentősebb újszövetségi írónak, Szent Pálnak az Isten-képét szeretném bemutatni. Forrásul az apostol leveleit használom.

Egy, örök és mindenható Isten

Szent Pál, aki a zsidó hitben nevelkedett fel, Isten egyetlenségét a legtermészetesebb hitigazságként állítja. Részletesebben nem is foglalkozik a témával. Csak elvétve tesz egy-egy megjegyzést, főleg azért, hogy a pogányságból származó keresztények előtt a régi, megtérés előtti felfogásuk helytelenségét kimutassa. „Bár beszélnek istenekről az égen és a földön — tudniillik sok istenük és uruk van —, nekünk azonban egy az Istenünk: az Atya, akitől minden származik, s mi érte vagyunk” (1Kor 8,5–6). „Annak idején még nem ismertétek Istent, s olyan isteneket szolgáltatok, akik természetük szerint nem azok” (Gal 4,8). Az apostol ezekben a kijelentésekben nem azt mondja, hogy a pogányok istenei egyáltalán nem léteznek, hanem azt, hogy nem istenként léteznek. Azok, akiket és amiket a pogányok istenként imádnak, valójában nem istenek. A pogányság bűne éppen az, hogy olyan elemeket és lényeket imádnak, amelyek a „természetet” tekintve a teremtmények kategóriájába tartoznak (Gal 4,8; vö. Róm 1,23–25). Pál nemcsak az emberi kéz alkotta bálványokról vagy a megközelíthetetlennek tűnő égitestekről jelenti ki az isteni természet hiányát, hanem a különböző szellemi lényekről is. Az apostol számára természetes, hogy az anyagi világon kívül szellemi teremtmények is vannak, melyekre különböző megnevezéseket használ (angyalok, erők és hatalmak, fejedelmek, démonok; vö. Róm 8,38; 1Kor 10,20–22; 15,24; Kol 2,15). Ezek imádása azonban éppolyan súlyos vallási eltévelyedés, mint a látható teremtmények imádása (Gal 4,9; Kol 2,18).

Az Ószövetség felfogásához hasonlóan Pál számára is az egyetlen Istenre a radikális „másság” a jellemző. Olyan valaki Ő, aki független a világtól (a kozmosztól), és nincs kötve annak kategóriáihoz. Az apostol különböző fogalmakkal juttatja ezt kifejezésre: láthatatlan (Róm 1,20), halhatatlan (Róm 1,23), örök (Róm 1,20; 16,26). Fensége és dicsősége messze felülmúlja mindazt, ami a teremtett világban nagynak és dicsőnek látszik (Róm 1,23). Isten mássága nemcsak a léteben mutatkozik meg, hanem „intellektuális” valóságában is. Isten gondolatai és tervei felfoghatatlanok az emberek számára: „Mekkora a mélysége Isten gazdagságának, bölcsességének és tudásának! Mily megfoghatatlanok szándékai, mily kifürkészhetetlenek útjai!” (Róm 11,33). Sőt, Isten gondolatai nemcsak eltérnek az emberekéitől, hanem radiká-

lisan szemben állnak mindazzal, amit az önmaga világába zárt ember gondol és tervez. „E világ bölcsessége oktalanság Isten előtt” (1Kor 3,19). Az apostol még a következő, paradoxnak tűnő állítástól sem riad vissza: „Isten oktalansága bölcsőbb az embereknél, Isten gyöngesége pedig erősebb az embereknél” (1Kor 1,25). Ezekkel a megfogalmazásokkal Pál Istennek az abszolút szabadságát is érzékelteti.

Isten fogalmához a mindenhatóság is lényegileg hozzátartozik, amely Isten cselekvésében mutatkozik meg, főleg a világ megteremtésében és a halottak feltámasztásában. Egyedül Isten volt képes arra, hogy „létrehívja a nemlétezőket” (Róm 4,17). S egyedül Isten képes arra, hogy a halottaknak életet adjon: „Isten az Urat feltámasztotta, s minket is föl fog támasztani hatalmával” (1Kor 6,14). A halottak feltámasztása valójában nem más, mint új teremtés. Ezt jelzi a Róm 4,17-ben található párhuzamos állítás: „... életre kelti a holtakat, s létrehívja a nemlétezőket.” Isten hatalma természetesen nemcsak az üdvtörténelem kulcseseményeiben mutatkozik meg, hanem az üdvtörténelem egész folyamán. Neki hatalma van arra, hogy beteljesítse ígéreteit (Róm 4,21), s arra is, hogy az emberi gyöngeséget használja fel eszközül céljai megvalósításához (1Kor 1,18–25; 2Kor 12,9).

Kinyilatkoztató Isten

A világtól lényegileg különböző és az emberek számára felfoghatatlan Isten nem marad teljesen rejtett és megközelíthetetlen, hanem szabad elhatározásából feltárja önmagát. A páli levelekben a kinyilatkoztatás több formájára is utalást találunk. A legalapvetőbb forma, amely mindenki számára mindig és mindenütt megtapasztalható volt, a teremtett világ. A Rómaiakhoz írt levél elején Pál a következőt írja a pogányokkal kapcsolatban: „Ami Istenről megismerhető, az világos előttük, mert Isten nyilvánvalóvá tette számukra. Hiszen, ami benne láthatatlan: örök ereje és isteni mivolta, a világ teremtése óta művei alapján értelemmel fölismerhető” (Róm 1,19-20). Az apostol itt egyértelműen kimondja, hogy Isten valósága — az, ami az isteni mivolt lényege — a teremtett világ alapján felismerhető. A teremtett művek a Teremtőre utalnak. A teremtményeknek ugyanis megvan a maguk szépsége és nagyszerűsége, ami azonban nem abszolút módon a sajátjuk: bennük Isten hatalma és dicsősége tükröződik vissza. A teremtett világnak Istenre mint Teremtőre való irányultsága felszólítás az ember számára. Nem elég azonban pusztán értelemmel, elvont módon tudomásul venni a teremtény-Teremtő kapcsolatát. Szent Pál Istennek nemcsak a felismerését kívánja meg, hanem az elismerését is, ami a hálában és a dicsőítésben mutatkozik meg. A pogányok bűne éppen az, hogy megtagadták Istentől a neki mint Istennek kijáró hódolatot. „Ezért nincs mentség számukra. Noha fölismerték az Istent, nem dicsőítették őt mint Istent, s nem adtak hálát neki, hanem szégyent vallottak okoskodásukban és okatlan szívük elborult” (Róm 1,21).

A kinyilatkoztatás másik formája a történelemhez kapcsolódik. Istennek a történelemben megvalósuló önfeltárása először részleges és lehatárolt volt. Csak egyetlen nép részesült benne. Isten, aki a teremtés által mindenkit hálára és dicsőítésre ösztönöz, a történelem bizonyos időpontján Izrael népet választotta ki magának, szövetséget kötött vele, és hatékonyan vezette több évszázadon keresztül. Az Izraelnek juttatott különleges kinyilatkoztatást Pál

a következőképpen foglalja össze a Rómaiakhoz írt levélben: „Övék az istenfiúság, a dicsőség, a szövetségek, a törvényadás, az istentisztelet és az ígéretek” (Róm 9,5). Ebben a mondatban mindegyik kifejezés jelentős. Az izraeliták közvetlen és bensőséges kapcsolatban álltak Istennel (istenfiúság) — természetesen Istennek a szabad kezdeményezése alapján —, aki egyedülálló fenségének a megnyilvánulásaival tüntette ki őket (dicsőség). A közvetlen kapcsolat szövetségkötésekben nyert nyilvános megpecsételést. A szövetség egyik leglényegesebb eleme a törvényadás, vagyis Isten akaratának a feltárása. Ehhez kapcsolódik az Isten szolgálata, amely elsősorban a templomi istentisztelet (kultusz) keretében történt. A lista végén szereplő „ígéretek” a szövetségi kapcsolat végidőbeli beteljesedésére vonatkoznak.

Isten történelmi kinyilatkoztatásának a csúcspontja Jézus Krisztus élete, halála és feltámadása. Mindaz, amit Isten Izrael történelmében önmagáról feltárt, Krisztusban érte el a teljességét. Ezért állíthatja Pál: „Isten valamennyi ígérete Igenné lett benne” (2Kor 1,20). A Krisztus által történt kinyilatkoztatás újszerűsége, hogy nem egyetlen népre korlátozódik többé, hanem minden nemzetre kiterjed. Mindaz, ami a korábbi időkben Izrael kiváltsága volt, Krisztus által a pogányok birtokává is lett. A pogánykeresztények Izrael „nemes olajfájába” lettek beoltva (Róm 9,24), s ennek következtében részesülnek a javakból, melyek az olajfa gyökeréből származnak (Róm 9,14). A Róm 9,5-ben említett kiváltságok, elszórva ugyan, de mind szerepelnek a páli levelekben a többségében pogány származású keresztényekre vonatkozólag. Immáron övék az „istenfiúság” (Gal 4,5; Róm 8,15; 9,8) és az új szövetség (1Kor 11,25; 2Kor 3,6), s ennek következtében szemlélhetik Istennek mindent felülmúló dicsőségét (2Kor 3,18; 4,6). Megismerhetik Isten akaratát, amely a szeretet parancsában foglalható össze (Gal 5,14; Róm 13,8-10), s egész életüket Isten szolgálatára szentelhetik (Róm 12,1-2).

Üdvözítő Isten

A Krisztusban történt kinyilatkoztatás szorosan kapcsolódik Isten üdvözítő művéhez: Krisztus küldetése által Isten félreérthetetlen formában mutatta meg a bűnösök iránti irgalmát és üdvözítő akaratát. Szent Pál nagyon erősen hangsúlyozza az emberiség bűnös voltát, amely végeredményben az első ember engedtlenségének a következménye (Róm 5,12-21). A Rómaiakhoz írt levél 1-3. fejezetében az apostol hosszasan bizonyítja, hogy Krisztus előtt mindenki a bűn uralma alatt élt. Bár az emberek számára adva volt a lehetőség, hogy Istent megismerjék, mégsem tudtak teljesen Istennek tetsző életet élni. Bűnösök voltak a pogányok, mert bár felismerhették Istent a teremtett világból, nem adták meg neki, a Teremtőnek kijáró imádatot (Róm 1,18-32). De éppúgy bűnösök voltak a zsidók is. Ők a Sinai-hegyen kapott törvényben egész pontosan megismerhették Isten akaratát, de nem tartották azt meg. Így a törvény nem szolgált megigazulásukra (Róm 2,1-29). Pál mindebből a bűnös állapot egyetemességére következtet: „Zsidók és pogányok mind alá vannak vetve a bűnnek” (Róm 3,9). A bűn uralmának bemutatása után az apostol „Isten igazságának” kinyilvánulásáról beszél (Róm 3,21-31). Az „Isten igazsága” kifejezés görög megfelelője: „dikaiószüné tou theou”. A görög kifejezést az „Isten igazságossága” formában is szokták fordítani. Ez a fordítás azonban könnyen rossz értelmezéshez

vezethet, amennyiben Isten jutalmazó és büntető igazságosságát értik rajta. Márpedig Pál a kifejezést nem ebben az értelemben használja. Világosan kitűnik ez a következő megállapításaiból: „Nincs ugyanis különbség: mindnyájan vétkeztek és híjával vannak Isten dicsőségének. Az ő ingyenes kegyelméből igazulnak meg Jézus Krisztus megváltása által. Őt Isten a kiengesztelődés eszközévé tette a hit által az ő vérében azért, hogy kinyilvánuljon igazsága a korábban elkövetett bűnök elnézése révén isteni türelmében, és hogy megmutatkozzék igazsága a jelen időszakban” (Róm 3,23–26). Kétségtelen, hogy Pál az emberiség bűnös állapotával kapcsolatban állítja az „Isten igazságának” kinyilvánulását. Feltűnő viszont, hogy nem a gonoszok elítéléséről beszél — ami az „igazságosság” fogalmából következne —, hanem Isten ingyenes kegyelméről, amellyel igazza teszi a bűnösöket. Az „igazság” szó tehát a kegyelemmel kapcsolatos: Isten szabadító és üdvözítő akaratát és cselekvését jelenti, amelynek eredménye a megigazulás. Isten éppen az „igazsága”, az üdvözítő akarata miatt nem sújtott le a múltban ítéletével a bűnös emberiségre, hanem türelmesen várt. Krisztus engesztelő halála alapján immáron „a jelen időszakban” mindenkinek, zsidónak és pogánynak egyaránt felajánlja a bűnbocsánatot és a kiengesztelődést. Sőt, saját isteni életében részesíti őket, ha a hit által megnyílnak előtte (Róm 5,18; 6,23; 8,10). Az „Isten igazsága” fogalom ezen értelmezés szerint összefüggésbe hozható más szavakkal, melyek szintén Isternek az emberekkel szembeni nyitottságát és elkötelezettségét fejezik ki. Főleg az irgalom és a szeretet szavakat emelném ki. Isten Pál leveleiben is irgalmas és szerető Istenként jelenik meg (Róm 5,5–8; 8,39; 9,16; 11,31; 15,9). Az irgalmas szeretet, éppúgy, mint az „igazság”, Krisztus kereszthalálában nyilvánult meg a legeggyértelműbb módon. „Isten azzal bizonyítja irántunk való szeretetét, hogy amikor még bűnösök voltunk, Krisztus meghalt értünk. Most tehát, amikor már megigazultunk vérében, sokkal inkább megment minket a büntetéstől” (Róm 5,8–9).

A páli levelekben az „Isten haragja” (orgé theou) kifejezéssel is találkozunk. A „haragot” Isten kinyilatkoztatásának, jóságának és türelmének az elvetése váltja ki. A „harag” elsősorban a végítéletkor mutatkozik majd meg (Róm 2,5; 1Tessz 1,10; 5,9), de már a történelem folyamán is hatékony (Róm 1,18). Feltűnő, hogy Pál a „harag” szót Istennel kapcsolatban meglehetősen személytelen jelleggel használja. A „haragudni” ige alanyaként sohasem szerepel Isten neve, míg a „szeretni” ige alanyaként többször is (vö. 1Tessz 1,4; 2Tessz 2,13). Ebből a sajátos szóhasználatból következik, hogy a „harag” nem Isten érzését vagy tulajdonságát jelenti, hanem az ítéletet, amelyben az Istenrel szembehelyezkedő emberek fognak részesedni. Kétségtelen, hogy Isten nem elítéli, hanem üdvözíteni akarja az embereket. „Isten nem a haragra szánt minket, hanem az üdvösség elnyerésére Urunk Jézus Krisztus által” (1Tessz 5,9). Azoknál azonban, akik elutasítják a Jézus Krisztus által felajánlott üdvösséget, Isten üdvözítő akarata „haraggá”, vagyis ítéletté változik át.

Isten: Krisztus Atyja és a mi Atyánk

Krisztus kinyilatkoztató és megváltó küldetése által Isten nemcsak irgalmas szeretetét nyilvánította ki az embereknek, hanem személyének legbensőbb titkát is feltárta előttünk. Isten mint Szentháromság Krisztusban vált ismertté. Bár a Szentháromság tanának általunk használatos megfogalmazását — egy Istenben

három személy van — Szent Pál leveleiben még nem találjuk meg, mégsem lehet kétséges, hogy a Szentháromság valóságát az apostol is ismerte. Ezt jelzik a különböző, direkt és indirekt, szentháromsági formulák (1Kor 12,4–6; 2Kor 13,13; Róm 8,9–11; Gal 4,4–6). Érdekes, hogy Pál az „Isten” (theosz) főnevet szinte kizárólag az első isteni személyre használja, akit Atyának is nevez. Krisztus isteni mivoltát más formában juttatja kifejezésre: az Úr (küriosz) fenségcím-mel vagy pedig a „Fiú” (hüiosz) megnevezéssel. A „küriosz” az Ószövetség görög fordításában (LXX) a héber Jahve Istennév fordítása, tehát isteni fenség-cím. A szó Krisztusra való alkalmazása az isteni mivolt egyértelmű állítását jelenti. A Fiú cím viszont az Atyával való viszonyt jelzi. Szent Pál nem ad részletes teológiai fejtegetést az Atya-Fiú relációról. Az azonban egyértelműen kiderül a szóhasználatából, hogy a kapcsolat egyedülálló. Nem adopció eredménye, mint a kiválasztottak fiúsága, hanem örök. Krisztus Istennek „tulajdon” (idiosz) Fia, aki már a megtestesülés előtt az „Istennel való egyenlőség” állapotában élt (Fil 2,6). „Ő a láthatatlan Isten képmása... benne teremtetett minden (Kol 1,16). A Szentlélek isteni mivoltára is a szóhasználatból következtethetünk. Szent Pál a Róm 8,9-ben úgy mutatja be Őt, mint aki „Isten Lelke” és „Krisztus Lelke” egyszerre, mégis egy és ugyanazon Lélek. Ebből következik, hogy Ő is részese az isteni életnek, mégpedig úgy, hogy sem Istennel, sem pedig Krisztussal nem azonosítható teljesen.

Hangsúlyoznunk kell, hogy Pál nem elvont módon mutatja be a Szentháromság titkát, hanem üdvtörténeti működéseiben. A három isteni személy azzal vált ismertté, hogy az Atya elküldte Fiát az emberek megváltására, majd a megváltottak megszentelésére elküldte a Szentlelket. Isten önfeltárása ezáltal a legszorosabban összekapcsolódik az emberek üdvözítésével, amely nemcsak a bűnök megbocsátását jelenti, hanem a „fiúvá fogadást” is: Isten a megváltottakat gyermekeivé fogadja. A keresztyének istengyermeksége Krisztus küldetésének az eredménye. „Amikor elérkezett az idők teljessége, Isten elküldte Fiát, aki asszonytól született, s a törvény alattvalója lett. Ki kellett ugyanis váltania a törvény alá rendelteteket, hogy a fogadott fiúságot elnyerjük” (Gal 4,4–5). A megfogalmazásból világos, hogy összefüggés van Krisztus fiúsága és a keresztyének fiúsága között: a Fiú által válhattunk mi fiakká. Az istengyermekségre Pál jogi fogalmat használ: fiúvá fogadás (hüiotheszia). A kifejezéssel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az a mindennapi életben szokásos örökbefogadásnál többet jelent. „Az örökbefogadás külsőséges és fiktív, míg a mi Krisztusban való fiúságunk egy belső valóságra, az isteni élet bennünk lakására vonatkozik. Az Atya szeretete bennünk nemcsak jogi fikciót, hanem új lelki valóságot teremt” (Farkasfalvy Dénes: *A Római levél*, 100.o.).

Azt, hogy a megváltás által ténylegesen Isten fiai lettünk, a Szentlélek jelenléte jelzi és garantálja. A Szentléleknek Pál felfogásában igen lényeges szerepe van a megigazulásban. Ő formálja át a bűnös embert, Ő vesz benne lakást (1Kor 6,19), és Ő közvetíti a feltámadt Krisztus isteni életét (Róm 8,9–10). Lényegében a bennünk lakó és működő Szentlélek tesz bennünket konkrétan Isten gyermekeivé, sőt Ő tudatosítja számunkra istengyermekek mivoltunkat. Pál két levelében is említést tesz erről. „Mivel pedig fiak vagytok, Isten elküldte Fiának Lelkét szívünkbe, aki ezt kiáltja: Abba, Atya!” (Gal 4,6). „Nem a szolgaság lelkét kaptátok, hogy ismét félelemben éljete, hanem a fogadott fiúság Lelkét kaptátok, melyben azt kiáltjuk: Abba, Atya. Maga a

Lélek tesz tanúságot lelkünkben, hogy Isten fiai vagyunk” (Róm 8,14–16). Az istengyermekség tudatosítása leginkább az Isten megszólításában konkrétizálódik: a Szentlélek ösztönzésére Atyának szólíthatjuk az Istent. Mind a Galata, mind a Római levélben az „Abba” szó található, amelyhez a következő megjegyzéseket fűzhetjük: Arám kifejezés, amelyet Jézus korában családi körben a gyermekek használtak édesapjuk megszólítására. Belsőleges és családias megszólításról van tehát szó, amelynek tulajdonképpeni jelentése: „édesapa”. Jézus földi működése folyamán, egészen újszerű és eredeti módon, Istent szólította meg ebben a formában (vö. Mk 14,36). Így juttatta kifejezésre azt a kizárólagos és egyedülálló kapcsolatot, amely őt Istenhez fűzte. A keresztények fiúvá fogadása éppen abban mutatkozik meg, hogy ugyanazzal a megszólítással fordulhatnak Istenhez, amellyel a Fiú.

A keresztények gyermeki magatartásának elsősorban az Istenbe vetett bizalomban kell megnyilvánulnia. Szent Pál többször is kifejezésre juttatja, hogy a hívőknek nem szabad kételkedniök Isten atyai mivoltában és atyai szeretetében. A Fiú feláldozása olyan egyértelmű jel, amely nem szorul más kiegészítésre. Krisztus halála a biztosíték arra, hogy Isten a megváltás teljességét is megvalósítja, vagyis a feltámadás által halandó testünket is részesíti majd az örök életben (Róm 5,8–9; 8,23–25). Isten szeretetének a szilárdságát az apostol a Rómaiakhoz írt levél egyik helyén himnusz formájában hirdeti meg. A Róm 8,31–39 szakasz a páli irodalom legszebb és legmeghatóbb szövegei közé tartozik. Belőle idézünk most néhány sort. „Ha Isten velünk, ki ellenünk? Ő tulajdon Fiát sem kímélte, hanem odaadta mindnyájunkért: Hogyan ne ajándékozna nekünk vele együtt mindent?... Ki ragadhat el minket Krisztus szeretetétől? Nyomor vagy szükség, üldöztetés vagy éhínség, ruhátlanság, életveszély vagy kard?... De mindezen diadalmaskodunk Őáltala, aki szeret minket. Biztos vagyok ugyanis abban, hogy sem halál, sem élet, sem angyalok, sem fejedelemségek, sem jelenvalók, sem jövődők, sem hatalmaságok, sem magasság, sem mélység, sem egyéb teremtmény el nem szakíthat minket Isten szeretetétől, mely Krisztus Jézusban, a mi Urunkban van.”

*

Szent Pál Isten-tanáról nehéz egészen egységes képet alkotni. Az apostolra éppen a sokrétűség és a sokszínűség a jellemző. Ez megmutatkozik abban, amit Istenről állít, és abban is, ahogyan Istenről beszél. A tartalmat tekintve Pál igyekszik kifejezni Isten transzcendenciáját, nagyságát és fenségét, de ugyanakkor igyekszik hangsúlyozni Istennek az emberek iránti elkötelezettségét és jóságát is. Az isteni irgalom és szeretet bemutatása mellett persze az ítélet gondolata sem merül feledésbe. A formát tekintve azt mondhatjuk, hogy a páli levelekben egyaránt találunk teológiai kijelentéseket és költői ihletésű himnuszokat. Érdekes, hogy a költői részek ott szerepelnek, ahol az apostol valami egészen felfoghatatlant kíván kifejezésre juttatni: Isten abszolút szabadságát, ahogyan az üdv-történelmet irányítja (Róm 11,33–36), és Isten végtelen szeretetét, amely a „tulajdon” Fiú feláldozásától sem riadt vissza (Róm 9,31–39). Úgy vélem, a többoldalú megközelítéstől korunkban sem tekinthetünk el, ha Istenről akarunk beszélni. A filozófiai és teológiai értekezésekre éppúgy szükség van, mint Isten felfoghatatlanságának költői megéneklésére.

Lelkipásztori gondolatok

Miért kell Istenről beszélni?

Mert Ő az ember üdvössége, jövője. Mert Ő képes csak kielégíteni meg nem szűnő vágyainkat az értékek, a szeretet és a boldogság után. A Szentlélek erről így szól: „Mi elég az üdvösséghez? Mi szükséges hozzá? Hinni, hogy van Isten, és hogy Ő megváltó.” (Zsid 11,6)

Azért is kell Istenről beszélni, mert Isten nyitott felénk. Ő akar minket. Amikor először bemutatkozik az emberiségnek Mózeshez intézett szavaival, biztosít bennünket, hogy „Ő az örök *Van*, aki a mi számunkra nyitott, irgalmas és segítőkész”. (Kiv 3,14)

Beszélni kell róla, mert nélküle nincs válasz sem kezdetre, sem végre, sem az értelmetlennek tűnő dolgokra, sem a sebzett emberi lét megfejtésére.

Hogyan kell beszélni róla?

Úgy, hogy a róla mondott szó hiteles legyen, Istenhez, a feléje irányuló egyetemes vágyakhoz méltó.

Itt adódik a nagy kérdés: ma hogyan lehet jól beszélni Istenről. Mert hogy kell, ahhoz semmi kétség nem fér.

Megismerés, megtapasztalás, hit

A legtökéletesebben megfogalmazott Isten-fogalom vagy a legnyilvánvalóbbnak látszó eszmefuttatás és következtetéssor sem adja meg szükségszerűen az Istenbe vetett hit élményét. Bár a Szentlélek tudunkra adja, hogy a teremtett világból az értelem kikövetkeztetheti Istennek, az alkotónak, a komponálónak és beprogramozónak létezését (vö. Bölcs 13 és Róm 1), ez még sincs így. Nagyon érdekes és tanulságos élmény tárult elém pár évvel ezelőtt egyik bérnálási oktatáson.

Komolyan igyekeztem a közel száz jelöltnek Istenről beszélni. Igyekeztem megsejtetni velük, hogy ki és milyen lehet az Isten. Nem anyagban kiterjedő Létező, amint például a szeretet sem az. Felrajzoltam a végtelen jelét, odaírtam mellé a *leg* szócskát. Érzékeltettem, hogy nem időbeli létezéskezdet az Ő léte, miként a kétszer kettő egyenlő négy sem időbeli fogalom. Az örök jelenben létező abszolút igazság. Azt is elmondtam, hogy igen sok ilyen igazság van: ami nem lett, ami mindig van. És mert értelmünk ezekre rezonálni tud, a mindent fenntartó és rendező Értelem szinkronban van a miénkkel.

Majd részletesen kifejtettem, hogy evidens igazság: kell lennie egy Őabszolútumnak, ami örök, ami változatlan, végtelen, és minden megtalálható benne, ami a teremtett világban létezik, természetesen *leg* formában. (Ezt a hallgatók helyeselték. Ateista közegekben is mindig igenlően rezonálnak erre.)

Mármost mindebből következik: Ez a teremtett világegyetem nem lehet az abszolút Őslétező, mert időben keletkezett (talán 15 milliárd éve). Önmagát nem szülhette a semmiből, mert ő is semmi volt. Akkor hát mindebből kell, hogy a tiszta ész kikövetkeztesse: aki elindította, csakis egy változatlan Vég-

telen lehet, akiben ott kell lennie minden tulajdonságnak, amiket itt meg- tapasztalunk véges formában. Nála kell legyen az örök értékek között a rőzsaság, a lóság, az emberség nagyszerű eszméje. Neki kellett ezeknek „egyedi” példányait kiviteleznie, mint az autókonstruktőrben is előbb megszületik az autó koncepciója, terve, s csak azután kezdi el az egyedi gyártást. A nagy Alkotónak értelemmel is kell rendelkeznie, hiszen a teremtett világban meg- jelent az értelmes, tudattal rendelkező létező, az ember. Ezt valahonnan köl- csönöznie kellett, ahol él már az értelem és tudat. Ugye, gyerekek, mennyire nyilvánvaló mindez? Íme, az Isten létezése milyen döbbenetesen logikus.

Majd tovább folytattam az „okos” fejtegetést az órákon. Isten létezése a nap- nál világosabban következik az ember vágyvilágából. A szeretet, a szép, az igaz, a jó és a szent iránti kőnzó vágyakozás egyetemes emberi vágyvilágnak nevez- hető. Van egy általános törvény: az egyetemes vágyaknak szükségképpen van tárgyuk. Közismert a megállapítás: azért vagyunk szomjasak, mert van víz. A szomjúság feltétlenül egyetemes vágy biológiai szempontból. Isten létének igaz- olását ebből szinte a legegyszerűbb módon vezethetem le. Itt Rahner érdekes képanyagát szoktam felhasználni, hogy immár száz százalékos legyen az én istenbizonyításom és „hitébresztésem”. A híres német teológus mintegy meg- szólaltatja a világ egyik leggyorsabb folyóját, a Hudsont. Ha annak hullámai, melyek rettenetes nyugtalansággal rohannak, beszélni tudnának, és én megkér- dezném tőlük: miért vagytok olyan nagyon nyugtalanok, hová rohantok oly feltartóztathatatlanul? — ők így válaszolnának: mert van óceán!

Te ember, te emberiség! Miért vagy olyan nyugtalan az értékrendek kere- sésében? Ezt a választ kell hogy mondjad vagy sejtseed, mert van szeretet-óce- án, végtelen szépség és jóság, és mert van igazság-tenger. Íme, mondtam én újra meg újra; ilyen meggondolások után szinte bekopogtatunk a lélekbe: higgy már, mondd ki, hogy igen: van Isten.

Es íme, az 1991-es ősi bérnálásakor elgondolkodtató leckét kaptam egy huszonkét éves főiskolás lánytól. A felkészülés egyik óráján őt is felhívtam felelni. Az Istenhez vezető utakról érdeklődtem, de ő nem nagyon válaszolt. Már-már kedvezőtlen jelet akartam rajzolni a neve mellé, amikor a követke- zőket mondta: Én tudom ezeket. Sőt próbáltam is ismerőseim közül többeket Istenhez vezetni, de eredmény nélkül. Engem sem ilyen elméleti megfon- tolasok által szólított meg az Isten. Pár éve, hogy megtértem. Ennek története a következő: Egy alkalommal merő kíváncsiságból betértem egy templomba. Éppen esküvő volt. Érdekesnek találtam, hogy két fiatal Isten segítségét kér- ve házasodik. Majd megszólalt az orgona, a pap pedig érdekes dolgokat mondott. Ekkor a színes ablaküvegen át rám sütött a nap. És ebben a pil- lanatban megérintett az Isten. Megmelegedett a szívem. Azóta hiszek. Nem- sokára megkeresztelkedtem, most pedig bérnálkozni szeretnék.

Íme, a nagyszerű lecke. A teljes kegyelemtan benne feszül a lelkek számít- hatatlan alakulásában. Nem az hisz, aki nagyon törekszik, aki nagyon akar, hanem akin az Úr megkönyörül. Annak adja a kegyelmet, akinek akarja, és amikor akarja.

És a mi fáradozásaink?

A fent elmondottak semmiképpen nem zárják ki a győtrődést, magvetést a mi részünkről. A teológia az emberi erőfeszítéseket *opus operantis*nak nevezi, szem-

ben Isten művével, az *opus operatum*mal. Valahogy úgy kell megpróbálni ezt a két erőteret összhangba hozni, mint az új ház építője teszi, aki vágyva vágyódik arra, hogy lakásában ott legyen a fényt, meleget, hideget, hangokat és képeket odavarázsoló elektromos áram. Mindent meg kell tennie, hogy az áram, melynek hatalmas feszültsége magas tartóoszlopokon nem messze található a háztól, legyen hol belépjen, legyenek készülékek, melyek azt hasznosítják.

A mi dolgunk ma éppúgy, mint Szent Pál idejében: előkészíteni a lélek világát a hit kegyelme számára. Ha aztán az Úr akarja adni a kegyelmet, és előbb-utóbb akarja, hiszen minden embert üdvözíteni akar, akkor könnyedén, „menetrend” szerint tehesse.

Egy biztos: nem szükséges, hogy megadja a kegyelmet az Úr. Még akkor sem, ha valaki briliáns teológiai és filozófiai ismeretekkel rendelkezik. Horváth Sándor, a híres dominikánus hittudós szokta mondogatni: egy teológusnak, aki nagyon sokat tud a természetfeletti idaszágokból, lehet annyi hite, mint egy kutyának, egy képzetlen, egyszerű nénikének pedig lehet hegyeket megmozgató hite.

A hit akadályai

Az ateizmus akár mint tömegjelenség, akár pedig a mindenhatóságért küzdő ember önző tagadása, rendkívüli hatással lehet a „tömegemberekre”, akik minden meggyőződés nélkül azt követik, ami éppen divatos vagy hasznos. És mert az ateizmus társadalma magától értetődő volt hosszú évtizedeken keresztül, mindenütt ragyogó szemekkel kell beszélni a nagy Alkotóról. Rá kell mutatnunk, hogy az ún. tudományos ateizmus kifogyott minden érvéből, ami Isten létezését próbálta cáfolni nem kis nagyképűséggel.

Az ilyen módon megfertőzött ember talán a legnehezebb eset a lelkipásztor számára. Különösen, ha ez a lelki magatartás gyűlölettel, rosszindulattal párosul. Az ateista propaganda nem sokra megy olyan embereknél, akik szent papokkal, kiváló keresztényekkel találkoztak életükben. De akik csalódtak papban, keresztényben, nagyon könnyen búcsút mondanak magának az Istennek. A Biblia így fogalmazza meg a kérlelhetetlen igazságot: „Az Úr szolgálja ne veszekedjék, inkább legyen barátságos, tanításra kész és türelmes... Feddje meg szelíden az ellenszegülőket, hátha megadja nekik Isten a bűnbánat kegyelmét, hogy felismerjék az igazságot és kikerüljenek az ördög kelepcéjéből, aki kényére-kedvére fogva tartja őket.” (2 Tim 2,24–26) Másutt pedig arról szól a Szentlélek Jézus ajkán keresztül, hogy úgy világítson a mi világosságunk az emberek előtt, hogy látva jócselekedeteinket, dicsérjék az Istent.

A lelkipásztor és az Isten ügyéért aggódó keresztény gyakran találkozik olyan emberekkel, akik nagyon gyenge jelleműek, lecsúsztak, ennek következtében elvesztették azt a finom érzéküket, amivel Isten képes őket, ők pedig Istent megérinteni. Itt érvényesül az ősi elv: úgy kell tekinteni az embereket, mint pszichológus, mint pedagógus és mint keresztény. Nekik nem istenérvre van szükségük, hanem segítségre, hogy kiemelkedjenek helyzetükből. Schütz Antal jegyzi meg valahol szellemesen: ha hitkételeyeid vannak, akkor ne a bizonyítékokat szaporítsd, hanem a bűneidet irtogasd. Júdás annyira elveszítette lelke finomságait, hogy kétségbeejtő helyzetében nem volt már képes újítani, és az Úrhoz visszatérni. Péter és Tamás tudott.

Mindezek komolyan intenek családokért és nemzetért felelős egyéneket és szervezeteket, hogy ki ne hagyják a szervezett valláserkölcsi nevelést az ifjúság életéből, pótolni a rengeteg mulasztást.

Elmondhatatlan nagy kísértést jelent mindenki számára a szenvedés. Szegény szenvedők átérzik, mennyire értelmetlen dolog a sok kín, a félelem és a halál. Hát hol van az Isten? Miért engedi? Ha lenne... Én nem voltam annyira rossz... Bezzeg a gonoszoknak semmi bajuk...

Íme, a feladatok feladata: a szenvedést úgy értelmezni, hogy Istenben meg ne botránkozzon a szegény szenvedő. Ugyan mit is mondhat ilyenkor a lelkipásztor, a keresztény?

Misztériumot csak misztériummal lehet feloldani, értelmezni. A Jóisten nagy tervében nem volt benne a szenvedés akarása, a halál sem. Boldogságra és öröme teremtett minket. Hogy mindez nem így sikerült, annak teljesen mi, szabad akaratú emberek vagyunk az okai. Nagyon sokszor megnyugvást jelent a szenvedőknek és a sok értelmetlen szenvedést szemlélőknek a következő kép: Ha módomban állna, néhány barátomnak ingyen adnék egy-egy gyönyörű autót. Nézzétek, ez a tiétek. Van értelmetek, tanulmányozzátok az autót, szerezzetek hozzáértő ügyességet, aztán tanuljatok meg jól vezetni. Minden feltétel adva van bennetek. Vigyázzatok, nehogy ügyetlen felületességgel valamit is elrontsatok a motor körül. És pontosan tartsátok be a közlekedési szabályokat. Akkor világot láthattok, sok örömben lesz részetek az autó által. Erre néhányan az új tulajdonosok közül összevissza igazgatnak, csavarokat állítanak, elrontják a kocsit és nem tudnak útrakelni. Mások nem tartják be a közlekedési szabályok egyikét-másikát. És amikor látják, hogy tönkrement a kocsijuk, ők maguk is megsebződtek, sőt felelőtlenségük miatt sok más ártatlan is csúnyán pórul járt, rettenetesen helytelen lenne, ha engem kezdenének szidni a kárvallottak és a bűnösök, hogy minek adtam nekik a kocsit, miért nem segítettem stb.

Ez a gondolatmenet megvilágítja a bűn és a szenvedés viszonylatát, az ember okoskodó és tudálékos lelkiületét, a meg nem szűnő törekvést, hogy okosabb legyen, felülmúlja és valahol kiiktassa a végtelen Istent.

Egy sokat mondó üzenet Istenről

Nagyon sokszor elgondolkodom a betegszobákban, amikor egy-egy Istentől elszakadt, tőle elidegenedett vagy éppen őt tagadó beteg lelkivilágát szemlélem. Idős nénik között volt hatodiknak egy aránylag fiatal, valóban nem súlyos beteg. Mikor megtudta, hogy pap vagyok, kikelt magából, elkezdte szidni az Istent, aki úgyszincs, mert ha lenne, ő nem lenne beteg. Így semmi értelme az életnek. Ezekon kívül még nagyon sok oktalanságot mondott. Ekkor az őt idős asszony a szeme láttára és füle hallatára csendesen, megadással vették a szentségeket. Látszott, hogy értelmesen szenvednek, tudnak mit kezdeni bajukkal, hiszen Jézusunk mindenről szólt, közölve velünk, hogy a szenvedés nem a végső tragédia, Isten tud rólunk, sőt, ahogyan egyikük fogalmazta: én is próbálom kiegészíteni testemben, ami híja van Jézus szenvedésének (vagyis vállalja a Jézus szenvedése mellett a ráeső részt, saját és testvérei bűneinek engesztelésére).

E megható nyilatkozatok után csak ennyit mondtam a durcás, Istentől elidegenedett asszonynak: Látja, ezek az asszonyok százszor betegebbek,

mint ön, és milyen nyugalom van lelkükben, mert hisznek Istenben, aki megígérte, hogy aki Jézussal szenved, vele dicsőül. Ön pedig Isten nélkül mennyire zaklatott, semmire nem tud választ találni, háborog és boldogtalan.

Lehet és kell Istentről beszélni. Leghitelesebb hirdetői a szerinte gondolkodók, üzeneteit komolyan vevők, a nyomorúságban is boldog emberek.

Egyébként is a szenvedésnek, a bűn és csalódások által okozott lelki traumának, a leépülésnek és a hálálnak csak úgy lehet értelmet adni, ha az embernek van biztos garanciája arra, hogy az élet értelme: az élet győzelme.

Istennek hála, van olyan ismeretanyaga az emberségnek, ami garantálja az élet Urának irgalmas szeretetét, a reményteljes örök fejlődést, az Atya örök hajlékát, ahol a Megváltó helyet készít nekünk. Mindezen boldogító igazságok garantálója és biztosítója az a Jézus Krisztus, akin beteljesedtek az ősi jövendölések, aki életét adta értünk, és aki feltámadt a történelem tanúsága szerint.

Jézus nélkül nem lehet hatékonyan Istentről beszélni. Átala igen, mert Ő az Atya Egyszülötte, aki feltámadása által Isten Fiának bionyult. Ezekről beszélni kell. Beszélni kell Jézusról, az Ő örök létéről, magáról Istentről, mert nélküle leépül a személy is, a társadalom is. Előbb-utóbb értelmetlenné, céltalanná válik minden.

„Hol talállak téged, kegyes Megváltóm?”

Nagyon sok idő kell ahhoz, hogy Istenre találjunk. A sietős istenkeresőnek nem nyilatkoztatja ki magát. Mi kell ahhoz, hogy Isten megjelenhessen az ember előtt? *Megállni, szemlélni*, a csendet megszeretni. Időt kell szánnunk minden komoly érték megérintéséhez, legyen az szerelem, lényeglátás, mély összefüggések és harmóniák észrevése, Isten! Nem sok esélye van Isten megtalálására annak, aki mindig csak rövidre fogja automatához hasonló imáit, éppúgy, mint az a fiatal ember, aki így szól szíve választottjához. „Gyere, dönts gyorsan! Szeretsz vagy nem szeretsz?” A jelen embere, a felületes, a manipulált, időmegtakarítást szeretne minden, még a legintimebb életszférában is: a szerelem, az ima, a temetés, a lélekgyógyítás nagy és döntő eseményeiben. Fel kellene ismernünk, hogy időt, sok időt kell szánnunk arra, ami a lét mélységeit szeretné feltárni. Különbömben megkérgesedünk, hamisan szeretünk. Így soha nem találunk rá sem az emberekre, sem Istenre, és boldogtalanok leszünk.

Hogyan lehetséges hát Istent élményszerűen megérinteni? Úgy, hogy az ember naponta legalább húsz percet vagy fél órát imában, csendben tölt. Boulard jezsuita atya könyvében így ír erről: „Maradj egészen csendben és meglátod, hogy kinyilatkoztatja magát neked, ha sok időt szentelsz rá. Nem kívülről jön el hozzád, hanem belülről, saját lényedből jön fel, és csakis ezen a belső úton látod majd közeledését, megéled. megismered őt. Amit kívülről akarsz elérni, az nem Isten, hanem egy-egy szó róla, istenfogalom, kép, bálvány... A valódi Isten olyan valóság, amely szíved közepéből virágzik ki, lényed mélységéből. Felismerheted. Csakis ez az Isten tölthet be téged.”

Istentről csak az tud hitelesen beszélni, aki szemléli Őt, Istent csak az tudja meghallani, aki csendet és időt szán annak észrevételére, Aki mindeneket betölt csodálatos és titokzatos Lényével.

Az igehirdetés az élet szolgálata

Az igehirdetés az Evangélium sajátos megtapasztalása

1. *A mag Isten igéje (Lk 8,11)*

Az igehirdetés tehát magvetés. Nem fogalomalkotásra segíti a hallgatókat, hanem arra, hogy Isten élete megfoganjék bennük. Így tehát az igehirdető annak az életnek a szolgálója, amelyről Szent János írja: „az élet Igéjét hirdetjük nektek. Igen, az élet megjelent, láttuk, tanúságot teszünk róla, és hirdetjük nektek az örök életet, amely az Atyánál volt és megjelent nekünk” (1Jn 1,1-2). Egész evangéliuma (amely igehirdetés írásban) azt a célt szolgálja, hogy életünk legyen. Azért írta az evangéliumát, hogy „higgyétek: Jézus a Messiás, az Isten Fia, s hogy a hit által életetek legyen benne” (Jn 20,31), mert a hit életet ad, mégpedig a biológiai, a földi élettől minőségileg különböző életet, amelyet János evangélista „örök életnek” nevez. Ezt nem átvitt értelemben kell venni, még csak nem is úgy, ahogy egy szeretettől átítatott emberi szó életet képes adni bágyadt és lehangolt lelkünknek. Isten üzenete, igéje valóságos életet ad. Az angyali üdvözléskor történt esemény hasonmásaként a hittel hallgató hívőben megfogadni a legmagasabbrendű emberi tevékenység. Sürgősen korrigálnunk kell a szent liturgiára vonatkozó zsinati alapelvnek („tevékeny részvétel”) helytelen értelmezését, mintha arról lenne szó, hogy a gyülekezet minden tagja mindig, láthatóan is tegyen valamit.

A Szent Szűz nagyobbat cselekedett, mint Gábiel arkangyal, pedig csak befogadta az Igét. Szigorúan tilos az örömhír-hirdetésből a szentmisében párbeszédessé hittanórát csinálni. Az igehirdető pap igehirdetés közben kevesebbet tesz, mint a hittel hallgató hívő. A papban korábban kell megtörténnie az ige fogantatásának. A készüllet idejében, és erről a benne már megfogant életről kell tanúskodnia. Bár előfordul néha valamiféle sorrendzavar is, mert a „Lélek ott fú, ahol akar” — és megtörténhet, hogy miközben a pap prédikál, Isten új dolgokat tár föl neki, olyanokat, amelyekről sejtelve sem volt. Előfordult többször is egy pappal, hogy vasárnap délben és este is kellett prédikálnia. Tőle telhető módon készült, de Isten Lelke az első prédikáció alkalmával olyan dolgokat tárt föl előtte, hogy maga is másodsorra értette meg, amikor este ugyanazt elismételte a hívek előtt. Déli miséjén a hívek viszont megértették azt, amit maga a pap sem értett. Igen, az a legjobb pásztor, aki legjobb bárányként a dús legelőre siet, és maga is táplálkozik Isten gazdagságából. Így a többi bárány is odamegy, és vele étkezik. De ez nem lehet a dolgok általános menete. A pap a készüllet imádságos idejében részesül Isten életet adó igéjéből, és mikor azt a híveknek hirdeti, akkor már vele nem történik olyan nagy esemény, mint a hittel hallgató hívekkel. Tehát a hívek aktívabban vesznek részt.

Az egész egyházat beburkoló isteni mélységű csönd, az a különös figyelem, amely a túlvilági üzenet felfogására teszi alkalmassá a hallgatót, az a fény a szemekben, amely jelzi a rájuk ereszkedő Lélek villanásait, az igehir-

dető számára Isten dicsőségének szemlélése, s egyben annak jele, hogy itt az Élet jelent meg a halál és pusztulás földjén.

Hogy ez az igefoganás megtörténjék, valamiképpen fel kell szántani a lélek földjét. Különösen fontos ez, ha felületes emberek és kifelé forduló lelkek előtt áll az igehirdető. Ennek a felszántásnak igazából nincs módszere, de a lényeg az, hogy a felülről, az élet csillogó felszínéről hirtelen a szíve mélyére zuhanjon az ember, mert az isteni mag a köves, tövises talajon, a kitaposott ösvényen és a tövisek között meg nem fogan, s ha megfogant, elfojtatik.

A pap csak azt tudja ajánlani ezen a téren is, amit maga is tapasztalt: el kell képzelnem aényt, hogy még ma meghalok, hogy most itt vagyok, de az ajtón már úgy viszik ki a testemet; vagy hirtelen rá kell csodálkoznom a teljességre: miért léteznek a létezők? Honnét való vagyok én? Hová megyek? Vagy egy pillanatra a csillagvilág végtelen méreteiről kell letekintennem a kicsi Föld nevű bolygóra; vagy az évmilliárdok szédítő boltívei alatt életem jelentéktelen árnyékára kell pillantanom. Vagy el kell gondolnom, hogy elhagynak engem mindenek, hogy egyedül vagyok életem Istenével. A hatalmas gondoljon arra, hogy elveszti hatalmát, a gazdag, ki esztelenként csak csüreinél bővítésén törte a fejét, figyeljen az éjszakába belehasító krisztusi kiáltásra: „Te esztelen, még az éjjel számon kéri a lelkedet”. Aki egészséges, képzelje el, hogy halálos betegség diagnózisát közlik vele. Aki magabiztos lelke üdvössége felől, gondoljon az ítéletre.

A végtelenségig sorolhatnám. Talán megdöbben a „modern” ember, aki már a pszichológia tudományába is belekóstolt, hogy mindezek egyértelműen „negatív” érzések, és hogy egyfajta „önkínzó”, mazochista magatartást takarnak. Itt Isten ígéje nevében keményen ellen kell mondanom az úgynevezett „modern és pszichológiába belekóstolt” embernek. A Szentírás tele van ilyen és hasonló kijelentésekkel: „porból vagy és visszatérsz a porba”, „hiúságok hiúsága és minden csak hiúság”, „az ember csak olyan, mint a vágásra szánt állatok”, stb. Mindezekre rámondjuk: „Ez az Isten ígéje”. Igen, ez is az Isten ígéje, amelyet életünk utolsó napjáig és a történelem végéig (míg Isten le nem töröl a szemünkről minden könnyet), olvasni és — megfontolás tárgyává kell tenni! Egyoldalú, sebezhető az a lelkiség, amely mindezekkel nem számol. Nem is szólva arról, hogy mindezek a tények a leghajthatatlanabb tények, amelyek elöl „élő ember el nem futhat”.

Igaz, megrendíthet bennünket egy júniusi erdőben megszólaló kakukk, vagy szívünk mélyébe zuhanhatunk meglátva az illatos virágba borult első olajfűz bokrot a sötétkék ég háttéréből előragyogni. Igaz, a szeretet egy gesztusa, egyetlen mosoly, egy megbocsátó szó és egy nem várt gyöngéd tett lelkünk mélyét felszánthatja csakúgy, mint a halál és elmúlás éles ekevasai, de legtöbbször nem így van. A paradicsomi állapotban biztosan elég lett volna a szép egyetlen megvillanása, hogy szívünk mélyén találjuk magunkat; illetve az sem kellett volna, mert a paradicsomi állapot antropológiai lényege éppen abban állt, hogy az ember a szíve mélyén lakott, ott volt a paradicsomkert, ott fűtt az esti szellő és ott lépkedett Isten, kinek lépteitől nem félt az ember, hanem elragadtatásba esett.

Igaz, nem lehet mindig megrendülni. De csodálkozni lehet. A csodálkozás mögött ott van az ártatlanság lehetősége. Az a csodálkozó ember, akinek nem természetes, hogy létezik a természet; aki képes ráfigyelni a létezés abszolút meglepő jelenségére.

Egyre kevésbé hiszek a „modern ember” bálványában. Az ember a lelke mélyén nem modern, hanem örök emberi. Az úgynevezett modernség nagyban éppen arra való, hogy elfedje bennünk az embert. Az igehirdetőnek annyiban kell „modernnek” lennie, hogy tudnia, ismernie kell a legdivatosabb és legáltalánosabb ezredvégi maszkokat. Azt is meg kell sejténie, hogy most melyik ideológia-bokor és -fa mögött rejtőzik Ádám, mert félelmében elbújt Isten léptei elől. Pontosan az örök emberit kell megérinteni a Szentlélek erejével. Azt a réteget kell felszántani az ige számára, hogy oda fogadja be az isteni élet magvait.

2. „Ti adjatok nekik enni” (Mt 14,16)

Az igehirdetőnek sokat kell olvasnia és elmélkednie, de amikor szembekerül magával a vasárnapi perikópával (előírt szentírási szövegekkel) minden tudása és meglátása csődöt mondhat. Maga előtt látja az emberek tömegét, azokat az oldott arcokat, öregeket és fiatalokat, akik képesek mindent otthagyva ígére éhesen és szomjasan kivonulni a pusztába. Ha eddig nem, most, ha csöpp hite van a papnak, valóban imádkozni kezd: „Uram, bocsásd el a népet, mert nincs ennivalónk. Nekem semmim sincs. Amim van, az nem ehető.” — Az Úr szava mindig ugyanaz: „Ti adjatok nekik enni!”

Ezek azok a percek, amelyet soha senki sem fog megismerni, ha nem az igehirdetésnek él. Sajátos szorongás. Szent Pál a szülés fájdalmait említi. Ezek a szorongások azonban mélyebbek, mert nem a megszületett életet kell világra hozni, hanem a semmiből kell valamit adni. „Ti adjatok nekik enni”. Aztán Jézus szavára előkerül az öt száraz árpakenyér és a két hal, vagyis a pap sápadt tudása, megemészthetetlen és silány mondanivalója. Ezt Jézus elé viszi. Ez a legszorongatóbb pillanat.

Jézus megáldja a pap imádságban felajánlott előkészületét. Nem varázsol, de csodát azt tesz! Kánában sem varázsol bort az üres korsókba, de a vízzel teletöltött korsók tartalmát a legjobb borra változtatta. Jézus elé oda kell vinni az előkészület szükös, ehetetlen és igen kevés eredményét. Ő mindig megáldja. Sokszor kiosztás közben, a kezünk között szaporodik meg az étel. Mindenki jóllakva távozik. Mindenkinek jut megfelelő falat.

A készületlenség (nem beszélek a kényszerű helyzetekről) istenkísértés, mint ahogy Istent kísértették a hitben őseink, a zsidók a pusztában. Tágabb értelemben a pap egész élete készülés az igehirdetésre és a szentmise felajánlására. Nemcsak életének egy időnként előkerülő feladata az, hanem a feladat: „Tarítsatok!” (Mt 28,20).

3. „Még a gonosz lelkek is engedelmeskednek nekünk” (Lk 10,17–20)

Az apostolok lelkendezve térnek vissza első igehirdetésükből, és az Úr Jézusnak elmondják, hogy még a gonosz lelkek is engedelmeskednek nekik.

Az ige, amelyet a pap hirdet, isteni atomenergiát hordoz. Hatalmas robbanásokat és átalakulásokat visz végbe egyes lelkekben. Ezt az erőt emberi szavunk hordozza, de nem tőlünk való. Az ige hallgatói olyan dolgokról számolnak be, amely a kezdő papot a legnagyobb veszélybe sodorhatják, ha nem tudatosítja magában, hogy ez nem az ő műve. Ő csak eszköze volt a Léleknek. Néha akaratán kívül. Számtalanszor idéznek beszédeimből olyan részleteket a hívek, amelyeket sohasem mondtam. A „Belső Mester” mondta nekik. Egy félmondat, egy szó elindította bennük Isten művét.

Előfordul, hogy harminc-egyven éve nem gyónt, megrögzött bűnösök jönnek gyónni egy átlagszentbeszéd után, amikor maga a pap is várta beszédje végét, mert a feje fáj.

A prédikációk hatalmas lelki sikerekkel járhatnak, de azok nem a pap, hanem az Isten sikere. Isten sikerének természetesen szabad örülni, de az Úr Jézus valami személyesebb, csak ránk vonatkozó tényre hívja fel figyelmünket. Az igehirdetőknek a neve „föl van jegyezve a mennyben”, vagyis az Atya Szívében. A reménybeli üdvösségünk miatti örvendezés a mi erősségünk. Az igehirdetőnek elsősorban mások üdvösségével kell törődnie, természetesen olyan fokon, hogy az a legteljesebb magafeledést, a legáldozatosabb életvitelt, a Sátán és a világ szellemével való legteljesebb szakítást eredményezze.

Ez a fent idézett kijelentés az igehirdetés eléggé elfeledett dimenzióját nyitja meg előttünk: ördögűző jellege van, de csak akkor, ha nincs semmiféle megalkuvás benne. Az igehirdetés, amely a hit tisztaságát védi az egyházban és a lelkekben, messzire űzi a sátánt, „aki a hazugság atyja” és „gyilkos”. Azt hazudja, hogy életet, több, bőségesebb, szebb emberi életet ad, s közben megöli a testet is és a lelket is.

Az igehirdetés ördögűző jellege nem azt jelenti elsősorban, hogy közvetlenül a gonosz lelket kell igehirdetésünk középpontjába állítani. Meg kell említeni, mert teológiai inkognitójával a legnagyobb rombolást képes ma végezni Európa egyházaiban. A rosszat is határozottan el kell ítélni. Maga a szeretet és az igazság követeli ezt meg tőlünk, de az ördögűzés Jézus nevének erejével történik. Jézus hatalmas, egyedül üdvösséget hordozó nevét kell hirdetnünk. Másról nem szabadna tudnunk, mint Krisztusról, a megfeszítettről. Az ő misztériumát — megváltó halálát és életadó feltámadását — kell hirdetnünk, nem egyfajta langyos (a világnak is tetsző) humanista erkölcsöt, vagy valami árleszállításon átesett, ízét veszített evangéliumot, ami szerint Jézus nem Isten, a szűzi fogantatás valami mást jelent, mint amit jelent; feltámadása az apostolok lelkében létrejött esemény; az egyház pedig mindettől függetlenül keletkezett, inkább emberi intézmény.

Szent Pál tapasztalataiban való részesezés

1. „Jaj nekem, ha nem hirdetem az Evangéliumot” (1Kor 9,16)

Ez a „jaj”, ez a felkiáltás nyilvánvalóvá teszi, hogy a pap számára az igehirdetés, sőt maga a papság nem lehet fakultatív másodállás, amelyet, ha megún, otthagy. Ez a „jaj” azt jelenti, hogy Pál számára a római birodalom „végigpredikálása” üdvösségének az útja volt.

Helyesen ragadta meg ezt Szent Ágoston, amikor a papság szentségében felfedezte az „eltörölhetetlen jegyet”. Nem letehető másodállás. Nincs „pályamódosító” pap, csak aposztata pap van. És aposztáziája nem egyszerűen a papságában átélt törést jelenti, hanem hitének megroppanását. (Ez nem jelenti az egykor aposztatált paptestvérek elítélését. Bűnbánatukban, egyéni sorsuk hatalmas keresztszejével Isten szemében ezerszer értékesebbek lehetnek, mint mi, akik még Isten kegyelméből úgy-ahogy kitarottunk, de bizony messze vagyunk attól az életszentségtől, amelyet hirdetünk és amelyre vágyakozunk).

Az igehirdetés annak, aki arra meghívást kapott, saját üdvösségének útja lett.

Ez a „jaj” belső kényszerűsége utal. Másutt pozitív módon azt állítja az Apostol, hogy Krisztus szeretete sürgeti. A missziós (térítő) igehirdetést egyfajta modern teológia és a nyomában kialakuló katolikus közvélemény alá-ásta. Ha mindenki üdvözülhet, aki a saját lelkiismeretét követi, akkor miért törjem magamat azért, hogy másokat kereszténnyé tegyek?

Egy nyugdíjas ferences missziós püspök így fogalmazta meg a misszió indítóokát: „Krisztus szeretete sürget”, azé a Krisztusé, aki az Atyától jött minden ember üdvösségére. Ne akadályozzuk meg, mi papok, hogy minden emberben szólhasson. A pápa igazából egyetlen nagy gondot bízott püspökeinkre és ránk papokra is: a média (tévé, rádió, újság) legyen evangelizációs csatornává. Minden eszközt meg kell ragadnunk, hogy tanúságtevésünket ezeken a helyeken ne folklorizálják el, ne moralizálják szét és ne tegyék általános kultúr-megnyilatkozássá. Minden pap érezze lelke mélyén azt a rémült „jaj”-t, de azt a sürgető szeretetet is, amelyet Szent Pál hordozott.

2. „Akár alkalmas, akár alkalmatlan” (2Tim 4,2)

Szinte közmondásszerű kifejezés annak jelölésére, hogy *mindig, szünet nélkül* kell hirdetni az igét, de van benne teológiai utalás is. „Az igehirdetés alkalmasságát itt nem pszichológiai megfontolásból tekintjük, hanem közvetlenül teológiai adatokból indul ki, melyek magát az igehirdetőt alapozzák meg a kegyelem rendjében és az üdvösség isteni tervének beteljesedésében... Nem az igehirdetőre, hanem Krisztusra tartozik meghatározni az időt, a kellő időt (kairosz), amikor hirdetni, tanítani kell az igét” (H. Roux).

Ennek az ideje pünkösöd óta tart az utolsó napig. Egyébként ez az egyetlen üdvösségtörténeti esemény, amely összekapcsolja pünkösödöt az Úr Jézus második, dicsőséges eljövételével a világ végén. De ebben a kifejezésben évszázadok óta benne van az a felhívás is, hogy nem szabad az emberiség megromlott ízlésének kielégítését keresni az igehirdetésben.

A legnagyobb igehirdetők igehirdetésük ellenmértét adták koruk lelki betegségeire. Fellépésük nem egyszer ellenérzést keltett magukban a hívőkben is, mert a gyógykezelés ritkán fájdalommentes.

Nem egy igehirdető tévedt szerintem helytelen útra, mert prédikációja közben a turistaként templomba lépő ateista egyetemistát igyekezett megnyerni Krisztusnak, abban a szerepben tetszelegve, hogy most otthagyja a kilencvenkilencet és a századik után megy. Így aztán a híveknek szóló beszédben mércévé nőtte ki magát a hitetlen lelkesedése vagy megbotránkozása. Ez a pap elfelejtette, hogy Isten háza (és a szent liturgia) nem a térítés (főleg nem az ateizmusból az istenhitre való térítés) helye és ideje. Azokat a pontokat kell letapogatni a beteg ezredvégi lélekben, amelyek a legtöbb erkölcsi zűrzavar forrása, és annak ellenére meghirdetni Isten gyógyító törvényeit. Ilyenek: a teljes szubjektívizmus, a modern emberről alkotott (soha nem volt) bálványkép, a közösség pusztán világi és érzelmi felfogása, az értelmes rendnek olyan felfogása, hogy az korlátozza és megöli az ember szabadságát.

A New Age nagy ezredvégi vallási zagyvalékában le kell leplezni a teremtés hitének hiányát (minden Isten), valamint a kegyelembe vetett hit teljes tagadását és a módszerekbe vetett bizodalmat, amely így együtt nem más, mint az ember pogány, Isten nélküli (de vallási mázzal leöntött) önmegvalósítási kísérlete.

Furcsa módon éppen ezzel lesz aktuálissá igehirdetésünk, és alkalmatlankodásunkból a gyógyító orvos „alkalmatlankodását” fogják lassanként megtapasztalni.

3. *„Sanyargatom és rabságba vetem testemet, hogy míg másoknak hirdetem az igét, magam érdemtelenné ne váljak” (1Kor 9,27)*

A nagy igehirdetők (Sienai Szent Bernardin, Vianney Szent János) közös tapasztalata, hogy testüket (vagyis önzésre hajló életüket) meg kell regulázni, egyébként elvetésre méltók lesznek. A szavakban erő van, de kísértés is. Ha sokat beszélünk lelkiekről, az a kép alakul ki saját magunkról, hogy mi lelki emberek vagyunk.

Ha nem tudjuk is felfogni egész mélységében az igehirdetés és az érdem nélkül maradás összefüggését, el kell fogadnunk a tényt, hogy előfordulhat: az önmehtagadást megvető igehirdető elvetésre lesz méltó. Nem önostorozásra kell itt gondolni, de böjtre, virrasztásra, kemény munkára, a szüzességért (vagy a családi élet tisztaságáért!) vívott harcra.

Ez a tapasztalat egyetlen Tanítónk életéből való részesedésre utal. Nemcsak szavait, hanem megváltó szenvedését is vállalnunk kell.

Fények az Apokalipszis világából

1. *Vértanúk vérével öntözött föld (Jel 1,9; 6,9–11)*

Tertullianust az egész egyháztörténelem igazolta: „a vértanúk vére a keresztények magvetése”. Addig egy misszió eredménytelen marad, amíg azt a pogány földet meg nem öntözi a vértanúk vére. A vértanúk száma még nem telt be, mert az igehirdetés még nem ért véget. Meglepődnénk, ha számba vennénk az utóbbi harminc év meggyilkolt igehirdetőit. Az ő tanúságuk a teljesen egyértelmű tanúságtétel, mert „nagyobb szeretete senkinek sincs, mint aki életét adja barátaiért.”

De ne csak a halállal beteljesült vértanúságra gondoljunk. Ha lelki gyakorlat tartására készülünk, látogassunk meg olyan nővéreket és testvéreket, akik tartalmas testi-lelki szenvedéseket fogadtak el, akik rá vannak szegezve az Úr keresztyére, és kérjük, hogy ajánlják fel szenvedéssel teli napjaikat azokért, akiknek az igét hirdetjük.

Jó kapcsolatban lenni a váci Migazzi-kastéllyal, ahol idős, beteg szerzetesnővérek szenvednek csendben és imádkozva. Az igehirdetés abba a testet és vért túlhaladó erőterbe tartozik, ahol az Istennek felajánlott szenvedés található.

Az igehirdető papnak annyira egyesülnie kell az igével, hogyha azt az emberek megvetik, akkor őt magát kezdjék üldözni. Ez is azok közül a gyöngeségek közül való, amelyekkel dicsekedni lehet az Úrban.

Isten igéjének minden pillanatban való vállalása (nemcsak a szószéken, hanem az egyházi politikában is; nemcsak a katedrálisban, hanem a Balaton partján is) az igehirdetőből nevelés, gyenge jelenséget formál az „erősek” szemében. Mert sok katolikus hívő és mi papok is úgy vagyunk sokszor, hogy jó az Isten igéje az ünnepekre és az emelkedett lelkiállapotokra, de mit keres leghétköznapibb döntéseinkben, életünk legprofánabb megnyilvánulásaiban! Aki mindig, mindenütt és mindenben vállalja az Igét, az a vértanúk útján indul el. Végtelenül gyöngé lesz, de Isten erejét hordozza.

2. Isten ígéje kétélű kard (Jel 19,15)

Szétválaszt. — Fájdalmasan levágja bennünk a rosszat a jóról. Az örömhír-hirdetés gyakran éles fájdalommal kezdődik. Az első pünkösdi igehirdetés „hallátára fájdalom járta át szívüket”. Sokan ettől a fájdalomtól futnak el valami rejtett, gonosz ösztöntől hajtva. Nem baj az, hogy úgy érezzük, minket (akik hirdetjük) ítél el az ige; és nem szabad megsértődnünk, ha valaki felbőszülve befut a sekrestyébe, hogy a misén koprédikáltuk (pedig az illetőt esetleg nem is ismerjük).

Szent János evangéliumában az igehirdetés pillanata az ítélet pillanata. „Az Atya nem ítél el senkit, az ítéletet egészen a Fiúra bízta, hogy mindenki tisztelje a Fiút, amint tisztelik az Atyát... Bizony, bizony mondom nektek, aki ígémet hallgatja és hisz annak, aki engem küldött, örök élete van és nem kerül ítéletre, hanem átment a halálból az életbe” (Jn 5,22–25).

A végső ítélet csak ennek a feltárulkozása lesz, de az ítélet most kezdődik, ahogyan az örök fölmentés is. Ezért az igazi igehirdetés (szentmisében, az evangélium után) sohase legyen párbeszédes. Egyébként külön tanulmányt érdemelne az, hogy az élő igehirdetés igenis mélységes párbeszéd, de belső és a Szentlélekben megvalósuló. Hatalmas tömegeből látni lehet azt az egyetlen arcot, amely ellenáll. Azt is lehet látni, hogy az én stílusomnak áll-e ellen csupán, vagy magának az igének. Ha az igének, akkor válaszolok neki, ő is válaszol. Ez a szentbeszéd után tudatosul. A szentmise után többször beigazolódott, hogy közöttünk az Igében és az Ige miatt és az Igéről valóságos párbeszéd folyt, és nem nekem lett igazam, hanem mindkettőnknek kinyilatkoztatta magát az Úr Jézus.

3. A hetedik harsonaszóig (Jel 11,15–19)

A hetedik harsonaszóig tart az igehirdetés ideje. Igehirdetésünk mindaddig töredékes, mert most még csak tükörben és homályosan látunk (1Kor 13,12). Igehirdető papnak és ígét hallgató hívőnek egyaránt el kell fogadnia ezt a töredékességet, ezt a homályt, az igehirdetés adventi valóságát. Nemcsak az igehirdető hibájából való, nemcsak az igehallgató figyelmetlenségéből adódik, hanem magából az igéből, amely a hit és a remény világából jön felénk. A hit és a remény pedig a végső napon, a hetedik harsonaszókor megszűnik. Igaz, van az igében valami, ami ugyanaz, mint a végső beteljesedésben: a szeretet. De ezt a szeretetet is a hit és a reménység járja át, tehát homállyal van átítva.

A kinyilatkoztatás mindig tartalmaz elrejtést is, mert Istent élő ember szemtől-szemben nem láthatja. A halál pillanatában, amikor az igehirdető ajka némaságba merevedik, amikor az igehallgató füle bezárul, teljesedik be az ige, mert feltárul előttünk Isten szeretete a maga egyértelmű ragyogásában Jézus Krisztus arcán.

Mégis, a töredékes igehirdetés (a szeretetet hordozva) titokzatosan és fel-foghatatlan teljességéből részesít. Így az igehirdetés és igehallgatás nyomán az ősegyház (valószínű) szentmiséjét záró kiáltása tör elő szívünkéből: Jöjj el, Uram Jézus! Amen.

PAJOR ANDRÁS

Az igehirdetés nyelve

Az igehirdetést oktató tankönyvek igen sokszor hivatkoznak az ókor vagy a reneszánsz klasszikus szónok-egyéniségeire, elemezve és példaként állítva azokat a mesterfogásokat, melyeket a nagy hírű „elődök” használtak szónoklataikban, irodalmi értékű szövegekké avatva ezeket. Bármelyik ma elhangzó lelkipásztori beszéd kétségtelen érdemei közé tartozik, ha a hallgatóság úgy emlegeti, hogy azt tiszta megfogalmazásai, nyelvhelyessége szempontjából szinte azonnal nyomtatni lehetne. Hangsúlyozva és elismerve tehát ezeket az értékeket egyúttal túl is kell jutnunk rajtuk, belátva, hogy az egyház mai igehirdetésének nem a nyelvápolás és nem a népművelés az elsődleges célja.

Éppen ezért nem is az irodalmi szempontból klasszikus elődöket, hanem az első, Jézus küldetéséből kapott, a Szentlélek indítására elhangzó igehirdetést, Szent Péter és apostoltársai pünkösdi beszédét és annak hatását kell mai igehirdetésünk alapjául vennünk.

Ki-ki a tulajdon nyelvén...

„Valamennyien elteltek Szentlélekkel, és különféle nyelveken kezdtek el beszélni, úgy, amint a Lélek szólásra indította őket.” (ApCsel 2,4)

A tizenkettő akkori összetétele műveltség szempontjából nem volt túlzottan változatos. Többnyire egyszerű, vidéki származású munkásemberek voltak, akik a Jézus mellett eltöltött évek alatt nem annyira nyelvhelyességből, mint inkább az élet legmélyebb kérdéseivel kapcsolatos (isteni) lényeglátásból kaphattak „kiképzést”. Olyan férfiaként léptek hallgatóságuk elé, akik képtelenek is lettek volna a velük egy sorból származók feje fölött beszélni, ugyanakkor mondandójuk olyan lényeges kérdéseket érintett, hogy a műveltebb réteget is „leszólította” intellektuális elefántcsonttornyukból.

Elfogadhatjuk, hogy miként a Szentírás lapjain is a Szentlélek gondolatai tárulnak elénk a kornak és az egyéniségnek megfelelő emberi fogalmazásmódban, úgy az apostolok és külön Péter beszéde is ekként hangozhatott el. A Lélektől bátorságot és bölcsességet kapott apostolok stílusán két alapvető vonás mégiscsak felfedezhető volt.

Az egyik a műveltségi szinttől független lelki igényesség. Néhányan már egészen fiatalemberként Keresztelő Szent János tanítványai voltak. Bizonyára az akkori kor ifjúságának is megvoltak az időt felszínességgel mulató elfoglaltságai. Ők nem ezt választották, hanem annak a meglehetősen kemény embernek a társaságát, aki esetleg többet tud mondani a Messiásról. Ugyanakkor az Evangélium későbbi eseményei közt olvashatunk róla, hogy Jézus újszövetségi követelményeit hallva — például a házasság felbonthatatlanságáról —, a kíváncsiskodók és felületes rajongók lemorzsolódtak mellőle.

Ekkor kérdőre vonja tanítványait is, vajon nem akarják-e ők is elhagyni mes-terüket a kemény követelmények miatt? Péter a többieket képviselve vála-szol: „Kihez menjünk, Uram, az örök élet igéi nálad vannak?”

A lelki igényességnek ez a szintje valószínűleg megnyilvánult abban a beszédstílusban is, amely a püünkösdi csoda által az akkor ismert világ szinte valamennyi nyelvén, mégis saját egyéni megszólalásukon keresztül volt hall-ható. Nem valószínű, hogy bármilyen nyelvi hiba, stílustalanság csorbította volna az Örömhír tartalmát.

E jelenet másik alapvető vonása az a lelkes, de valamiféle méltósággal alátámasztott előadásmód volt, amely megjelenésükben elejét vette minden színpadiasságnak, ugyanakkor érződött, hogy önmaguk élete áll mögötte. A Szentlélek eljövetele előtt a félelem tartotta őket bezárva az utolsó vacsora termébe. A Lélektől kapott bátorság a vértanúságig tart. Amit akkor hirdet-tek, ahhoz mérten elenyésző jelentőségű a testi halál, a gúny, a szégyen, az elutasítás kudarca.

A hallgatóság ámulatának kettős oka lehetett: egyrészt néhány galileai férfi megszólalása minden nyelven. A másik sem kevésbé lényeges. A zsidó diasz-póra hagyományörzésében az Írás felolvasásának kulcsszerepe volt, mégpe-dig a közös, ősi nyelven. Ez a szokás eredményezte a szent szövegek emel-kedett stílusát is, amely kissé már elszakadt a mindennapi valóságtól. A zsidó vallási hagyományokhoz képest a püünkösdi esemény nemcsak az apostolok „népnyelvi” igehirdetésében hozott újat, hanem annak életszerűségében is. Nekünk ma igen komoly teológiai tartalmat hordoz a péteri beszéd, a köz-vetlen hallgatóságnak azonban „napi” vallási aktualitást jelentett.

Anyanyelvünk a Szentlélek küldetésében

A püünkösdi csoda egyúttal jelképszerű is volt. Amint az akkor ismert világ szinte valamennyi nyelvén megszólal az aznap megszülető egyház, ugyanúgy kell elterjednie majdan e közösségnek az egész világon, hogy minden népnek a maga nyelvén hirdesse Isten üdvözítő tetteit. A nyelvek csodájában megfogal-mazódó prófécia nem is várat sokáig a beteljesedésre, három-négy évtized múl-tán a Földközi-tenger partvidékén mindenfelé virágzó egyházközségek jelzik az evangéliumi életre szóló meghívás egyetemességét.

Az első püünkösdi kapcsán említett szempontok mai igehirdetésünkre is érvényesek. Nem pusztán a prédikációkra, hanem a hitoktatásra, a felnőtt-és a jegyes-katekézisre egyaránt.

A ránk bízottak többnyire nincsenek hozzászokva a vallási légkörhöz, az ennek megfelelő beszédstílushoz. Tudomásul kell vennünk a templomba, kö-zösségi helyiségeinkbe először betévedő hallgatók jelenlétét, igényét.

A nyelvi igényesség nem nyelvészkedést jelent, hanem azt jelzi, hogy ige-hirdetésünk *szabad*. Ha benne hovatarozást keresünk, akkor mindössze az egyház hitrendszerét és a hívő közösség szolgálatát fedezhetjük fel. Az ige-hirdetésnek függetlennek kell lennie helytelen a nyelvi divatoktól, a politikai szólamnyelvezettől, a magyartalan reklámszövegek szóhasználatától, az eset-leges durvaságtól, (amely már azért kevésbé bántó, mert belemasódott köz-napi nyelvünkbe). Ugyanígy megköti az evangéliumi mondanivalót a tudo-

mányoskodó kifejezéseket használó, valójában azonban semmilyen tudományos érvet vagy példát nem tartalmazó vagy éppen az igehirdetést teljesen a tudományos értekezések világába sodró fejtegetés.

Érdekes tapasztalni a magyar nyelvről, hogy felesleges erőlködés nélkül mennyire eleve adott módon képes szolgálni az Evangélium továbbadását.

Ugyanakkor figyelembe kell vennünk, hogy a teológiai nyelv is az értekező prózához tartozik, de a tudomány értői és művelői is csupán szaknyelvként használhatják. Idegen kifejezései a mai ember számára egyáltalán nem érthetőek. Rendelkezünk azonban igazán magyar eredetű, mégis görög vagy latin modell alapján alkotott teológiai kifejezésekkel, amelyek teológiailag képzetesebb emberek számára maguktól értetődőek, missziós célra azonban magyarázat nélkül nem használhatóak: megszentelő kegyelem, kinyilatkoztatás, szent hagyomány, átlényegülés stb. Sajnos a prédikációkra gyakran jellemző a belterjes, szakrális (olykor kenetteljes) szavak használata: szentségi jelenvalóság, csalatkozhatatlan megnyilatkozás, átlényegülésének misztériuma, végtelen isteni fölségének mennyei kisugárzása, elragadtatott érzület, stb.

Egyházas kifejezéseink kerülendő példáit folytatva, talán szintén a latin nyelvhez való kötődésünk hozza magával a személyes, birtokos és vonatkozó névmások, illetve névelők helytelen, felesleges használatát: „töltekezzünk az ő végtelen szeretetéből; emeljétek fel hozzá a ti elárvult lelketeget; végül megfáradt az ő mesterének a keresésében; a hitének támaszává tette a tudását; amely Boldogságos Szűz a mi példaképünk; aki ama magasságok és ama mélységek között” ... stb. Érdemes felfigyelnünk azokra a gyakran bántó régieskedésekre, melyeknek semmi közük a nyelvi veretességhez, pusztán álműveltséget, a barokkos érzelemfelkeltés szándékát tükrözik: mondá, midőn, leszállván, érkezék stb. Ma már szinte hatástalanok a következő érzelmes kifejezések: „édes Jézus Szívének szeretetére vonja övéit; csupa jószág, fény és illat...; mélységesen mély...; káprázatosan szépséges” stb. Ennek mintegy ellensúlyozásaként gyakran jelenik meg bizonyos álmodern publicisztikus tudálékosság: „Az Úr egyházára bízta a társadalmi szocializáció feladatát is... Nekünk kell megvalósítanunk az oktatásügy evangéliumi koncepcióját...” stb.

Bizonyára jócskán lehetne folytatni a helytelen megnyilvánulások sorát, amelyek nyelvünk természetétől idegenek, és ezáltal rontják magyar nyelvű igehirdetésünk esélyeit.

A magyar nyelvben meglévő lehetőségekről

Ha az igehirdetés helyes nyelvhasználatához támpontokat keresünk, akkor klasszikusokhoz kell fordulnunk. A korszerű, érthető és igazán a nép nyelvén szóló beszéd titka nem az, hogy elszakad a nyelvi hagyományoktól. Kritikus egyháztörténelmi korszakokban jelentős egyéniségek támadtak, akik a hírhirdetésben is maradandó példákat hoztak létre. Pázmány Péter *A keresztény prédikátorokhoz szóló intelmében* a következőket olvassuk:

„... Merő igazság, hogy az emberek többet hisznek szemeknek, hogysen fülöknek. És a tanító erkölcsse inkább izgat, hogysen szava. Azért hasznosb a tanító, kit inkább csudálnak az emberek, mikor látnak, hogysen mikor

hallanak... Némelyek szépen és sokat szólnak, de fel nem gerjesztenek, mert magok nem égnek. Az isteni bölcsesség édességét másnak ássák, magok nem kóstolják..."

Elvonatkoztatva Pázmány erkölcsi intelmeitől, e buzdítás nyelvhasználatunkra is vonatkozik. Olyan témáról, amely az embert, az igehirdetőt, lelkipásztort, hitoktatót úgy foglalkoztatja, hogy boldogan beszél róla, mert az igazságra való szomjúságából ered, az ilyen témáról elképzelhetetlen a mesterkélt beszéd. Az elsődleges tehát, hogy kinek-kinek a saját stílusában kell megszólalnia magyarul is, a háttérben viszont érződjek az a törekvés, hogy minden körülmények között a helyes, közérthető magyar beszédre törekszük.

Az Istenről szóló helyes fogalmak, ha túl gyakran kerülnek szóba, elszegényednek. Gyakran tapasztalható fiatalok körében, hogy bár minden jelszó, jelmondatszerű megnyilvánulás taszítja őket, hallatlan erőt jelentenek számukra az egyszerű, letisztult, rövid megfogalmazások: „Életünk Krisztus, Kelj föl és járj, Istenem és mindenem” stb.

A gyermekek számára a gyerekeskedő beszéd gyakran mesévé torzítja a Szentírást és a hitigazságokat. Az érthető, de komoly stílus azonban a felnőttvilág felé vonzza őket, jobban megértik belőle a hit érdekfeszítő, reményteli kalandját.

Sajátos nyelvi lehetőségeink megvilágítására néhány példát szeretnék hozni: „Jézus a kenyér és bor színében olyan bensőséges egyszerűséggel közeledik hozzánk, amely mind a barátság, mind az érzéki kapcsolatok közvetlenségét felülmúlja.”

A kenyér és bor „színe” valóban régies kifejezés, de a formánál, az alaknál, a látszatnál lényegesen egyszerűbb, tartalmasabb fogalom. A „bensőséges” szó kissé bonyolult képzős szerkezete is megszokott már, családi melegéget áraszt.

„Reménységünk magva: Isten titokzatos, atyai jelenléte küzdelmeinkben.”

A „magva” kifejezés egyetlen szóban fejezi ki a valaminek mélyén meglévő, termékenységet hordozó valóságot. A titkos jelenlét valakinek a kétes szándékú elrejtőzését éreztetheti, a „titokzatos” esetében viszont felesleges keresnünk a jelzett szót. Az „atya, atyai” kifejezések nyelvünkben arra az édesapára utalnak, aki még felnőtt gyermekeit is azzal az aprólékos, sorsukat szívében viselő gondoskodással neveli, mintha azok egészen kisgyermekek volnának.

„... az egyház pedig megcselekszi Mestere akaratát.”

Nem pusztán megteszi, mert az egyszeri tett. Nem pusztán cselekszi, mert annak végeredménye kétes értékű. „Metcselekszi”, tehát a történelem során mindvégig betölti a parancsban, isteni akaratban kapott küldetést.

Nincs receptje az igehirdetésben a helyes nyelvhasználatnak. Nagy segítség viszont felfedezni sajátos lehetőségeinket a kifejezésekben, megfogalmazásokban, s mindezeket használva némi nyelvi missziót is végezni. Az ezáltal előmozdított lelki, szellemi igényesség pedig visszahathat a hallgatóság keresztény életének minőségére.

Transzcendencia és a Másik

Az emberi lét alapkérdése, függetlenül teremtettségének, a világban való megjelenésének körülményitől, a mítoszok *igazsága* és az antropológiai *rekonstrukció* közti választás kényszerétől, kezdettől fogva az: mikor és hogyan találkozh(at)om a Másikkal? Miből fogom meg-, illetve felismerni? Miként *kell* viselkednem vele szemben? Az emberi történelem, az írásos és prehisztorikus kultúra, az irodalmi és a filozófiai gondolkodás története tekinthető úgy is, mint a másikkal való találkozás kérdésre adott/adható válaszok különbözősége. Természetesen másként merül fel a kérdés egy ritualizált díszekbe öltözött törzsi harcos, mint a középkor vándorló/menekülő pikareszk hőse számára, másként a végtelen univerzum kihívásával először szembesülő újkori tudományon, vagy az ökológiai katasztrófa előtt álló egységes társadalmi rendszeren belül.

A nyugati civilizáció története — Emmanuel Levinas francia filozófus szavaival — nem más, mint a Másik „erőszakos kisajátításának” története. Miben áll vajon ennek az erőszaknak a *formája*? Általában azt mondhatjuk, hogy a másik kisajátítása *fogalmi* úton történik. Az olyan elnevezések, mint idegen törzs, barbár, bolond, eretnek, de az olyanok is, mint rabszolga, jobbágy, írástudatlan, csöcselék, tőkés, mind a másságnak *valamihez képest* való meghatározásából erednek, és ez a *valami* mindig a már ismertet, a *számomra* adottat jelenti. Ez a redukció, amikor is mindent, ami tőlem különbözik, a belém „helyett” fogalmak, illetve tulajdonságok alapján mindig mint *valamilyent* közelíték meg, ez az úgynevezett tárgyi vagy propozicionális tudás szolgáltatja a keretet a nyugati civilizáció számára a Másik kérdésének megválaszolásához. A válaszok pedig egy fogalmi *racionalitás* megnyilvánulásai.

E racionalitással szemben és mellett természetszerűleg jelen voltak a Másik megragadásának irracionális kísérletei is. Látnunk kell azonban, hogy „...az irracionális csakis egy olyan érthetőség keretén belül jelenhet meg és lobbanhat fel a tudat számára, mely egyszersmind véget is vet neki azzal, hogy kijelöli a helyét, illetve meghatározza. Senki sem irracionális, ha azt hiszi, hogy az.” (Levinas: *Nyelv és közelség*) Ezzel Levinas az erőszak formái alá sorolja mindazokat a próbálkozásokat, Isten negatív meghatározásától a misztikán át Isten halálának nietzschei gondolatáig, melyek, jóllehet korlátozzák az ész érvényességét, a Másik távolságát ugyanúgy a szubjektum *intencionális* (tárgytételező) gesztusával akarják felszámolni.

A fentiekből két lényeges következtetés adódik: egyrészt az, hogy a kisajátítás formája szempontjából eltekinthetünk a különbségtől, ami a Másiknak, mint Legfőbb Létezőnek teológiailag *pozitív* tartalma és idegenként való *negatív* meghatározása között van, hiszen mindkét esetben a bennünk lévő ideákból indulunk ki. A szubjektum számára a Másik *mássága* „gondolati erőszak” nélkül megragadhatatlan. E másság radikális másság, mely csak a *transzcendáló* *aktussal* közelíthető meg. Másrészt tehát azt kell megvizsgáljunk, hogy a gondolati viszony helyett képes lehet-e a szubjektum erőszak-

mentesen viszonyulni a Másikhoz. Ennek alapja csakis *etikai* lehet, hiszen a tárgyatélező fogalmi viszonyt csak a Másik transzcendenciája fel-nem-oldásának *normativitása* válthatja fel. Mivel nem áll módunkban a viszonyt *mint olyannak* a teljes megtagadása, az ember *conditio sine-qua-non*-ja az a felelősség, amely szerint minden egyes cselekedetével a Másik integritásának megőrzését kell megvalósítania, és amely felelősséget nem választhatja, abba úgymond beleszületik. Melyek tehát azok a cselekvések, amelyek igényt tartanak az erőszakmentesség tulajdonságára?

A fogalmi gondolkodás totális kritikája után vajon ki kell-e zárunk *mindenféle* beszédet az erőszakmentes cselekvések közül? Nem, sőt éppen ellenkezőleg: amennyiben a beszéd nem intenció, hanem „*transzcendencia*”, annak viszonyának a megtörténe, mely 'megelőz' és meghatároz minden szándékot azáltal, hogy felajánlom azonosító és verbalizáló gesztusaim *összességét*, világom teljességét valakinek, aki nem része...ennek a világnak” (A. Peperzak: *Az intencionalitástól a felelősségig* — a beszéd válik a legnagyobb felelősséggé, hiszen úgy kell megszólítanom a Másikat, hogy nem fordítom le saját kategóriámra, miközben minden beszéd a Másik közelségének „betörése”. E felelősség teljes elutasítása a gyilkossággal, teljes elfogadása a szeretettel egyenlő.

A nyelv annyiban elsődleges, hogy a transzcendenciájaként megjelenő Másik elpusztíthatatlan.

„A Másik külsődlegességéhez sem a brutalitás, sem a bűbáj vagy extázis, sem pedig a szeretet erőszakossága nem férhet hozzá. Ezt...tekintheti valaki vallásnak, de /ekkor/ az ember a Másikhoz minden dogmán túl, az isteniről, a szentről és megsértéseiről való elmélkedésen túl beszél...Az igaz beszéd, a beszéd lényege parancsadás.” (Levinas: *Szabadság és parancsadás*)

Ez utóbbin természetesen nem /pusztán/ a felszólító módban való beszéd értendő, nem egy grammatikai formáról van szó, hanem egy nyelvhasználatról, amelyet Levinas *enigmának* nevez.

„/.../nem két jelentéssor találkozásának a kérdése, amikor is mindkettő azonos jogot formál ugyanarra a jelenségre, mint ahogy a metaforák kétértelműsége esetében a szó szerinti jelentés elválaszthatatlan lesz a figuratívól, s egyik sem tűnik el vagy olvad bele az alapjául szolgáló jelentésbe/.../.” (Levinas: *Nyelv és közelség*)

A továbbiakban nézzük meg az enigma kezelésének néhány történetileg lehetséges módját. Példánk a parabola, mely két dolog egymás mellé tevését, összehasonlítását, analógiáját jelenti. A görög nyelvű bibliában ez megfelel a héber *mashal* jelentésének: találós, talányos kijelentés, ami kiterjeszhető a „példaértékű történet” értelmében. (Vö. F. Kermode: *The genesis of secrecy*. A parabolák tehát olyan történetek, amelyek formailag megfelelnek a fenti levinasi meghatározásnak, olyan nyelvhasználat, ahol az egymásra épült jelentések megakadályozzák a Másik lefordítását egyértelmű fogalmainkra. De vajon tényleg csak így viszonyulhatunk hozzá, vagy lehetségesek olyan olvasási stratégiák, melyek feloldják a különböző jelentések ellentmondásosságát? Tekintsük át az enigma megközelítésének háromféle típusát.

1. *Az enigma mint evidencia*. Kálvin János az eleve elrendelés tanát a Bibliában található jelek, parabolák kétértelműségére alapozza, miközben azonban „az elválasztás jegyei” világossá és egyértelművé teszik előttünk a ki-, illetve ki-nem-választást. Ezt az ellentmondást egy *időbeli* viszony bevezeté-

sével próbálja feloldani: az emberi evilági létének története során emeli bizonytalansággá azt, ami kezdetben homályos volt. Más szóval, az embereknek saját tetteik azok az *evidenciák*, amelyek „megerősítik azt, hogy Isten ítélete ki van mérve rájuk.”

/A/ legjobb rendnek azt tartjuk, ha elválasztásunk *bizonyosságának* keresésében azokhoz az *utólagos* jegyekhez ragaszkodunk, amelyek kétségételen *tanúságtételei* az elválasztásnak. (Kálvin: *Az eleve elrendelésről*. Ezzel a lépéssel Kálvin a parabolák használatát *pragmatikailag* indokolta: a homályos nyelvhasználat értelme a *kizárás*, a kétértelműségek magukat a hallgatókat minősítik. De ez már átvezet a következő értelmezési típusba.

2. *Az enigma mint mítosz*. Eszerint tehát egy parabola titkos értelmének a feltárása avathat csak be minket használóinak közösségébe.

Afelől sem lehet kétségünk, hogy akiket nem akar megvilágítani Isten, azoknak példázatokba burkoltan adja át tanítását, hogy semmi hasznuk *ne* legyen belőle, hanem még nagyobb tompultságba süllyedjenek. (Kálvin, 11-12)

Beavatásnak és kizárásnak e szembeállítását példázhatja az irgalmas szamaritánus története, amelynek arra a kérdésre kell választ adnia: ki a felebarátom? Nyilvánvaló azonban, hogy a történet enigmatikusságának feloldása éppen ez utóbbinak a jelentését feltételezi. Anélkül, hogy részleteznénk a parabola jelentését, megállapíthatjuk, hogy *paradoxonon* alapul. Amennyiben azt *mítoszként*, a segítség mítoszként kívánjuk értelmezni, a „felebarát” jelentése kiüresedik: BARKINEK segítenem kell, nem a „felebarát” meghatározása a lényeg. Maga a kérdés rossz. Ugyanakkor viszont a mítosz *értelme* éppen abban áll, hogy a kiválasztottságot reprezentálja, s ennyiben a „felebarát” jelentését szembeállítja az „idegenével”, s ha hozzávesszük azt, hogy a történet szerint mégsem azokat indítja cselekvésre az áldozat látványa, akiktől a hallgató a beavatottságot feltételezné, előttünk áll az enigma értelmezésének paradoxonja: a felebarát egyetemes jelentésének a megértése az — etnikai — kizárás értelmének különös felborulásán alapul; e különösség (az tudniillik, hogy éppen onnan jön a segítség, ahonnan legkevésbé várnánk) megértése vagy meg-nem-értése viszont ismét a kizárás mozzanatát érvényesíti. A parabola enigmatikusságának — mítoszként való — feloldása szemben áll hagyományának, elmesélése *aktusainak* gyakorlati értelmével.

3. *Az enigma mint felszólítás*. Tekinthejtük történetünket egy korábban elhangzó kérdés viszonylatában is: „Hogyan cselekedjem, hogy az örök életet vehessem?” Ekkor a történet értelme, szemben az ideológiai: allegórikus-mítikus értelmezésekkel, egy — a megszólított hallgatóra vonatkozó — felszólításban rejlik: „Menj, és cselekedj hasonlóképpen.” A parabola a Másik iránti levinasi felelősségre tanít meg: a választása szabadsága e felelősség *személyességének* a felismeréséből fakadhat. E felismerés — Levinas szerint — nem valaminek a megértése, ami a kizárás értelmét adhatná, hanem az, hogy az ember kész alávetni magát egy itt és most megfogalmazott pragmatikai előírásnak anélkül, hogy a Másikat bármilyen tulajdonsággal minősítené. (Vajon nem ezt sugallja a szamaritánus-történetben az, hogy az áldozat megfosztott minden értékétől?)

Szeretnénk azonban befejezésük megemlíteni egy szempontot, mely bizonyos mértékig megkérdőjelezi a fenti megközelítés érvényességét. A Másik radikális transzcendenciájából következik a beszédnek mint *személytelen* pa-

rancsnak a felfogása. Ekkor a hallgató feladata nem pusztán a parancs elfogadása, hanem annak a különbségnek a megszüntetése, ami ez utóbbinak absztrakt volta és a felszólítás pragmatikai szituációjának konkrétsága között húzódik. Figyelembe kell-e venni a konkrét cselekvéskor azt, az áldozat számára mit jelent, hogy a segítséget egy „kívül állótól” kapja? De túl a példánkon, vajon léteznek-e határai a *feltétlen* segítségnyújtásnak? Miképpen választható szét a megszólítottág személyessége és a — fentebbi idézetben említett — szeretet erőszakossága? Más szóval, a parancs univerzalitása miképpen *tartalmazza* a konkrét eseteit?

Úgy tűnik, az általános kijelentések levinasi kritikája nem tudja érvényteleníteni cselekvéseink *igazolhatóságának* a kérdését. Az igazságosság kérdése pedig megkívánja az általános terminusok használatát. Ezzel szemben viszont a levinasi etika személyességének túlhangsúlyozása visszaállíthatná a középpontba a (kálvini) belső meggyőződést, s ezzel éppen annak a „zsarnoki tudatnak”, a gondolat feltétlen szabadságának engedne teret, aminek elkerülésére etikájával vállalkozott.

KARÁTSÓN GÁBOR

Az Istenről való beszéd ma, itt

Kérdezik, hogyan lehet ma, magyarul, Istenről beszélni. Én meg: megszeppenek. Amennyire fontosnak tetszik, hogy ez ügyben némi megértésre jussunk, már csak, mi tűrés-tagadás, politikai szempontból is, arnyira sűrű köd borítja, mégis, a tájat. Egy megkerülhetetlen kérdésről mintha nem volna mit mondanunk.

De más dolgokkal tisztában vagyunk-e? Egyáltalán, *kinek és kiről* szól a kérdés, amelyet hajlamosak vagyunk úgy érteni, „Hogyan beszéljen az ember Istenről, magyarul, ma?”

Am az általános alany a kérdést technikai kérdéssé degradálja. (Ez volt a hittérítés eredendő bűne is, szerte a világon. A hit *tolmácsolása* nem más, mint *alkalmazott beszéd*; vagyis hát, állítólag az ügy érdekében, magát a Logoszt hallgatja el. És szokták is valóban a mai Magyarországot missziós területnek tekinteni. *Missziós területek és gyarmatosítandók* — ezzel gyanúsítani az egyházakat jelenleg persze nem lehet; s mégis, ma is, valami bensőbb összefüggés sejlik fel itt.) — „Az ember” — van ilyen? Ki az, mi az? Találkozott már valaki vele? Igazából éppen „az ember” esik tőlünk legtávolabbra; távolabb még annál a bizonyos végtelennél is, amelyben a párhuzamosok állítólag összefutnak. Ez a messzeség az a sűrű köd. Istenről és az emberről ugyanazért nem tudunk beszélni. (Az ember épp nem „általános alany”.)

És hallgatásunk némaság is; mert, másfelől, „önmagam” sem vagyok önmagamnak közvetlenül (közvetítés nélkül) adva. Közvetlenül adva a fájdalom van, a vágy (az is még jelentéstelenül), a testi-lelki kiszolgáltatottság; egy rakás szerencsétlenség, ami amúgy vagyunk. Mihelyt azonban az „önma-

gam”, miért, miért nem, színre lép, a megfoghatatlan „ember” is ott van már vele, mint hosszú árnyék.

Az „ember” ha szinte nincs, az „emberiség” viszont mindent eltakar. Nagyberuházás, a tömeg- vagy átlagember — szóval, „az emberiség” — létrehozása érdekében; ördögi kör: *a beruházó itt maga a kitűzött cél*. Amely, persze, ezúttal is nemes — hogy valamiképp zöldágra vergődjünk önmagunkkal; kiderüljön, kicsoda is „az ember”. *Megvalósuljon*, ha lehet, *de facto*. Mivel azonban a végtelennek ez a helye *materiális formában* (akár ideaként is) csupán kísértet, működéseivel az „önmagammat” nyomban szüntetni kezdte, a természetet pedig, amely a Janus-fő ember másik arca, és látnivalóan nem „anyagi valóság” (ami „anyagi valóság”, az a technika), mára szinte teljesen megsemmisítette.

Errőlfelől nézve a dolgot, az ember mindenestül „magyar” (vagy „zsidó”, „német”, „mexikói”, „busman”; ez minden esetben, mindig, ugyanaz), és csupán lexikálisan vagy adminisztratívén tartozik az „emberiség”-hez. Nemzetek menyei értelemben nincsenek, internacionalizmus pláne nincs. Ami csupán „lényegünk” mindenkor adott voltát mondja ki, s mint állítás nem függ össze se így, se úgy közvetlenül az e tárgyban jó száz éve már roppant felszínességgel folyó vitákkal. Úgy adódom önmagamnak, mint magyar, dán, japán vagy haida; japán létemre magyar, dán, haida is vagyok (akárcsak a Hold is, egy rozsdás szeg, egy vízesés vagy egy ezüst kiskanál, *de mindig pont az, teljesen*); úgy azonban, hogy ennek az *ubiquitas*nak számomra japán voltom a kapuja. Maga ez az *adottság*: tökéletes és esetleges; az egyetlen lehetőség: szegény és üres. Csak teljes meghatározottságomban érthetem meg, hogy én vagyok a másik is; *akkor már nem akarom önmagammat rábeszélni*. A régi népnevek talán nem (csak) azért jelentettek oly gyakran „ember”-t, mintha a törzs tagjai másokat nem tekintettek volna hasonlóképpen „ember”-nek (és csak a felvilágosodás apostolai emelték volna ki őket barbarizmusukból, miután, így vagy úgy, előbb már úgylát kiirtották őket). Hanem mert nekünk „ember”-eknek a lét mindig csak mint csejenn vadásznak vagy viktoriánus regényíróknak jelenik meg, soha nem mint „általános alany”-nak. Az általános alany, valószínűleg, csak a radikális ateista pótléka arra az Istenre, *akit annyira muszáj tagadnia*, és aki, ezek szerint, a legjobban neki hiányzik. A pilátusi „Íme, az ember” viszont talán úgy is felfogható: *Íme az, aki teljesen foglya helyzetének*.

Magyarnak lenni tehát világi értelemben (a világra vonatkoztatva) annyi, mint kozmopolitának (a mindenség résztvevőjének) lenni; ezen túl pedig azt jelenti, olyasmivel foglalkozunk, ami a világ létrejöttének is előtte van. *Az a fogoly az Isten fia is*. Az „ember”: ontológiai hely, s éppen nem (csak) azt jelenti, hogy az emberi fajhoz tartozom; az emberfaj fogalma a leginkább alkalmas arra (emberi sovinizmus, a természet ellenében), hogy embervoltunkat és a mindenséget előlünk eltakarja. Az ember az egzisztencia s az esetleges létezés közötti — áthidalhatatlannak tetsző — feszültség. Az a modern törekvés, amely embervoltunk problematikáját valami általánosban föl akarta oldani (s amelybe mindannyian belebukhatunk), elmázolni e konfliktust ugyan elmázolhatta, eltüntetnie azonban nem sikerült: hiszen az maga a „világ”.

Ez a kiszolgáltatottság mint egyedülálló alkalom (mire? — épp ez az a kérdés, amely az „ember”-rel föl van adva; lehet, hogy semmire; nincs tudo-

másunk arról, hogy a válasz is meg volna határozva jó előre) előbb van meg, mint valamely (csak képzelt, de a tömegkommunikációban realitásként elénk állított) „összkulturális horizont”. Ez a Biblia sötétsége. Az ellenpélda sem mond ennek ellent. A válás, például, vagy az emigráció. Az egyszerűségből nem lehet kilépni; a sorsról a sors (vélt) átalakítása semmit se mond.

Istenről sehogyan sem tudok beszélni. Se én, se más. Ez az alaptapasztalat. Nem tud róla beszélni senki. A Biblia beszéde is: képes beszéd. (Épp ebben van a nyitja.) Aztán meg, magyarul beszélni is: nehéz.

Történt itt egy s más az utolsó ötven évben. A zsidótörvények, Auschwitz. Az 56-os forradalom feladása, feledése. A Duna tönkretétele. A nemiség s a gyermekszületés megoldhatatlannak tetsző problematikája. Ma már ebből vagyunk. A hit persze szociális kérdés is, az Isten körül folyó diskurzus is az; ismerőseim közt, mint mindenkinek, vannak hívők és ateisták. Ma sokan ezt tekintik a dolog politikumának. Én azonban, mint őket erről olykor biztosítani szoktam, úgy gondolom, Isten kérdését (mint egyetlen igazi kérdést sem, talán) végiggondolni úgysem lehet. S erre nem is törekszem. Mert azt hiszem, eleve máshol van a kérdés. A kérdés, hogy úgy mondjam, a maga útján halad.

Az emberforma széjjel akar esni, mindenütt. A jámborság mint külső zsinórozás a jó embert valahogy még összetartja; ez a jámbor zsinórozás valóban elengedhetetlen (formázó tevékenykedés, beuysi plasztika, mintegy bizonyítandó, hogy itt valóban az antropomorfizmus pusztá létéről van szó, ma már, a végső pillanatban); mégis, ez az egész, valaminek a hiányában, egyszerűen belülről szétesik.

Az Istenről való beszédet mára valamennyi nép elveszítette (jó régen már, ami azt illeti); azt hiszem azonban, ha ezt (valóban) megértenénk, a veszteség kimondásában valami megjelenne. Mert tévedés, hogy az a veszteség már kimondatott volna; mindig valami másról beszélünk.

Vallásos embernek tartom magam, de ez a vallásosság, bennem, ha jól értem a dolgot, nem annyira „Isten”-re, mint inkább az „Út”-ra és a létezőkre irányul (aminthogy általában is, az autentikus istenélmény a vallásos tapasztalatok körében mostanában, úgy látszik, alig jelentkezik — lásd pl. Tarkovszkij emlékezéseit ezzel kapcsolatban); kétségbe kellene azonban esnem, ha nem tehetném hozzá ehhez, a létezők rejtett arcára is.

Miközben persze az sem lehetetlen, hogy ez a különbségtétel igazából egy Isten felé forduló újszerű figyelem kezdete.

Akárhogy is, azon a rejtőzködésen belül, megjelenik olykor valami más is. „Isten előlép,” mint a kínai *Változások Könyve* mondja. Az egyik vers kezdete ez: a vers persze folytatódik; de most csak erről a mozzanatról beszélek. Hogy „van-e Isten”, rosszul van talán föltéve a kérdés: Isten időnként előlép. (Mít csinál a szél, amikor nem fúj?) Erre pedig mégiscsak tévedés nem tekintettel lenni.

(Nehezen fordítható szöveg. A *csen*¹ szó például mennydörgést és megrázkódtatást — még „teherbe esés”-t is — egyaránt jelent. — „Isten előlép a

1
震

mennydörgésben. Tökéletessé válik a szélben. Kölcsönösen látszik a tűzben. Elér és szolgál a Földön. Örvendezve szól a tóban. Harcol az Égben. Fáradozik a vízben. Beteljesíti a jelentéseket a hegyben.”)

Könnyen lehet, végórát éli az emberiség. A nagy Általános Alany, ő az, annyi gyötrelem okozója eddig is már. És ha nem? Az eltömegesedésben maga az emberi lényeg cáfolódott meg; olyannyira, hogy most már majdnem nincs is mit csinálni. Ha belegondolunk abba, ami ma már nyílt titok, hogy az emberiség (vagy csak: a nyugati ember?) világstratégiája, ez az egész, a szubjektum-objektum dichotómiára alapított hódító elgondolás mára, igazából, megbukott (az ütközetek folynak még változatlan erővel, de már mindenki tudja, *ezt a háborút megnyerni nem lehet*), fölmérhetjük akkor, hogy ennek a bukásnak arra a helyre nézve is roppant jelentősége van, Akit vagy Amelyet magunkban, minden szkepszis ellenére is, Istennek nevezünk; talán túlságosan is azonosítva Őt kezdettől fogva az emberiség ügyével, és ennyiben, mert ez az Ügy mindig is hatalmi ügy volt, a Hatalommal.

A legnagyobb történelmi tragikum boldogtalan nézői vagyunk itt. Valami megfoghatatlan borzaloméi, amelyet a keresztény persze azonosíthat az erendő bűnnel. A mélyértelmű fogalom elsietett használata azonban félrevezethet, egyszerűen teológiai síkra, tehát már „megszokottnak”, sőt „kezelhetőnek” vélt területre csúsztatva át a dolgot. Mélyebben ül a baj, a helyzet reménytelensége félelmetesebb. Mindattól, ami történt (az ontológiai helyek rezervátummá válásától), maga a nyelv szenvedett (talán már most is gyógyíthatatlan) sebeket. A nyelv pedig nem az Istennel kapcsolatos, egyébként sértetlen tudomások közvetítésének pusztá eszköze. (Éz az eszköznek tekintés, a gyarmatosítás.) A bibliai léttapasztalat szerint is: nyelv és Isten egymástól el nem különíthetők.

Az ember isteni arca és az Isten emberarca közt bajos volna különbséget tenni. S lám, mi történt a festészetben is: eltűnt az emberarc. Aligha kerülnénk közelebb valami jó kimenetelhez, ha a portréfestők „megsokszoroznák erőfeszítéseiket” (amit, szerencsére, úgyse tesznek). A lélektani megfigyelés ma óhatatlanul hamis formákat ad. Volt a cimabuei inspiráció; volt a reneszánsz természetmegfigyelés. Visszamenni egyikhez sem lehet. A képzőművészet ma talán már fölteheti a kérdést: micsoda az emberarc, egyáltalán?

Erről azonban *mondani* nincs mit; ez a festő munkája, ha *bekövetkezik*.

Az Istenről való *beszéddel* más a helyzet. Ott a közeg: maga a Szó. A nyelv: élő közeg. Isten: Személy. Úgy gondolom, hogy maga a Személy. A Szentháromság köréből nem lehet kilépni. Teoretizálni róla: kép-telenség. Kell-e akkor *róla* beszélünk? Nem helyesebb-e zavarba hozni Istent? (Önmagunkat.) Nem elég-e, ha mi csak föl tesszük megválaszolhatatlan kérdéseinket? Hogyan tudhasson *az* beszélni hozzánk? A magyar nyelvnek valóban meg kellene újulnia („jó volna, ha ...”), de nem *mint* magyarnak, stilizációban (hisz számunkra a nyelv eredendően „magyar”), hanem a léthez és a létezőkhöz való viszonyában; akkor a benső ritmus is visszaköltözhetne még mondatainkba. Nem akarnánk okvetlenül valamit *mondani*. Úgy állítanánk fel mondatainkat, magunktól elszakadva; féloldalra döntve őket; azt figyelni, *mi az, ami beszél?*

Kimondható-e, ami láthatatlan?

Vajon nem az-e az Istenről szóló beszéd lényege, hogy megszólítható, de neve kimondhatatlan?

Az, hogy beszélhetünk Istenről, nem ugyanazt jelenti, mint az a kérdés, van-e Isten. Ha nem lenne, könnyedén beszélhetnénk Róla. Ha valóban hisszük, elnémulunk. Sem az abszolút valóságra, sem az abszolút létezésre nincsen szavunk. A szavak mindkettőről leperegnek, lényegük a megnevezhetetlenség. Minden megnevezés a róluk visszaverődő reflexió, belőlünk indul ki; a homogenitásában már láthatatlan fény felbontása: fizikai abszurditás.

A hit az abszurditás elfogadása. Elfogadni a valóságot, ami nem létezik (mint Simone Weil írja: Isten van, de nem létezik). Elfogadni a létezést, ami számunkra nem valóság. A van és a valóságos kettősségében élni.

Persze, hogy ennek alapján a hit: lemondás önmagunkról. Nemcsak önmagunkról, hanem önnön világunkról, saját létezésünk valóságosságáról.

A hit remény-telen, ez az abszurditása. A psziché számára ezért elfogadhatatlan. Minden más viszonyt, érzelmet kizár ebből a virtuálisan kettős kapcsolatból, mely valójában csak akkor kettős — akkor kölcsönös, ha az én teljes odaadása nem teszi szükségessé, de nem is kívánja a kölcsönösséget.

„Isten megszólít, és az ember elzárkózik.” Ebben a sokszor hallott mondatban saját vágyunk reciprokát fogalmazzuk meg: valójában mi szólítjuk Istent, és válaszként csak némaságát érzékeljük, egyszerre a szó és a ráhallgatás csendjét. Az emberi létben ez a koegzisztencia felfogadhatatlan. Istenben mint fogalomban elválaszthatatlan tőlünk független létezése és az, hogy ez a létezés csak a mi rá gondolásunkban valósul meg. Sohasem lép ki az elgondolhatóságok köréből, de mindig meghaladja azt. Ezt jelenti láthatatlansága: a világ fogalmakkal leírható rendszerében nem lokalizálható. Elgondolása meghaladja az emberi gondolatot — éppen ezért, Isten: elgondolásának lehetségsége.

Nyelvben kifejezhetetlen, de létezésének közege a nyelv, a tudat — ebben *van*; a teremtés aktusában létezik vagy léteztet — feltételes módon. Nyilvánvalóvá csak a rá gondolásban lesz — hiszen, ha nem így lenne, hogyan is tudnánk a saját gondolataink mögé gondolni!

Hatéves koromban azt mondták, Isten láthatatlan — ez akkor a láthatóság egy nemét jelentette. Egy tulajdonság tagadása az egészre vonatkoztatva állítás. A létező tagadása a létezőre vonatkoztatva a létező egy nemét állítja. A létezés tagadása, ha a létezőre vonatkoztatjuk, más-létű lét.

A nem-hiszek feltételezi és magában foglalja a hitet, mert csak a hit tételezése után állítható a hitnek mint létformának tagadása. Az emberi szó tehát képtelen Istenről mint nem-levőről beszélni — legfeljebb a nem-létezőről, a nem-megvalósulóról szólhat. Isten nem tagadható, csak Isten mint állítás tagadható. Azt jelenti-e ez, hogy a világ szerkezetébe (tehát a világ rendjébe) oly módon beépített, hogy abból semmiféle manipulációval ki nem vonható?

Számomra a személyes Isten fogalma összeegyeztethetetlen az istenség fogalmával — annak ellenére, hogy tudom: életünk lényege az átlépés. Pillanat-létünket a nemlét veszi körül; lét és nemlét határmezsgyéjén lépegetünk. A nemlét az ember teherbírását meghaladó felismerés. Csak a lét tagadása-

ként viselhető el — így azonban, kimondatlanul is mindig magában foglalja egy elképzelhető lét állítását.

A transzcendencia igénye ontologikus, a pszichológiai. Ennek megfelelően van egy velünk született, ontologikus eredetű hitünk, és egy olyan pszichológiai jellegű, melytől lehetetlen az antropomorfizáció fenyegettségét eltagadnunk.

A hit küszöbén a psziché tiltakozik. A lélek tud. Néma és kifejezhetetlen tudás él bennünk: Isten van akkor is, ha nem hiszem. Mégis: számomra, nincs. A van, amely tőlem független, s a nincs, mely egy tőlem függő van tagadása, nem fér meg egy világban.

Csak indirekt módon beszélhetünk Istenről — a hit azonban a legközvetlenebb és az egyik legintenzívebb érzés életünkben. Olyan találkozás a Másikkal, melyben mindaz a zavaró érzélem, mely emberrel találkozva feltámad, kiküszöbölődik. Nincs benne irigység, féltékenység, birtoklásvágy. De vajon mondhatjuk-e a hitet érzelmenek? Érzelmenek is? Nem az — de van-e bármilyen mozzanat, akár egyetlen időpillanata az életünknek, melyet ne kísérenének érzelmek? S ezek a kíséző érzelmek hányszor tolakszanak a primér cselekvések vagy indulatok elé! Ha boldog vagyok, nem tudok nem-hinni Istenben. Keserves kínjaimban sohasem tudok könnyörögni Hozzá. Nem hiszem, hogy a gázkamrák páni-rémületében tudtam volna imádkozni. És ha csak egyetlen hívő is van, aki ilyen körülmények között elveszti Istenét, nem bizonyítéka-e ez Isten nemlétének? Nem, nem az. Isten nem a hitben létezik. De a hitben válik a mi számunkra valóságossá. Csakhogy maga a hit — létünk valóságossága-e vagy csak a lelkiállapotunké?

Istenről tudok beszélni — hallgatni nem tudok Róla, Vele. Beszédünk és létezésünk folyamatos Isten-feltételezéssel él. Miért nem tudjuk elfogadni azt, hogy „amiről nem lehet, arról nem is kell beszélni”? Mert ezzel Istent ismét a pszichológiai mélységbe taszítanánk és nem az ontológiaiba. A létérzékelés néma — a nagy határhelyzetekben hallgatunk, minden szó elhagy bennünket. Ez az abszolút magány — így is mondják: szemtől szembe Istennel. De akkor ez a kommunikáció hiányát is jelenti: Istenről beszélhetünk, de meg nem szólíthatjuk. Holott az ellenkezőjével kezdtem: Istent megszólíthatjuk, de nevét nem mondhatjuk ki. E két mondat között feszül Isten titokzatossága. Ezért nem fogadható be — fogható be — csak a hit abszurditásával, ami egyben Isten jelenléte, ezért mondhatjuk, hogy a hitben Isten lelke tölt be bennünket. Csakhogy az emberi lélek nem elég erős ennek befogadására: nem arra teremtett.

Az Istenről való beszédben elcsábít a tragikus pátosz, a végzetesség igézete, ennek fejében még a kárhozat is vonzó — mert csak abban az egyetlen pillanatban realizálódik, amikor elvállaljuk. Ha megijedünk, és könnyörögni kezdünk: ments meg, Istenem! — máris nem Istenhez fohászkodunk.

Isten elfedi magát az ember elől. Azt mondjuk: hiszünk — pedig látni szeretnénk. A hit alázatába Isten megismerésének gögje keveredik.

Lehet, hogy tévedek, de emlékeim szerint az Ószövetségben egyszer sem fordul elő a szó: hiszek. Ott engedelmesség van, felismerés és dicséret. Ugy is mondhatjuk, hogy elfogadás. Míntha a *hit* szót a Bibliában először Jézus ejtené ki.

Lehet, hogy ez a különbség?

Lehet, hogy ez a Kereszt titka?

Lehet, hogy ez a zsidóság tragikuma, ez az, amit mindig éreztem, mindig szenvedtem és amihez odálcoltattam? Lehet, hogy Isten neve csak a nekünk szóló parancsban kimondhatatlan?

Megjegyzések az ISTEN szó használatához

1. Az első témát — az Istenről való *közvetlen beszédet* — illetően abból indulhunk ki, hogy Istent személyként legfeljebb a misztikusok 'tapasztalják meg'; az „Isten” nyelvi elemet 'ténylegesen referáló'-nak minősíthető személynév-funkcióval legfeljebb ők használhatják Isten misztikus megtapasztalása során. Tapasztalataikat azonban ők is csak valamely nyelv (vagy nyelvként felfogható jelrendszer) szavainak (jelölő elemeinek) felhasználásával közölhetik — és ez a közlés, hasonlóan minden másfajta közléshez, értelmezésre szorul; ebben a közlésben elvész az Istent jelölő elem mások számára is véghezvihető egyértelmű vonatkoztathatósága.

Ami általában a *szavakat* (és a szavakként viselkedő jelölő elemeket) illeti, az utóbbi évtizedek *nyelvfilozófiai* kutatásai azt látszanak igazolni, hogy egy-egy (tárgyat, vagy élőlényt jelölő) szó jelentését vizsgálva *külön* kell annak *értelmével* és *külön az extenziójával* (a *referenciájával*) foglalkoznunk, mert a szavakhoz rendelhető értelem ismeretében — az esetek túlnyomó többségében — nem vagyunk képesek az extenzió egyértelmű meghatározására. Más szóval ez azt jelenti, hogy ha a szavak fogalmi jelentését ismerjük, ez még nem jelenti azt, hogy azt is tudjuk pontosan, hogy mire utalnak ezek a szavak! (A nyelvfilozófus Hilary Putnam, például, ezt a 'tényt' az úgynevezett *natural kind*-okat — a természetben fellelhető létezőket — jelölő szavakra vonatkozóan kísérte meg igazolni, szemléltető példaként többek között olyan szavakat választva, mint a „víz” és az „arany”).

A nyelvet (a szavakat — a fenti nyelvfilozófiai meghatározást követő értelmezés szerint — azért tudjuk mégis viszonylag jó eredménnyel használni, (1) mert a szavak nemcsak egy (más szavakkal is kifejezésre juttatható) 'értelem' /= nyelvi jelentés/ közvetítői, hanem mintegy 'rá (is) mutatnak' arra, amit jelölnek — a „rámutatni” igét itt a szó szigorú értelmében véve. Másrészt (2) amikor annak ellenőrzésére van szükség, hogy valami az-e valóban, amit a megjelölésére használt szó értelme alapján elvárhatunk, akkor a társadalom „munkamegosztása” olyan szakértőket bocsát rendelkezésünkre, akik ennek az ellenőrzésnek a végrehajtására képesek. A velük folytatott kommunikációban természetesen szükség van egy 'rámutatási kontextus' reprodukálására — például az „arany” szó kimondására, és egy aranygyűrű felmutatására, mint az általunk kimondott „arany” szó 'jelölt'-jére — különben a szakértő nem tudja, hogy miről kell döntenie.

Milyen következtetéseket vonhatunk le ezekből a nyelvfilozófiai megállapításokból az Istenről való beszéd (az ISTEN szó kvázi-személynév funkciójú használata) elemzésére vonatkozóan? — A kérdést annak tudatában teszem fel, s annak tudatában keresek választ rá, hogy az ISTEN szó használatának elemzése nem tartozik a fent idézett nyelvfilozófiai vizsgálatok körébe. A

vizsgálatnak ez a kerete azonban hozzájárulhat az alapprobléma jobb megvilágításához.

Tényként fogadhatjuk el, hogy bizonyos kommunikációs-szituáció-típusokban a kommunikációban résztvevők között fennáll egy arra vonatkozó 'hitbeli' meggyőződés, hogy Isten 'egyedi módon' létezik. Interpretációs tapasztalatunk azonban ezekre az esetekre vonatkozóan is azt bizonyítja, hogy Isten 'egyedi módon létezőként' való felfogása az Istenről való 'beszédekben' nem mutatkozik azonosnak a 'mindenki számára azonos tulajdonságokkal rendelkezőként' való (fel)tételezettséggel. Az az 'egy Isten', akiről az ezekben a kommunikációs-szituációkban beszélők beszélnek, a 'beszédek' interpretációja alapján általában nem bizonyul *ugyanazon* 'egy Isten'-nek. S a tapasztalat azt is bizonyítja, hogy ezt az állítást igaznak kell tartanunk az egy-egy adott valláson belül 'szakkompetens'-nek tartott beszélők megnyilatkozásaira vonatkozóan is!

Ki-ről beszélnek tehát az 'egyedi módon létezőként felfogott' *egy* Istenről beszélők? — Minden bizonnyal az *általuk* létezőnek tartott *egy* Istenről, ha ez a létezés más-más beszélő számára más-más tulajdonságokkal 'felruházott' létezést jelent (vagy jelenthet) is. Annak a fenti nyelvfilozófiai értelemben vett 'interszubjektív módon egyértelmű' eldöntésére azonban, hogy a (tényleges vagy vélt) verbális eltérések mily határáig szabad hinnünk, hogy még mindig *ugyanarról* az *egy Istenről* van szó, sajnos egyetlen szituációtípusban sincs mód. Ezekkel a beszédszituációkkal kapcsolatban ugyanis nem léteznek az Istent oly módon 'megismerni' képes szakértők, mint amilyenek például az „arany” szó használati szituációival kapcsolatban léteznek; az „Isten” szó használatával kapcsolatban 'rámutatási kontextus'-t nem lehet létrehozni.

Az Istenről való közvetlen beszéd elemzésének egyetlen *nyelvfilozófiai* eszköze tehát az ISTEN szó értelmében az adott szituációban 'autentikus'-nak tartott tartható(?), tartandó(?) meghatározása, valamint az ezt a meghatározást igazoló 'hagyomány' argumentatív felhasználása. Evvel kapcsolatban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezt a hagyományt is szövegek 'rögzítik', éspedig a hozzájuk rendelhető lehetséges interpretációk közül az 'autentikus'-nak minősített interpretáció figyelembevételével. És ez által az interpretatív műveletek köre valahogy önmagába zárul.

Tegyük fel, hogy a fenti okoskodás logikailag helyes! Világosan kell látnunk azonban, hogy ebből csupán az következik, hogy erről a kérdésről a *fenti nyelvfilozófiai* megközelítés alapján nem lehet 'lényegileg más'-t mondani, mint azt, amit röviden vázolni próbáltam. Ez a tény nem zárja ki annak lehetőségét, hogy egy közösség erre a kérdésre vonatkozóan a 'nyelvfilozófiai munkamegosztás' analógiájára egy 'másfajta (például *vallásbölcseleti* alapon nyugvó) munkamegosztás'-t tartson érvényesnek (érvényesítendőnek). A 'szakértői vélemény' hitelességének az igazolása ebben az esetben természetesen nem támaszkodhat kizárólag bizonyos szövegekre vonatkozóan autentikusnak nyilvánított értelmezésekre, mert azzal visszakerülnénk a nyelvfilozófiai megközelítés zsákutcájába. A hitelesség/helyesség igazolásának súlypontja szükségképpen át kell tevődjen más — például egyrészt filozófiai-antropológiai, másrészt morálfilozófiai-etikai — síkra. Ez többek között azzal a következménnyel is jár, hogy „Istenről való beszéd” kifejezés „beszéd” összetevőjének az átértelmezése is szükségessé válik: a 'verbális beszéd' fogalmát ebben az összefüggésben fel kell váltsa a nem (vagy nem csak) sza-

vakkal történő 'rámutatás'('tanúság-tevés'(?)) fogalma. A nyelvfilozófus azonban erre a területre vonatkozóan csupán oly mértékben tarthatja magát illetékesnek, mint bármely más 'nem szakkompetens' embertársa. Legfeljebb annyit mondhat — Wittgenstein egyik sokat idézett kijelentését variálva —, hogy az, aki Istenre nem tud nem-verbálisan 'rámutatni', jobban teszi, ha (róla) verbálisan hallgat.

2. Az „Istenről való közvetlen beszéd”-del kapcsolatban olyan versekre kívánok hivatkozni, amelyek 'hitetlen-hívőn' szólnak az Istenről. Ezek a versek, ha nem is használják az Isten nevét (vagy ha kis kezdőbetűvel írva tartalmazzák is az ISTEN szót), egy 'személy'-ként vágyott Istenről beszélnek. Minden bizonnyal ilyen verseknek tarthatók Nemes Nagy Ágnes alábbiakban idézett versei.

Jég

Belémfagy lassan a világ, / mint téli tóba nádbugák, / kis torlaszokban ott ragad / egy kép, egy ág, egy égdarab - /ha hinnék Benned, hallgatag /széttárnád meleg tenyeredet, / s az két kis napként sütné fönn / a tél felett, a tó felett, / hasadna jég, mozdulna hab, / s a tárgyak felszökellve mind / csillognának, mint a halak.

Ekhnáton jegyzeteiből

Valamit mégis kéne tennem, / valamit a gyötrelem ellen. / Egy istent kellene csinálnom, / ki üljön fent és látva lásson.

A vágy már nem elég, / nekem betonból kell az ég. / Hát lépj vállamra, istenem, / én fölsegítlek. Trónra bukva / támaszkodj majd néhány kerubra. / És fölruházzalak én, ne félj, / ne lásson meztelen az éj, / a szenvedést kapsold nyakadra, / mintha kerek vércsík fakadna, / s az legyen langyos köpenyed: / szerettem növényeidet. / S helyezd el ékszeres szivedben: / hogy igazságra törekedtem. / Ennyi elég is. Mondd ki: jó itt, / és tedd hatalmas funkcióid, / csak ülj és nézz örökkön át. / Már nem halaszthatlak tovább.

Amikor

Amikor én istent faragtam, / kemény köveket válogattam. / Keményebeket, mint a testem, / hogy, ha vigasztal, elhihessem.

De idézhetnénk mások 'isten-hiány'-ról hasonló vagy más módon szóló (vágyódó vagy akár átkozódó) verseit is. Explicit vagy implicit elemzéseink következtetései nagy valószínűséggel Ancsel Éva következő „bevezetés”-e állításának/kérdésének helyénvalóságát támasztanak alá:

Annak is van istene, akinek nincsen. Lehet, hogy az istenhiányban még erősebben van jelen, mint egy templomi oltárban? (Ancsel Éva utolsó bevezetése, Budapest, 1993, XLII.)

3. Egy megjegyzés az ISTEN szó használatának továbbá két megközelítésének lehetőségéhez: a különböző időben vagy ideológiai kontextusban készült szótárak és lexikonok összehasonlító elemzéséhez, valamint az empirikus (szociolingvisztikai) felmérésekhez.

A szótárak elemzése egyrészt arra vonatkozóan nyújt ismereteket, hogy az ISTEN szóból mikor milyen leszármaztatott szavak jöttek létre (például „istenes”, „isten”, „istenít”, „istenül” stb.), másrészt, hogy magához az ISTEN szóhoz, valamint a belőle leszármaztatott szavakhoz mikor milyen jelentéseket rendelt egy nyelvközösség, illetőleg az azt domináló valamely ideológiai irányzat. A *lexikonok* típusuktól függően vagy a szótárakkal tartanak rokonságot, s ebben az esetben rájuk is vonatkoznak a szótárakról mondotak, vagy szűkebb értelemben véve lexikonok, amikor is csupán az 'isten'-fogalomra vonatkozó nézeteket és ezek változásait tükrözik. Mindkettőre vonatkozóan igaz, hogy egy természetes módon létrejött vagy egy kikényszerített (normatív módon bevezetni szándékozott) konvenciórendszer tükrözi.

Minthogy egy konvenciórendszer létrejöttéhez és szótárakban, lexikonokban való lecsapódásához idő kell (még hozzá nem is kevés!), a szótárak és lexikonok nem képesek az aktuális helyzet be- és felmutatására. Ez csak megfelelő módon előkészített *empirikus felmérés* segítségével valósítható meg. Meggyőződésem, hogy nem lenne érdektelen egy ilyen felmérés elvégzése, kiterjesztve a vizsgálatot a különböző társadalmi rétegekre, nemekre és korosztályokra éppúgy, mint a szlengre vagy akár a káromkodásra is!

KLIMA GYULA

Nomina nuda tenemus

A kérdésre, hogy vajon nehezebb-e manapság Istenről beszélni, mint más, „boldogabb” korokban, valószínűleg legtöbb kortársunk egyértelmű „igen”-nel felelne. Hiszen önmagában az, hogy a kérdést ebben a formában érdekesnek találjuk, már implikálja, hogy úgy érezzük, mi valahogy nehezebb helyzetben vagyunk ebben a tekintetben elődeinknél. Persze, a kérdéssel kapcsolatban nem is annyira maga a válasz, mint a válasz miértje az érdekes.

Miért van az, ha egyáltalán így van, hogy legtöbbünk úgy érzi, korunkban nehezebbé vált az Istenről való beszéd más, régebbi korokhoz viszonyítva? És miért van az, ha így van, hogy napjainkra tényleg nehezebbé vált az Istenről való beszéd? Hiszen egyrészt az Istenről való beszéd a véges emberi elme számára nyilván sohasem volt egyszerű feladat, s így könnyen lehetséges, hogy korunk nehézségei talán nem is különböznek lényegesen más korokéitól. Másrészt, miért éppen korunkra vált volna ez a feladat nehezebbé, amikor úgy tűnik, hogy korunkat egyebek között épp az különbözteti meg a korábbiaktól, hogy számos olyan kérdést és problémát mára már sikeresen megoldottunk, amelyekkel elődeink hosszú századokon át hiába viaskodtak. Nem tudunk-e manapság többet, biztosabbat, a természet mikro- és makro-

világáról, olyan matematikai struktúrákról, amelyekről a régiek nem is álmodtak, vagy akár a gazdaság és társadalom bonyolult folyamatairól? Miért pont Isten ismeretében és megismerésében maradtunk volna el elődeinktől?

ersze nyilván sokan vannak, akik készen állnak a válasszal: éppen ez a szertelen belemerülés az evilág dolgaiba, az általános szekularizáció az, ami korunk gyermekeit elfordította Istentől, és ezért van az, hogy az Istenről való beszéd, ha egyáltalán odafigyelnek rá, fülükben értelmetlen zagyvasággá torzul.

Ebben a válaszban ugyan van némi igazság, de sokmindentre nem ad magyarázatot, és nem is igazán a kérdésre válaszol. A kérdés ugyanis nem az, hogy miért nem figyelnek oda az emberek az Istenről való beszédre, vagy hogy miért nem értik azt, ha már egyszer egyáltalán odafigyelnek, hanem az, hogy maga az Istenről való beszéd miért vált nehezebbé, ha igaz az, hogy nehezebbé vált. Nem az a kérdés, azok számára nehezebb-e az Istenről való beszéd, akik rá sem hederítenek, hanem hogy azok számára, akiknek ez fontos, ti. legalábbis azok számára, akik szeretnének és megpróbálnak értelmesen beszélni Istentől. Persze, igaz az, hogy nehezebb ott az értelmes beszéd, ahol az eleve süket fülekre talál. De ez a „süketség” is kétféle lehet. A fenti, egyszerű válasz magától értetődőnek veszi, hogy az Istenről való beszéddel kapcsolatban ez a „süketség” csak érdektelenség lehet. Eszerint az álláspont szerint tehát ha korunk gyermekei odafigyelnének és nem merülnének el az evilág dolgaiban, akkor minden további nélkül „vehetnék az üzenetet”. Így ez a válasz eleve figyelmen kívül hagyja azt a lehetőséget, hogy ez a „süketség” valódi, ti. valódi képtelenség arra, hogy valaki akár kellő odafigyeléssel is felfogjon valamit. Márpedig éppen ez az a fajta nehézség a befogadó oldalán, ami a legtöbb gondot kellene hogy okozza azok számára, akik az értelmes beszéddel próbálkoznak. Hiszen a figyelmet fölkelteni viszonylag egyszerű dolog, az igazi bökkenő az, hogy utóbb mit kezdjen a beszélő a már felkeltett figyelemmel.

Ebben az esetben a beszélő számára az igazi probléma már az, hogy mit is mondjon és hogyan is mondja. De ezzel a nehézséggel kapcsolatban is két lehetőség van. Lehetséges ugyanis, hogy a beszélő nehézsége csak abban rejlik, hogy gondolatai kifejezéséhez megtalálja a megfelelő szavakat. A másik, súlyosabb eset viszont az, amikor a beszélőnek nemcsak szavakat kell keresgélnie egyébként meglévő fogalmaihoz és gondolataihoz, hanem amikor magukat a fogalmakat és gondolatokat kell keresgélnie, mert igazából azok nem állnak rendelkezésére.

Nos, úgy tűnik, hogy ez a fajta nehézség a legsúlyosabb, mivel ez közös mind a figyelmes hallgató, mind a beszélő számára. Hiszen ebben az esetben mindkét fél számára az a nehézség, hogy mit is kezdjenek a már meglévő, történelmileg örökölt szavakkal, ti. hogy hogyan interpretálják azokat. Márpedig korunkban éppen ez a legfőbb akadálya az Istenről való értelmes beszédnek. Mert hogy szavakban nincs hiány, az nem kétséges. És itt nem csupán a Billy Graham-féle prédikátorok istenes szóözönére kell gondolnunk, hanem arra is, hogy a kulturálisan „mindenevő” modern civilizációban gyakorlatilag minden hozzáférhető (talán a tiszta levegőt és vizet leszámítva), ami elődeink számára hozzáférhető volt. Könyvtárak vannak, múzeumok, történettudomány, filológia, minden gondosan félrerakva, katalogizálva, ha lehet restaurálva. A kérdés az, hogy mit tudunk kezdeni az ilymódon gon-

dosan megőrzött emlékekkel. Hiszen a pusztá szó halott betű, vagy csupán üresen kongó hang, ha nem eleven, a mi életünk részét képező gondolatot hordoz. De mi tesz egy gondolatot „életünk részévé”? És miért van az, hogy az Istenről szóló beszéd által hordozott gondolatok nem képezik a mi korunk életének részét, úgy, ahogy azt korábbi korokban tették? Nem kanyarodtunk vissza ezzel pusztán a fenti egyszerű válaszhoz, hogy a modern elvilágiasodás az oka minden nehézségnek?

Nos, nem egészen. Mert az elvilágiasodás pusztán abban az értelemben, hogy az emberek és intézmények többsége az evilágra orientált még mindig nem magyarázná, hogy miért nehéz korunkban az Istenről való beszéd az Istenre orientált emberek és intézmények számára is. Mint láttuk, az igazi nehézség itt annak megtalálásában rejlik, hogy hogyan interpretáljuk a modern civilizáció kontextusában az Istenről való beszédet. Ennek a nehézségnek a feltárására tehát azt kell megvizsgálnunk, hogy mi a specifikus nehézség ebben az interpretációs feladatban a mi korunkban, szemben azzal, ahogy ez a probléma korábbi korokban jelentkezett. Miért lehetett az, ha így volt, hogy volt idő, amikor az Istenről való beszéd nem hordozott olyan elemi interpretációs problémákat, mint manapság?

Ez a kérdés persze nem úgy értendő, mintha régebben az Istenről való beszéd abszolút problémamentes lett volna. Ellenkezőleg. A véges emberi elme számára a végtelen isteni szubsztancia felfogása és a felfogottak kifejezése szükségszerűen problematikus, mert ahogy Aquinói Szent Tamás mondja: „az isteni szubsztancia mérhetetlenségénél fogva meghalad minden formát melyet értelmünk felfog”. [ScG. 1.14.] Viszont éppen Aquinói Szent Tamás filozófiája és teológiája a szellemtörténet legragyogóbb példája arra, hogy hogyan lehet ezt a problémát az emberi lehetőségek határáig kielégítően megoldani, oly módon, hogy az Istenről való beszéd egyrésztől szerves folytatása, másrésztől értelmező kerete legyen a szekuláris diskurzusnak.

A mi modern problémánk ezzel szemben ott kezdődik, hogy számunkra már magának a problémának a fenti, tamási jellemzése is szükségszerűen homályos, mert nem rendelkezünk azzal az általános fogalmi kerettel, amelyben ez a tömör jellemzés egyébként kristálytiszta azonosítja a helyzetet, s ami pedig ezáltal a megoldás kulcsát is nyújthatná. Mert jóllehet talán első hallásra magától értetődőnek tűnik, hogy a véges elme nem képes felfogni egy végtelen szubsztanciát, de ha kicsit jobban belegondolunk a dologba, s nem hagyjuk magunkat egyszerű térbeli asszociációktól befolyásolni, a dolog cseppet sem fog olyan magától értetődőnek tűnni. Hiszen az emberi elme végessége nyilván nem abban áll, hogy határait koponyánk határai jelölnék ki, és az is nyilvánvaló, hogy a végtelen isteni szubsztancia felfoghatatlansága sem azt jelenti, hogy „nem fér bele a fejünkbe”, ti. hogy a koponyánk által kijelölt véges térrészbe nem lehet valami végtelen nagy dolgot belegyömöszölni. Hiszen egyrészt Isten végtelensége nem értelmezhető végtelen térbeli kiterjedéséként, mivel Isten nem test, másrészt, amikor valami meg éppen séggel „befér a fejünkbe”, azaz amikor tényleg felfogunk valamit, akkor az sem úgy „fér bele a fejünkbe” mint egy kisebb kiterjedésű dolog egy nagyobbba, mint pl. a kéz a kesztyűbe. De akkor miért lenne olyan egyértelmű, hogy véges elménkkal, akárhogy is értelmezzük ezt a végességet, nem lennénk képesek valami végtelent fölfogni? Nem fogunk-e föl végtelen sok számot az aritmetikában, végtelen sok pontot a geometriában, vagy végtelen halmazoz-

kat, mi több, különböző végtelen számosságú halmazokat a halmazelméletben? Mi a különös akkor az isteni szubsztancia végtelenségében, ami miatt Szent Tamás szerint lehetetlen lenne azt a maga teljességében fölfognunk?

A választ természetesen úgy találhatjuk meg, ha megvizsgáljuk, hogy hogyan is kell értelmeznünk egyrészt Isten végtelenségét, másrészt elménk végtelenségét, vagyis azt, hogy mik is azok a „formák” amelyeket Szent Tamás szerint értelmünk felfog, és mi módon „haladja meg” ezeket az isteni szubsztancia. Ezzel viszont máris a kellős közepén vagyunk Szent Tamás hylomorphista metafizikájának és ismeretelméletének, egy hatalmas, szerves egységgel rendelkező gondolatrendszernek, amely azonban már nem a sajátunk. Mert ha valami igazán elérhetetlen modern kultúránk eklekticizmusában, akkor az éppenséggel egy ilyen univerzális fogalomrendszer, amely az Isten, ember és világ viszonyának totalitását fogja át.

De így már az is világosabb, hogy miért érezzük úgy, és miért van ténylegesen is úgy, hogy korunkban lényegesen nehezebb az Istenről való beszéd, mint pl. Szent Tamás korában. Mert az Istenről való beszédnek és az azt értelmező fogalomrendszernek éppen az a sajátja, hogy ezt a totalitást kell felölelnie és erre, mint egészre kell reflektálnia. Viszont manapság nem rendelkezünk ilyen fogalomrendszerrel. Avicennát parafrázálva, sok ágát ismerjük a tudománynak, de nem ismerjük a gyökereit. Mi több, mára a helyzet inkább már az, hogy úgy tűnhet, sok tudományágnak nincsenek is közös gyökerei. Elég itt a humán- és reáltudományok közötti szakadékra gondolnunk, vagy akár a behaviorista és analitikus pszichológia krónikus skizofréniájára. Ebben a helyzetben persze nem csoda, ha kultúránkból hiányzik az Istenről való értelmes beszédhez nélkülözhetetlen, az emberi tapasztalat totalitására reflektáló fogalomrendszer.

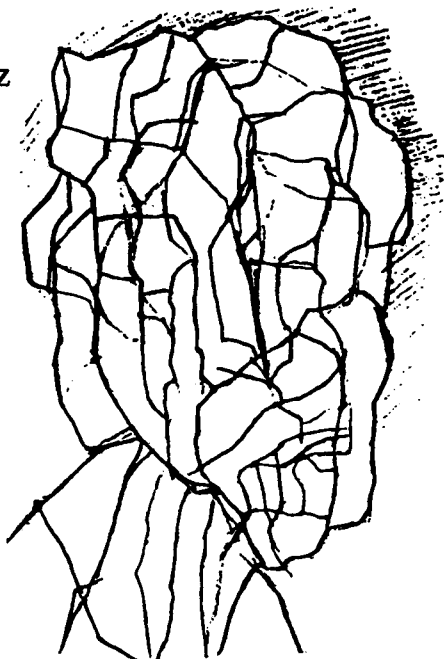
Az ideák modern szupermarketjében persze mindenféle hozzáférhető, így nem csak a modernek tudománya, hanem a régiak bölcsessége is. A régiak bölcsessége viszont szükségszerűen nem terjedhet ki a mi specifikusan modern tudományos és hétköznapi élettapasztalatunk minden részletének értelmezésére. Így ez a bölcsesség csak úgy lehet a mi bölcsességünk is, ha annak a valóban univerzális, egészen formálisan értelmezett, a korhoz kötött esetlegességektől elvonatkoztatott fogalomrendszerét tudjuk asszimilálni és a modern élettapasztalat totalitására vonatkoztatni. Hogy ez pontosan mit is jelent, és hogyan is kell végrehajtani, az már maga is a vállalkozás része, és nem egy ilyen rövid hozzászólás témája. Annyi viszont így is bizonyos, hogy az elődeinktől örökölt, Istenről szóló beszédből az azt értelmező fogalomrendszer valódi asszimilációja nélkül számunkra csak a pusztá szavak maradnak meg — nomina nuda tenemus.

RÁKOS SÁNDOR

Fejek

Papp Oszkár hasoncímű sorozatához

*csomópontok és erővonalak
a belső mértan törvénye szerint
alakot bont alaktalan alak
szín mögötti szín oldja ki a színt
ahogy mérhető testet öltenek
a fizikus érzékeny műszerén
rejtett sugarak — e fókusz-fejek
gömbjében úgy testesül meg a fény
embervöltünk emblémáját ha ki
űrbe csillagra tudnám küldeni
a fejek egyikét választanám
legbensőnkről vinne hírt milliárd
mérőföldekre s ott egy rokon-világ
bennünk magára ismerne talán*

Epitáfium

*valahol fény gyúlt
valaki fölébredt
ezredév súlyú pillanatig
fali tükörben magára riadt
de hirtelen
üres lett a tükör
eltűnt a kép
mert az is eltűnt
aki magával szembenézett*

Árnyék

*élek még élek
járok a napon
rámcsatoltan hordom
árnyékomat
olyan mint én
és mégsem olyan —
negatív levonót*

JÓKAI ANNA

Három

Jelenések

Egy éjszaka (nemrég, péntekről szombatra virradóra) arra ébredtem, hogy ketten ülnek az ágyam szélén és fogják a kezemet. Nem láttam őket, és nem is hallottam semmit — ezért nehéz elbeszélni. Egyszerűen ott voltak, s ez részint megnyugtatót, részint megrémítet. Megnyugtatót, mert ehhez a tényhez képest jelentéktelenné zsugorodott minden, s megrémítet, mert a látogatás készületlenül ért. Arra gondoltam: mi a csuda! Vagy szép lassan kiválasztódtam, vagy hirtelen megőrültem. Sőt: esetleg éppen ebbe a tisztességbe őrltem bele. Nem tudhatjuk, hogy odaát is van-e működés közben hibaszázalék.

Elég volt ennyi, és már el is tűntek. A tenyerem kihűlt. Éles fájdalmat éreztem; mintha egy betokosodott tűt húztak volna ki a szívemből. Mit mondjak? Kellett is ez, meg nem is. S érdekes: aki balkéz felől távozott, nem hiányzott annyira, mint aki jobbkézről hagyott el. Mintha az egyiket gyáván elhessentettem volna, s a másikat inkább hősködve kívánnám követni. De ők — távoztukkal ezt világosan a tudtomra adták — nem járnak külön-külön. Először ezt felismerni, aztán Azt megpillantani; valami ilyet hagytak hátra.

Magamra maradtam hát megint, s a hiány ordítani kezdett. Kiáltottam hát én is. Derékszögbe ugrott a testem. Automatikusan rátaláltam az éjjelilámpa gombjára.

Jóemberem hozott egy pohár vizet. Megtörölte a homlomokat a pizsamája ujjával.

Van az úgy, hogy azt álmodjuk, már ébren vagyunk, miközben javában alszunk még.

Már napvilágnál: azóta viszont *tudom*, az egyik mögöttem, a másik előttem, én meg középen a tollal. Beszorított helyzet; ideális prés-állapot. Figyelek: mintha ezt-azt diktálnának. Beszélgetek: mintha felelnének. Írok: mintha beleolvasnának.

Nincs ebben semmi titokzatos. Nagyon is hétköznapi játszódás, csak az elcsépelten *én*-nek nevezett bizonyos szereplő most az átlagosnál talán valamicskével éberebb. Vagy csak nagyravágyóbb. A különbség a hatásban van. Ha a szándék tisztátalan vagy tisztázatlan: a históriából egykettőre hisztéria lesz. Az írás hozzávadul a pillanatnyi korhoz — ahelyett, hogy megfékezne azt, legalább egy pillanatra.

Jelentések

„Úgy kellett, úgy kellett,
káposztába hús kellett!”

A mondóka, a friss káröröm gyermekségünktől végigkísér. Felhangzik minden kudarcnál. A makacs akarást követő lehangolódásban. Az önhittségnek minősített magas igények kielégíthetlenségkor.

„Tejfoggal kőbe mért harapnál?”

Persze, sem még tejfoggal, sem már műfoggal nem okos olyanra ráharapni, amit eleve nem emberi fogyasztásra szántak, s így a legegészségesebb fogsor is törvényszerűen beletörik. De nem is a kőről van szó, bátran állíthatom. Valami légneműnél is könnyebbet kell itt megemésztenie magunkban kő-súlyossá tenni. S valamit, a kőnél megkövültebbet kell itt magunkból feloldva tenni légkönnyűvé.

A próféciák szinte kínálkoznak, ezért kell velük csínján bánni. A sztorik pedig lényegében többnyire nem újak, és az ismételtetés unalmas.

Ami érdekel még, azt talán nem is szabad megírnom. De ami már nem érdekel, azt biztosan nem érdemes.

Tizenöt évesen azt firkantottam egy naplóféle jegyzetfüzetbe: „Érzem, hamarosan meg fogok halni.” Milyen igazam volt! Csak megerősíthetem, ma is. Nem pusztá szenvelvés. A „hamarosan” jelenthet akár kilencven évet is, e vonatkozásban majdnem mindegy: a létezés tér- és időbeli korlátozottságának világos tudatát fejezi ki. Meg fogunk halni. S mert ez a bizonyosság száz százalékos, az érzete mindig közeli annak, aki ezt folyton eszében tartja. A számadás ezért sosem felesleges, de valószínűség sosem végső: Került-e, s miféle hús a kotyvasztott káposztánkba?

BRASNYÓ ISTVÁN

Menedék

Kiürült a fenyők alja.
Összetaposott hegyi agyag, cigarettavégek,
okkernál vörösebb látkép,
Mars bolygó talaja.
Hó jön rá, háború jön,
az ágak legyezői megtartják a havat.
És lesznek farkasok,
és nem lesznek bárányok,
csak égi kulipintyó.
Olyan, mint ágyútűzben a toronysisak.

Oláh Miklós pályafutása és irodalmi munkássága

Közismert, hogy a kultúra folyamatos, azaz a műveltség egy-egy fázisa magában foglalja előző korok eredményeit és magában rejt a továbbfejlődés csíráit is. Ebben az értelemben igaza van századunk legjelesebb amerikai-angol írójának, T. S. Eliotnak: az európai irodalom Homérosztól napjainkig összefüggő egészet alkot. Ugyanezt teljes joggal elmondhatjuk a levélirodalomról is, amelynek eredete szintén a korai ókorba nyúlik vissza, és amelynek folytonossága megszakítatlan az ókortól a középkoron át napjainkig.

A görög irodalomban a retorikai elmélettel együtt alakulnak ki a levélírás szabályai. Ezek kiművelői elsősorban a szofisták, így Gorgiasz (483–375), majd Iszokratész (436–388) és Arisztotelész tanítványa, Theophrasztosz (370–285). Később az oly jelentős latin levélirodalom legnevezetesebb képviselői: Cicero, Seneca, Plinius Minor, valamint a kiváló levélíró keresztény egyházatyák: Cyprianus (kb. 200–258), Ambrosius (340–397), Hieronymus (kb. 340–420), Augustinus (354–430) és I. Leó pápa (440–461).

A prózai írásművek elméletét a latin irodalomban a már Cicero által felhasznált, ismeretlen szerzőjű *Rhetorica ad Herennium* alapozta meg, majd Quintilianus (kb. 30–96) *Institutio oratoria* című, tizenkét könyvből álló értekezése tetőzi be. A középkorban az egyéni levelezés rovására nagy teret nyert a hivatalos levélírás.

Mivel a középkor az egyéni és a közélet minden megnyilvánulásában zárt, hierarchikus rendet igényelt, kialakulnak a hivatalos levélírásnak (dictamen) is a maga szigorú követelményei és merev formái. A 12. századtól a középkor végéig, sőt azon túl is egymás után keletkeznek a mintaleveleket tartalmazó gyűjtemények, amelyek a hivatalos levél fogalmazási szabályaira oktatnak. Ilyenek készülnek és forognak közkézen a pápai udvarban, az itáliai városok, a francia, a német királyi és fejedelmi udvarok kancelláriáiban. Nem kivétel ebben a magyar királyok udvara sem.

A reneszánsz új, egyéni hangot hoz a levélirodalomba. Egy új társadalmi réteg, a polgárság eszményei, belső és külső gazdagsága s ebből fakadó ellenállhatatlan közlésvágya nyer ezekben a levelekben kifejezést.

Az új irányzat első jeles képviselője Petrarca (1304–1374). A tőle fennmaradt mintegy hatszáz levél bőven tartalmaz életrajzi elemeket, nagyszerűen megrajzolt életképeket. Sokat foglalkozik bölcséleti, társadalmi és politikai kérdésekkel is. Széles körben ismertek voltak és példaképpül szolgáltak a diplomata főpap, Aeneas Silvius Piccolomini (1405–1464), a későbbi II. Piusz pápa (1458–1464) levelei.

A magyar humanista levélirodalom mintegy évszázadnyi időszakra terjed ki (1440–1540). Legkiválóbb képviselői: Vitéz János (1408–1472), Janus Pannonius (1434–1472), Mátyás király (1440–1490), Váradi Péter (kb. 1450–1501),

Brodarics István (1470–1539). A magyar humanista levéltudomány képviselői között időrendi szempontból — de nem jelentőségében — az utolsók között van Oláh Miklós (1493–1568).

Pályája

Oláh Miklós hosszú és változatos életpályát futott be: Szebenben született 1493-ban, a Hunyadiakkal is rokonságban álló előkelő oláh nemesi családból. 1501–1510-ig a híres váradai káptalani iskola növendéke. 1510-ben kerül II. Ulászló udvarába. 1516–1518 között Szatmári György kancellár, pécsi püspök, később esztergomi érsek (1522–1524) mellé került titkárnak. 1518-ban pappá szentelték. Ezután gyorsan lépdelt az egyházi ranglétrán: pécsi, majd esztergomi kanonok és főesperes, 1524-ben királyi titkár. A mohácsi csata után az özvegy királyné, Habsburg Mária (1505–1558) mellett maradt. 1527-ben székesfehérvári őrkanonok és Mária királyné titkára volt. Egy ideig Bécsben és Pozsonyban tartózkodott a királyné udvarával. További állomáshelyei: 1529-ben a morvaországi, de a magyar történelemben is szerepet játszó Znaim (ma Znojmo) és Linz, 1530-ban Innsbruck, Augsburg, a németalföldi Kremps, majd Brüsszel. Még ebben az évben ugyanis Mária királynét bátyja, V. Károly császár (1519–1556) Németalföld helytartójává nevezte ki, és Brüsszel volt az udvar állandó rezidenciája. 1542-ben a mindig őszinte honvágytól gyötört Oláh Miklós végleg hazatért. A királyné másik testvérének, I. Ferdinándnak a szolgálatába állt, aki őt még ugyanabban az évben királyi tanácsossá tette meg, és alkancellári tisztségre emelte. 1543-ban zágrábi püspökké nevezték ki. Ezt a tisztséget ténylegesen sohasem töltötte be. 1546-ban részt vett a császár és a protestáns német fejedelmek között vívott mühlbergi ütközetben. 1548–1553 között egri püspök volt, ő nevezte ki Dobó Istvánt az egri vár főkapitányává. 1553-tól 1568-ig az esztergomi érseki tisztséget töltötte be. Mint esztergomi érsek megkoronázta Ferdinánd fiát, aki 1564-től II. Miksa néven német-római császár is, és I. Miksa néven magyar király (1564–1576). Élete végén megszervezte az esztergomi érsekség ideiglenes székhelyén, Nagyszombatban a jezsuita kollégiumot (1566), amely elődje volt a Pázmány Péter által alapított nagyszombati egyetemnek. A halál 1568-ban érte utol Pozsonyban. Nagyszombatban van eltemetve.

Oláh Miklós levéltudói készségét Európa-szerte bámulták, maga Rotterdami Erasmus is őszintén méltányolta klasszikus műveltségét. Jól tudjuk, hogy Oláh Miklós külföldi egyetemet nem járt, ifjúsága idején pedig már az előző magyarországi egyetemi kísérletek is kudarcot vallottak. A vele egykorú, humanista hajlamú ifjúságnak azonban a Mohács előtti Magyarországon rendelkezésre álltak más művelődési források. Ilyen intézményrendszert alkotnak a káptalani iskolák. A nagyváradi káptalani iskola már 1374-ben saját statútummal, rendtartással rendelkezett. Oláh Miklós itteni tanulmányai alatt igénybe vehette az egyébként vele rokonságban álló Vitéz János, kiváló humanista tudós, szónok, levéltudó, bőkezű mecénás szellemi hagyatékának megmaradt kincseit. Itt tanulmányozhatta az antik példákra támaszkodó keresztény levéltudomány képviselőinek alkotásait.

Ebben az időben még szerte az országban működtek megbízható alapműveltséget adó városi plébániai iskolák is. Sárospatakon egy ilyen városi iskolában sajátította el (az alacsony származású Szalkai László iskolai jegyzetei

alapján) mindazt a költészettani, levélfogalmazási, jogi, asztrológiai, kozmológiai és zenei ismeretet, amely szilárd alapot nyújtott számára a humanista jellegű kancelláriai pályára és innen magas főpapi állások elnyerésére is.

Oláh Miklósnak és a Budán a 16. század első két évtizedében működő kancelláriai alkalmazottaknak hozzáférhető volt a Jagelló-korban már elhanyagolt és bizonyos fokig hiányos, de lényegében megőrzött Corvina-könyvtár. A könyvtár feltehetően kétezer egységből álló állományának nagy része a mohácsi vészig még megvolt. Ebben bizonyosan bőven volt képviselve az antik (klasszikus és ókeresztény) levéltudomány is, hiszen a számon tartott mintegy 216 kódexben, tehát az eredeti állomány mintegy tizedében is megtalálhatók Platón és Cicero epistolái éppúgy, mint az egyházatyák művei között Cyprianus és Hieronymus levelei.

Hogy Oláh bizonyosan ismerte a világhírű könyvtárat és használta annak anyagát, az világosan kitűnik az 1536-ban Németalföldön írt nosztalgikus *Hungaria* című értekezéséből. Nemcsak a könyveket forgatta, hanem elbeszélgetett a „nagy idők” még élő tanúival, így a királyi kódexmásolók mesterével, a tudós Raguzai Félixszel is (*Hungaria* 5.). A humanista műveltség egyetemen kívüli megszerzésének Magyarországon a budai királyi kancellária volt a központja. A budai kancelláriát egy korabeli tudós így jellemezte: „Ez már nem is kancellária, hanem akadémia.”

Nem csoda, ha a mohácsi vész után a magyar trónra lépő I. Ferdinánd hamarosan jegyzéket kért és kapott a mohácsi vész után megmaradt kancelláriai vezetőkről. Ezek a következők voltak: Brodarics István királyi kancellár, Gosztonyi János királynéi kancellár és hat secretarius, akik később magas rangra emelkedtek: Macedóniai László, Gerendi Miklós, Nádasdy Tamás, Bácsi Miklós, Piso Jakab és végül a magyar irodalmi, politikai és egyházi élet nagy szerencséjére maga Oláh Miklós.

Oláh Miklós szellemi hagyatéka változatos. Vannak történeti vonatkozású művei, amelyeket külföldön nosztalgikus érzésektől fűtve alkotott (*Hungaria és Attila*. 1536). Hosszú kancelláriai működésének emléke a Jászói Premontrei Konvent Könyvtárában kéziratban őrzött formuláskönyv. Természettudományi vonatkozású az *Ephemerides* című írás, amely egy veronai csillagász hasonló nevű művéhez fűz megjegyzéseket (1552–1559). Tudomásunk van költő tevékenységéről. Kora humanistáihoz hasonlóan epigrammákat és gyászverseket írt. Nem irodalmi vonatkozásúak, de fontos gazdaságtörténeti emlékek az érseki birtok egyik várának gondnokához írt gazdasági természetű levelei, melyeket a pozsonyi Szlovák Központi Állami Levéltárban őriznek.

Papi és főpapi tevékenységét a szó legnemesebb értelmében hivatásának tartotta. Hazájába való visszatérése után felhagyott a humanista jellegű irodalmi tevékenységgel. Ettől kezdve minden idejét, anyagi és szellemi erőit az egyházi és ezen keresztül a nemzeti kultúra fejlesztésére fordította. Éberen ügyelt egyházmegyéjének hitéletére, de gondoskodott az anyagi javak megőrzéséről is. Nem anyagi érdekek miatt, hanem főpásztori gondoskodásból terjesztette ki felügyeletét az évtizedek óta harcok színteréül szolgáló egri püspökség és a török vész miatt már húsz év óta főpásztor nélkül maradt kalocsai érsekség területére. 1557-ben egyházi vizsgálatot (*visitatio canonica*) tartott a joghatósága alá tartozó összes prépost és apát fölött.

1558-ban a tridenti zsinat rendelkezéseinek megfelelően Bécsben saját költéségén kinyomtatja papjai számára a berviáriumot, a papi kötelező imákat

tartalmazó zsolozsmáskönyvet. Ő maga is ír egy teológiai compendiumot. Könyveinek egy része ma is megvan a kismartoni ferencesek könyvtárában.

Levelezése

Oláh Miklós irodalmi működésének legjelentősebb emléke humanista szellemben megírt leveleskönyve. A levelezés egy részének kézírata megtalálható a Pálffy-család pozsonyi hitbizományi levéltárában több más jeles személyiség (Tellegdi Miklós, Istvánffy Miklós, Illésházy István) leveleivel együtt. A leveleskönyv hiteles forrása az Eszterházy hercegek kismartoni levéltárában lévő, 582 ívrétből álló papírkódex. Ez a másolat még Oláh Miklós életében készült.

Oláh Miklós leveleinek gyűjteményét Cicero nyomán *Epistulae familiares*-nek nevezi. Eddigi egyetlen kiadása Ipolyi Arnoldtól (1823–1886), a tudós besztercebányai püspöktől származik, és 1875-ben jelent meg az Akadémia kiadásában a *Monumenta Hungariae Historica* sorozat huszonötödik kötetében. Az e gyűjteményben közölt levelek száma mintegy hatszáz. Oláh a hozzá intézett levelek közül is számosat csatolt a saját leveleihez. A levelek keltezésének ideje az 1527–1538 közötti évek, amikor Oláh külföldön tartózkodott. A gyűjtemény első darabját képező levél 1527. november 13-án kelt, a gyűjtemény utolsó darabja pedig 1538. augusztus 22-i keltezésű. A címzettek között van pápa és császár, főpapok, főurak, egyszerű lelkészek és szerzetesek, világi tudósok és egyéb foglalkozásúak. Legnevezetesebb egyházi címzettjei: VII. Kelemen pápa és Bernát bíboros, Ferdinánd király kancellárja. Levelezésben áll korának majdnem minden magyar püspökével.

A világi címzettek között első helyen áll a császár, V. Károly, akinek családjában úgyszólván otthonos Oláh Miklós. Linzből levelet intéz hozzá (1530. márc. 11.), majd pár hónap múlva Augsburgban, a birodalmi gyűlésen szívet megindító, rögtönzött beszéddel fordul a császárhoz Magyarország megsegítése ügyében.

Egyháziakkal és világiakkal természetesen tudományos téren folytat nagyobb terjedelmű levelezést. Itt első helyen kell megemlítenem Rotterdami Erasmushoz fűződő kölcsönös, őszinte baráti és tudományos kapcsolatát. Baráti köréhez tartoznak még más tudósok is. Így a híres lengyel Ursius Velius Gaspar, költő és történész, akinek művei sok magyar vonatkozást is tartalmaznak.

Jelentős hányadot tesz ki a gyűjteményben Schepper Cornelius császári követtel folytatott levelezése. Ebből megismerhetjük az említett és a török portánál szolgálatot teljesítő császári követ érdekes politikai felfogását a magyar kérdés megoldásáról. Szerinte a vetélkedő két király helyett egy harmadik királyt kellene választani Lengyelországból, akinek vezetésével a magyarok kiűzhetnék a törököt az országból.

Nem áll ugyan közvetlen levelezésben korának néhány jelentős személyiségével, de leveleiben említi őket, így Werbőczy Istvánt és a tragikus sorsú Morus Tamást, Erasmus személyes jóbarátját három alkalommal. Luther Márton neve szintén háromszor szerepel a levelekben. Dicsérettel említi Jurisich Miklóst, aki 1532-ben sikeresen védte Köszeget a török túlerővel szemben. Gyakran emlegeti a birtokát és javadalmait fosztogató ellenségeit is, így

Bebek Ferenc hírhedt rablólovagot és pénzhamisítót. Még gyakrabban panaszkodik leveleiben a vitéz, de gátlástalan Török Bálintra.

Többször említi földijét, a hatalmas testi erejéről híres, egyébként humanista szellemű Czibak Imre váradi püspököt, akit Gritti Lajos velencei kalandor, Szulejmán szultán bizalmas embere, Erdély véreskezű helytartója, megöletett. A hitújítók közül többször felbukkan a „fényes” nevű Oecolampadius, aki humanista szokás szerint eredeti német nevét (Hausschein) erőltetett képzésű görög elnevezésre változtatta.

Nézzük meg, milyen klasszikus auktorokat használ és említi leveleiben leggyakrabban. A görögök közül használja Thuküdidész történeti munkáját, Arisztotelész logikáját, tanul Démoszthenésztől, akire többször is hivatkozik. Egyebek között levélírói technikát is tanulhatott Aranyszájú Szent Jánostól, akinek összes műveit birtokolta. Levélírói példaképe és eszménye Szent Jeromos, aki a keresztény egyházatyák közül talán a „legciceróibb” (bár a filológus közvélemény Lactantiust tartja a „keresztény Cicerónak”, és saját maga is „ciceroniamusnak” tartja magát.

Az európai városok közül gyakran szerepel leveleiben Róma, Antwerpen, Bruxellae, Drepanum, Frankofurtum, amit a már akkor is híres frankfurti vásárokkal (nundinae) kapcsolatban emleget, sőt le is ír egy ilyen vásárt. Parisiae és Trevirum (Trier), Londinum a további említett európai városok.

Mindig fájó nosztalgiával emlegeti szeretett hazája elhagyott városait: Agriát (Eger), a drága Buda Vetust (Óbuda), ahol ifjúsága legszebb éveit töltötte. Különös szeretettel ragaszkodik Diósgyőrhöz, amihez szintén szép emlékek fűztek, s amelyről oly megragadó képet rajzol a *Hungariában*. (11.)

Leveleiben hazafiként aggódik az ország jövője miatt, retteg annak felosztásától. 1533 augusztusában ezt írja János lundi érseknek, Károly császár követének: Örülne annak, ha az országot nem osztanák fel, mert „egy magyar sem örülhet szívből egy olyan békének, amelynek vége az ország pusztulása”.

V. Károly császárt így figyelmezteti: „A török hadjáratot ne halogasd, a keresztényt ettől az ocsmány és szörnyű szolgaságtól szabadítsd meg, szerzzél békét és nyugalmat minden jó embernek!”

Hazafias érzületének és körülményeinek szemléltetésére jellemző Ceglédi Jánoshoz, Miskolc egyházi javainak gondnokához intézett, 1533. szeptember 3-án kelt levele. Ebben külföldi tartózkodását a „halálnál is rosszabb” száműzetésnek nevezi. Mivel pozíciója a királyné mellett biztos, hazatérni, bármennyire is szeretne, nem kíván a bizonytalanba. Jó diplomáciai és katonai érzékkel rajzolja meg a török politikáját a már említett császári követhoz írt egy másik levelében. A törökkel nem szabad paktálni, mert úgy forog jobbra-balra, mint a szélkakas. Ha a perzsák szorongatják, Európában szívesen békét teremt, ha ez a veszély elmúlik, ismét nem akar mást, mint meghódítani „egész Magyarországot és más keresztény területeket”. Kancelláriai tevékenységének bizonyítéka a sok általa szignált oklevél. Ilyenek a miskolci Megyei Levéltárban is találhatóak.

Felvilágosult szellemét mutatja, hogy egyik levelében — sok kortársával ellentétben — a csillagjósolást babonának („fabulae”) tartja. Oláh Miklós izzigvérig humanista szellemű. Így ír, így beszél: néha a keresztény fogalmakkal ellentétben segítségül hívja az isteneket, a szentek helyett az antik hősokeket, a bibliai paradicsom helyett a Hesperidák kertjét emlegeti.

Mint egyházi javadalmas ugyan sürgeti a neki járó összegek behajtását, de elsősorban az istentisztelet folytonosságát tartja szem előtt: 1533. június 1-jén Brüsszelből ezt írja barátjának, Pamfflinger Sebestyén Borsod megyei főispánnak: „Köszönöm Neked, hogy a tapolcai apátságot nevében visszaszerzed, birtokoljad továbbra is. Kérlek, viseld gondját és javait védelmezd, mint a sajátodat, ugyanis nem tartok javaimból semmit sem a magaménak úgy, hogy Veled meg ne osszam. Ha lehet, hívd vissza a félelemből szétfutott szerzeteseket, nehogy az isteni szolgálat mulasztást szenvedjen. Ellátásukról egyelőre a miskolci lelkészség jövedelméből lehet gondoskodni, vagy kérlek Téged, juttass nekik az új kenyérig és borig a diósgyőri vár készleteiből, és az új termésből vedd vissza azt, amit most adsz nekik. Ha amaz istentelen Bebek a kolostort annyira lerombolta, hogy abban lakni nem lehet, van Miskolcon az apátságnak háza, ott vagy pedig a lelkész házában is ellakhatnak a szerzetesek addig, amíg a kolostort valamennyire helyre lehet állítani. Hasonlóképpen a miskolci egyházközség templomában a szerzetesek a kolostorban végzett isteni szolgálatot folytathatják addig, amíg azt helyre nem állítják.”

Helyettesét így utasítja: „Már előzőleg írtam volt Neked, hogy tájékoztass engem a lelkészség ügyeiről, tudniillik arról, hogyan látod el azokat, és hogy két év óta milyen javadalmozásban részesülsz. Mindeddig még semmi választ nem kaptam. Nem is tudom, mire magyarázzam ezt a magatartásodat. Kérlek, tájékoztass engem ezekről a dolgokról, és rajta légy, hogy elsősorban az isteni szolgálat és a lelkészséggel járó egyéb kötelezettségek távollétemben se hanyagoltassanak el, és azután arra is gondod legyen, hogy én se szenvedjek károsodást.

Fáradozásaidat és gondoskodásodat, amelyet távollétemben elsősorban az isteni szolgálat ügyében, aztán pedig magánügyeimben tanúsítasz, a legnagyobb hálával, mikor Isten segítségével innét visszatérek, bőségesen visznózni fogom. Ég veled! Brüsszelben, 1534. január 11-én.”

Teljesen az egyház mindmáig változatlan dogmájának szellemében rója meg Luthert egy Erasmushoz írt levelében a válást engedélyező tételért, annál is inkább, mert követői már Luthert is túlszárnyalják ebben a tekintetben: „Úgy látszik, hogy ezek, ha a dolog valóban úgy áll (amint hírlik), magát Mártont is felülműlják, ők a pogány barbárok módjára annyiszor cserélik feleségeiket, ahányszor erre testi vágyaik ösztönzik őket.”

A lundi érsekhez írt levelében kifejezi aggodalmát, nehogy az angol egyház még Luthernél is jobban eltérjen Rómától. „Veror, ne superent Lutherum”. (Brüsszel, 1534. márc. 22.)

Oláh levelezésének jó részét az antik és humanista példák alapján a hírek foglalják el. Erasmusnak aggódva írja, hogy Morust még mindig fogva tartják, egyúttal céloz a Morust fenyegető halálos ítéletre is: „Úgy hírlik, hogy Morus még fogságban van, és a közvélemény szerint halálos veszedelemben forog.” Brüsszel, 1534. június 25.

A leveleskönyv művelődéstörténeti vonatkozásaiban sokat foglalkozik a hírközlés módjával, az akkor Európa-szerre meginduló postajáratokkal, ezzel szemben ritkábban szól a helyi szokásokról.

Oláh Miklós gazdag életművének, főleg leveleinek minden irodalmi, nyelvi, művelődéstörténeti vonatkozását átfogó, részletes Oláh-monográfiában kellene feldolgozni, amellyel mindmáig adós a magyar irodalomtudomány.

RAPCSÁNYI LÁSZLÓ

Az utolsó ellenpápa, V. Félix

— fejezetek az egyháztörténelemből —

(III. rész)

Szavoja kertje

A szavojai hercegi udvar központja a Lac Léman déli parján fekvő Thonon volt, a mai Thonon les Bains, ásványvizekben gazdag gyógy- és fürdőhely Haut-Savoie francia département-ban. A kellemes klímájú, gabona- és gyümölcsstermesztésről, állattartásról híres, termékeny vidéket, a *Jardin de la Savoie*, Szavoja kertjének mondott Chablais tartományt, az ősi Caballicus pagus területét a 11. században II. Konrád császár adományozta Fehérkezű Umberto-nak, a dinasztia alapítójának. Thonon és a közeli Ripaille-kastély francia ízléssel berendezett pompája a nők szépérzékét dicsérte. Amadé nagyanyja, anyja és felesége Európa egyik legfényesebb arisztokrata udvarává formálta az uralkodó környezetét. A vendégeskedő, színes ruhájú nemes urak, az elmaradhatatlan vadászatok és harci játékok, a hölgyek eleganciája, költészet és zene iránti rajongása, a dalnokok versengése a lovagkor minden jellemző vonását reprezentálta. A vörös, zöld vagy ezüst színű öltözéket kedvelő Amadé a házigazda mértéket tartó méltóságával vett részt a fogadásokon, olykor kártyázott vagy sakkozott, de többnyire visszavonult és a társalgást átengedte családjának.

Az egyházi intézményeket, főleg a kolostorok alapítását mindig támogató Szavoja-ház családi patrónusként tisztelte Szent Mauritust (Móric, Mór) és a thébai légió mártírjait. Vértanúságuk történetét az 5. században gyűjtötte össze, foglalta írásba Eucherius, Lyon püspöke. Szent Móric a középkor legnépszerűbb katonaszentje volt, a lovagkor eszményeit kifejező, kötelesegtudó, bátor és hűséges harcos mintaképe. Nevének etimológiája szerint a latin *maurus* eredetileg Észak-Afrika sötétbőrű lakóit jelentette, később a négerekre is alkalmazták, sőt így nevezték a fekete lovat is. Jellegzetes afrikai vonásokkal ábrázolja Móricot egy 13. századi szobor a magdeburgi székes-egyházban (Dom St. Mauritius und St. Katharina) és Matthias Grünewald 1524-ben készült, hársfára festett képe: Szent Erasmus és Mauritius (München, Alte Pinakothek).

Eucherius hagyományában Diokletianus és Maximianus idején a galliai lázadás leverésére az egyiptomi Thébai városából egy légiót rendeltek Európába. A légió vezére, *primicerius Mauritius* és mind a 666 katonája keresztény volt. A sereg átkelt az Alpokon, letáborozott a Rhône mellett egy kies helyen, Agaunum castrumnál. Itt kapták a császár parancsát, hogy mutassanak be áldozatot a római isteneknek. A katonák megtagadták a pogány szokást. A legenda elbeszéli Móric tiltakozó üzenetét: „A te katonáid vagyunk, császár, és az állam védelmére ragadtunk fegyvert. Nincs közöttünk árulás, nincs bennünk félelem, de Krisztus hitét semmiképpen el nem hagyjuk!” Többszöri

tizedelés után a császár kiirtatta az egész légiót, hitének vértanúja lett Mauritius is.

Amadé gyermekkorától ismerte a legendát, gyakran felkereste a mártíromság színhelyét, a Nagy Szent Bernát-hágóhoz vezető út felett emelkedő *Saint Maurice d'Agaune* apátságát. A thébai keresztény légió pusztulása inspirálta, hogy az Ágoston-rendi szerzetesek számára kolostort építsen a Ripaille-kastély területén, megszabva: az imaórákon fennhangon olvassák a szöveget, naponta négy misét mondjanak, és minden hétfőn rekviemet tartsanak az elhunytak lelkiüdvéért. A hercegi udvar esztendőnként megünnepelte Szent Móric vértanúságát, „mennyei születésnapját”.

Amadé elgondolásait lelkesedéssel támogatta hitvese. La duchesse de Savoie személyesen tervezte a kastély parkját. Az uralkodó megbízható segítő-társa volt Humbert (Umberto) gróf, nagyapjának, a Zöld grófnak házasságon kívül született fia, a „szavojai fattyú”. A 11. század óta az uralkodóházak, nemesi családok körében becsmérés nélküli szokás volt a *bastardus*, *bâtard* megjelölés, elsősorban az öröklés törvényes rendjének igazolására. Humbert ifjúkorában részt vett az 1396-os szerencsétlen nikápolyi csatában, és a máriás lobogó alatt harcoló burgundi csapat vezérével együtt török fogságba esett. Hét esztendő múltán, magas váltságdíj ellenében hazatért, és attól fogva félholddal díszített öltözéket viselt, melyre ráhímezette: *Iddio e giusto*, az Isten igazságos. A hercegi udvar rokonszenves, különc figurája volt, magánvagyonából számos kegyes alapítványt támogatott.

Amadé, családja hősi hagyományának szellemében, szentföldi zarándokútra is készülődött, de az önállóságra törő szavojai hűbérurakkal, egyházi méltóságokkal folytatott állandó egyezkedései visszatartották. Megbízásából két híve, a „pajzshordozó” titulust viselő Henri de Colombier és Jean Maréchal 1418-ban átkelt a tengeren, és átadták a herceg gazdag ajándékait a jeruzsálemi Szentsír-bazilika szerzeteseinek.

1422 őszén, harminchat éves korában meghalt Marie Claudine de Bourgogne, Amadé felesége. Huszonegy évig voltak házасok, kilenc gyermekükből hármat már eltemettek, maradt három leány és három fiú. Az önfegyelmét mindig megőrző herceg mély megrendülését csak közvetlen környezete vette észre.

Amikor Amadé 1418-ban megörökölte és országához csatolta Piemontot, Szavoja is érdekeltté vált a függetlenségüket védő észak-itáliai városállamok, fejedelemségek küzdelmeiben. A sok *signoria* közül Milánó, Velence és Firenze egymás közötti békéje vagy háborúja határozta meg *Italia settentrionale* nagy részének hatalmi viszonyait. Szavoja a Pó völgyére figyelt, mely felett Milánó hercege, a Visconti család legfiatalabb tagja, Filippo Mario uralkodott. A krónikák valósággal rémregényt írnak ravaszságáról, beteges gyanakvásának áldozatairól, éltes korú feleségének lefejezéséről. Kortársai előtt ez kevésbé volt elképesztő, mint az utókor olvasói számára. Kétségkívül nagyszabású politikai terveket szőtt, véget akart vetni az apró olasz fejedelemségeknek, hogy uralma alatt létrehozza az egységes Olaszországot.

A császár árnyéka

A zsoldos csapatokkal harcoló városállamokat egyetlen közös veszély fenyegette: Zsigmond császár várható megjelenése Itáliában. Az uralkodó utazásának meggátolása vagy a jövetelétől várható előnyök megnyerése érdekében a harcoló fejedelemségek között a legkülönbözőbb, ideig-óráig tartó szövetségek születtek. Áldásy Antal történétíró (1869–1932) kutatásainak köszönhetjük, hogy részletesen ismerjük a signoriák külpolitikai rögtönzéseit, cseles, szövevényes tárgyalásait.

Zsigmond 1410 óta, amikor német-római királlyá választották, arra kényszerült, hogy a császári koronát jogosan és érvényesen a pápa kezéből vegye át. Az egyházszakadás megszűnése előtt erre nem kerülhetett sor. A konstanzi zsinaton úgy tervezte, hogy elkíséri a törvényes V. Mártont Rómába és megtartják a koronázást, de a török háborúk meg a vonakodó olasz fejedelmekkel folytatott „átvonulási tárgyalások” eredménytelensége miatt kénytelen volt szándékát halasztgatni. Róma felé két útvonal kínálkozott: velencei vagy milánói területen. *La Serenissima*, a Velencei Köztársaság és a milánói herceg óvatossága érthető volt. A középkori városállamok tapasztalatból tudták, hogy minden átvonulás kockázattal jár. Hiába az írásbeli szerződés, családi kapcsolat vagy császári ígéret. Egy város felhalmozott értékei, kincstára, polgárainak vagyona, kedvező földrajzi fekvése túl vonzó csábítás a nagyobb létszámú, idegen fegyveres csapat számára.

Zsigmond, miután Dalmácia miatt feszült viszonyba került Velencével, a milánói területen való áthaladást találta a legalkalmasabbnak, bár továbbra is egyezkedett a dogéval és Firenzével. Közvetítőül régi hívét, VIII. Amadét kérte fel, aki békéltető megbízatásáért a császártól hűbérül kapta a genfi grófságot. A herceg megbecsült, tárgyilagos személyiség volt valamennyi érdekelt kishatalom előtt, küldötteit szívesen fogadták, de a tárgyalások mégsem hoztak eredményt. Milánót túl erős partnernek találták.

Az esztendőknön át küldözgetett javaslatokban mindig visszatérő fejezet, hogy Zsigmond mekkora létszámú sereggel akar átkelni a milánói területen. A fegyveres kíséretet Filippo Mario aszerint lebegtette ötszáz vagy ezer között, ahogyan egyéb kéréseire a császár válaszolt. Hasonlóan csökkent vagy növekedett az ellátás költsége is, melyet Filippo Mario mindaddig köteles fizetni, míg Zsigmond olasz földön tartózkodik. Viszonzásul a milánói herceg saját hatalmának megerősítését kérte mindazon terület felett, melyet birtokol, valamint a Lombardiában még megszerzendőkre, melyek valamikor atyjának tulajdonában voltak. Zsigmond és Filippo Mario külön-külön is radikalizálódó törekvéseit jelzi a Visegrádon kelt 1426-os szövetséglevél, melyben a milánói herceg kötelezte magát, hogy teljes erővel támadja Velencét és ebben Zsigmond segíti. Ez ellen már a megfontolt Amadé is fellépett. Csatlakozott a Firenze-Velence ligához és hadat üzent a milánói hercegnek.

Kisebb csetepaték után a háborút nem kedvelő Amadé, előnyös dinasztikus kötelezettséggel 1427. december 2-án Torinóban békét kötött Filippo Marioval. A milánói herceg átadta Amadénak a Sesia folyóig húzódó területet és Vercelli városát, a szavojai uralkodó pedig házassági ígérettel kötelezte magát, hogy leányát feleségül adja Filippo Mario Viscontihoz. A következő esztendő őszén, 1428. szeptember 24-én a szavojai zászlókkal fellobogózott Vercelliben a tizenhét éves Marie de Savoie örök hűséget esküdött a harminc-

hat éves milánói hercegnek. „A politika igazi áldozata volt ez a leány” — írta francia nyelvű történeti munkájában Marie José, az utolsó olasz királyné, mert ezt a házasságot sosem „teljesítették”, bevégzetlen” maradt.

Amadeus pacificus

VIII. Amadé uralkodásának legjelentősebb alkotása a *Decreta Sabaudiae*, az 1430-ban kihirdetett szavojai törvénykönyv volt. Az alkotmány- és jogtörténetben ma is figyelmet keltő gyűjtemény Amadé munkája. A mélyen vallásos herceg Isten szolgálatának tekintette országa irányítását, népeinek erkölcsi nevelését, az egyház iránti hűségük megőrzését. A keresztény pater familias gondosságával évtizedeken át formált törvénykönyv a római jog és a kánonjog elemeire épült, etikai szemléletét az evangéliumi levelekből didaktikusan összeállított „erénykatalógus” foglalta egységbe.

Meghatározta a szavojai társadalom szerkezetét *gradus*, rangbeli fokozat szerint. A hierarchia élén az uralkodó herceg és családja áll, majd a lovagok, nemesek, nemesi és nem nemesi doktorok, gazdag kereskedők és polgárok, a vagyonukból vagy földjáradékukból élők következnek, végül az *inferiores*, a legalsó réteg: iparosok, kétkezi munkások, parasztok és a mesteremberek nem férjezett leányai. A törvénykönyv szabályozta, hogy kit illet meg a *dominus* titulus, milyen anyagból készülhet a különböző társadalmi rétegek felsőruhája, öltözéke. Súlyos ítélettel járt minden erőszakos bűncselekmény, rablás, tolvajlás, fegyveres hatalmaskodás. Tiltotta az uzsorát, a meztelenített vállú flagellánsok felvonulását és a csavargást. Büntette a papok ágyasait, a *misere et infelices*, nyomorult és szerencsétlen prostituáltakat pedig kényszerű nevelés alá vetette: a nagyhét folyamán nem gyakorolhatták „ocsmány szokásaikat”, szerzetes fráterek üdvös tanítását kellett meghallgatniok, naponta háromszor.

A törvénykönyv kihirdetése után pár hónappal, 1430 augusztusában a Ripaille-kastélyban meghalt Amadé legkisebb leánya, a tizenöt éves Bonne (Bona), Ferenc montfort-i gróf, Bretagne trónörökösének eljegyzett menyasszonya. Már csak egy leánya maradt otthon, a tizenhét éves Margit. Három élő fia közül a legtehetségesebb, az ugyancsak Amadé nevet viselő elsőszülött, a fiatal piemonti herceg most edződött a Pó-mentén, a császári-milánói hatalom véget nem érő diplomáciai tárgyalásain.

Szent Mauritius lovagjai

1431. február 20-án meghalt V. Márton pápa, öt hónappal az általa kihirdetett és összehívott bázeli zsinat megnyitása előtt. Az új pápa, IV. Jenő, megerősítette elődje korábbi rendeletét, és július 23-ra összehívta a zsinatot. Amadé is elküldte személyes megbízottait, de a következő nyolc esztendő folyamán sem a szavojaiak nem exponálták magukat lényeges kérdésben (inkább a burgundi küldöttek álláspontjához csatlakoztak), sem Amadé nem mutatott különösebb érdeklődést „a középkor legjobb megszervezett zsinata” (Harald Zimmermann) iránt.

A hercegi család számára 1431 az öröm és a gyász esztendeje volt. Leánya, Margit július 22-én tartotta esküvőjét Anjou Lajos szicíliai királlyal, augusztusban meghalt Amadé elsőszülött fia és kijelölt utóda, a tizenkilenc éves piemonti herceg. A trón örökösévé a tizenhét éves Lajos lépett elő. Lanyha szellemű, gyenge testalkatú ifjú volt, és bár apja sem fűzött hozzá nagy reményeket, Lajosból később jó uralkodó vált. Két évvel a bátyja halála után feleségül vette a ciprusi király leányát, Annát. A korabeli krónikák elragadtatással szólnak a rendkívül szép fiatalasszony kedvességéről, eleganciájáról. A királylány derűt, mediterrán ízlést hozott a szavojai udvarba és a családfa szerint tizennyolc gyermeket szült férjének.

1443–44-ben két alkalommal gyilkos merényletet kíséreltek meg Amadé ellen. A szervezkedés indítéka homályban maradt, a tetteseket még szándékuk végrehajtása előtt elfogták, de a felségsértő bűncselekmény arra készítette a testileg-lelkileg megfáradt herceget, hogy most valósítsa meg régi szándékát. 1434. november 7-én a Ripaille-kastélyban hagyományos ceremóniával lovaggá ütötte két fiát. Az idősebbet, Lajost, kinevezte Piemont fejedelmévé és a szavojai államok helytartójává, az ifjú Fülöpöt pedig genfi gróffá. Az ünnepségre összehívott méltóságok, püspökök és a hercegség főtisztjei előtt VIII. Amadé bejelentette, hogy negyvenhárom évi uralkodása után visszavonul a világból. Mostantól fogva az általa alapított Szent Móric szerzetes-lovagrend házában, a kastélyhoz tartozó új palotában kíván élni, és életének hátralévő idejét, kiválasztott társaival együtt meditálásban tölti.

1435-ben Niccolo d'Albergati bíboros a bázeli zsinat megbízásából Észak-Franciaországba utazott. A főpap titkára Aeneas Sylvius Piccolomini volt, a későbbi II. Piusz pápa. Kíváncsiságból áthajóztak a Lac Léman vizén, hogy felkeressék a remeteségbe vonult szavojai herceget. Az erdős, ligetes park kapujában hét hosszú szakállú, megnövesztett hajú, szürke kámzsába öltözött, görcsös botot szorongató idős férfi fogadta a látogatókat: Amadé és hat szerzetestársa. Csak a mellüket díszítő aranykereszt jelezte lovagi méltóságukat. A bíborost megkaphatta a látvány, a titkárát kevésbé. Előkelő emberek önmagukat szórakoztató bolondos játékának tekintette a Ripaille-kastély jámborait, akik mindegyike külön lakosztályban remeteskedett, ellátásukról szolgák, inasok, szakácsok gondoskodtak, és Piccolomini szemében inkább egy színjáték kosztümös hőseihez hasonlítottak, mint bűnbánó anachorétákhoz. Naplójának ez a részlete inspirálta a későbbi irodalmat, a szerzeteslovagok titokzatos élete pedig a vulgáris etimológiát, mely a kastély nevét a „tivor-nyázás, duhaj szórakozás” jelentésű *faire ripaille* kifejezéssel hozta összefüggésbe.

Amadeus cardinalis

Amadé 1439. december 19-én búcsúzott el a kastélyban maradt remetetársaitól. Már nem világi herceg, nem a Szent Móric lovagrend dékánja, hanem V. Félix. A bázeli konklávén november 5-én, csütörtökön délelőtt tíz órakor öt választotta a megfosztott IV. Jenő helyébe. A skizma utolsó hullámverését legtalálóbban a 15. századi Schedel *Világkrónika* egyetlen mondata jellemzi: *Dissz concilium hett ein schönem anfang aber ein ublen uszgang von nochvolgender zweyung wegen*, „eme

zsinatnak kezdete szép vala, de rút a kimenetele a rája következő kettészakadás miatt”.

A bázeli zsinat jegyzőkönyveit, dokumentumait oly részletesen feldolgozta, értékelte a történeti irodalom, és még napjainkban is foglalkoztatja a kutatást, hogy nem ennek ismertetését tekintem feladatomnak, hanem azt a rövid időszakot, amikor V. Félix önként lemondott (1449. április 7.), és a törvényes V. Miklós pápa nagyvonalú megbocsátással, a herceg méltóságát és önérzetét is megóva, Szavoja volt uralkodóját magas egyházi méltóságra emelte. Amadé ettől fogva Lausanne-ban vagy Genfben tartózkodott, gyakran felkereste feledhetetlen otthonát, a Ripaille-kastélyt, átkelt a kétezer méteres Mont Cenis (Moncenisio) hágón és ellátogatott Piemontba is. Figyelmet érdemel hivatalos latin leveleinek kezdősora: *Amadeus, episcopus Sabinensis, sancte romane ecclesie cardinalis in nonnulus Ytalie, Galliarum, Germanie que partibus legatus et vicarius perpetuus.*

1451. január 7-én reggel halt meg Genfben, hatvannyolc éves korában. Végrendeletének utasításait követve testét a családi sírboltba, a hautcombe-i cisztercita apátságba, szívéét a Ripaille-kastély Ágoston-rendi szerzeteseinek monostorába, a Szent Mauritius-kápolnába temették el. 1538-ban Bern kanton csapatai feldúlták az apátságot és a kastélyt, szétszórták a csontokat. Meruleus vagy Merling volt a neve annak az Évian városbeli nemesnek, aki összegyűjtötte a maradványokat és a torinói S. Giovanni-dómba szállította. Az egyháztörténelem utolsó ellenpápájának sírja ma is ott látható.

Különös egyénisége és sorsa Voltaire-t is megragadta, verset írt róla. Néhány szava akár epitáfium is lehetne: *O bizarre Amédée!*

VIII. Amadé szavojai herceg nagypécsettje

FERDINANDY GYÖRGY

Apa és fia

Ovális, fehér kagyló: üres szemgödör. Homorú kelyhében kristálytisza víz. Porcelánbölcsőben ringó, áttetsző, fehér test, hátgerinc árnyéka, eltépett köldökszínór: szabadon lebegő hosszú huzal. Két ökle közé szorítja az arcát (szopja az ujját? alszik?) komoránképű legényke: mintha mosolyog. Pókhasa alá húzza a térdét, lábfejét összeakasztja (mint amikor zavarban vagyok).

* * *

— Miért hallgatsz, apám?

— Úgy kuporogsz, mint kórházi ágyán nagyapád. Egyszer korán érkeztem: délután négykor kezdődik a látogatás. A teremben mozdulatlanul gúvadtak az elfekvők. Nem tudom, meddig várhattam az ágya előtt. Azóta tudom: éjszakák, nappalok, évek. Nagyon, nagyon hosszú lehet.

— Fölébredt?

— Mint aki nagyon messziről érkezik. Velünk álmodott, tengeren járt, pálmák alatt matatott.

— Nem ismerem őt.

— Itt pedig látod, öcsém arcéle domborul már a homlokodon. Komoly kisfiú volt, pontosan emlékezik a koponyájára a tenyerem.

Mind eljöttek, a régiek. Tengerre, friss fűre sóvárgó poros puszta menet. Barna bőröd lesz, vágott, hunyorgó mandulaszemed. Kószálnál te is, tekerregnél, ha szőke, szorgos nagyanyád nem lenne veled. Mintha a billentyűkre ejtenéd, úgy emeled az arcod elé a kezed.

Mind itt vannak: dolgos, halkszavú nép. Túlélni tanítják az ámodozó nagy menetet. Miért hallgatsz, fiam?

— Velük menetelhetnék, ők fognák a kezem. Hol vannak? Miért nem jönnek elém?

— Messze. Rég elfeledte apád azt a helyet. Néhány szó lesz minden örökséged, nehézkes, furcsa szavak. Néha majd sírvafakadsz, és hogy miért, magad se tudod. Ennyi marad.

— Szavak?

— A neved. Nincsen föld, amely befogad.

— Keresni fogom.

— Egyszer elvetődtem egy poros faluba. Dél volt, harangoztak, az utcák teljesen üresek. A temetőkertben találtam rájuk. Jó volt. Sokáig ültem közöttük a tölgyek alatt.

- Apám! Hogyan nevezted engem?
- Nem neveztelek, magzatom.
- Nem vártál, apám?
- Minden síron elolvastam a neved.

***

— A fiúk szíve lassabban ver; de neked akkor még nem vert a szíved. Az öregasszony lehúzta ujjamról a gyűrűt, fonalra fűzte. Lengett, körözött, remegett. Fiú lesz — mondta. Tűnődve figyelte az olcsó fémkarikát, fintorgott, talán nevetett.

— Egy ideig szabadon lebegtem, később megéheztem, anyára tapadtam. Élősködője lettem, apám.

— Anya nem tudta, hogy élsz.

— Vártam, hogy felismerjete. Miért hallgatsz, apám?

— Egy régi fényképen anyád vízszugár alá hajtja nyakát, arcát keze kagylójába temeti.

— Mosolyog.

— Mint aki messzire készült, és nagyon messzire jutott. Én csak emlékeket adtam volna neked, poros temetőket, kimondhatatlan helységneveket. Anya a környezeted: megtanított volna végigélni az életedet.

— Nem ismerem őt.

— Veled vannak mind: virágai között tesz-vesz dédanyád, öregapád fázósan kuporog kandallója előtt, gyufát rejt nyitott tenyerében, pöfékelve szítja a tüzet. Marcel bátyád hajlott gerince akár a tiéd, lassan araszolva halad. A földet adták volna neked, nem szavakat, nem jeleket — nénéid még az esküvődre is küldtek volna egy talán sosemvolt századból való üveget. A munka örömét: utána, belefáradva, akár tanító-dédapád, még álmodozni is lehetett.

— Miről álmodozott?

— Tengereket látott, hófödte hegyeket. Miért hallgatsz, fiam?

— Hol vannak, miért nem várnak, apám? Művelném a földet, nem engedném el a kezüket.

— Ott vannak mind, dűlőutakon, szőlőhegyeken.

— És mi — velük élünk?

— Elhagytuk őket, rég elfeledte anyád azt a helyet. A föld szava minden örökséged, megállsz majd néha, morzsolgatod a rögöket.

— Apám! Hol vagyok?

— Vélem vagy. Egyre velem.

***

— Először adtunk magunknak lélegzetvételnyi időt. Látni akartuk a hegyeket.

— Szegények voltatok?

— Reménytelenek. Pedig milyen verőfényes volt a hegyek között az a nyár. Kongó kolompok, a csend. Ezüstsziplák, terepszínű gyopár. Szobánkba érve egyszer kitértam az ablakokat. Sötét éjszaka volt, a ritka levegőtől, a hosszú menettől zúgott a fejem. Akkor láttam először a hegyet. A csúcsokat színaranyra festette a nap.

- Nézd: ujjak rügye pattog lábaimon, kezemen.
- Álltam ott lent a sötétben, néztem ezt a narancssárga havat. Nem kellett volna, fiam, kinyitni az ablakokat.
- Nézd: orrom vonala, fülem kagylója, a szám, a szemem.
- Másnap tovább mentünk. Lent zaj volt, súlyos, báva meleg.
- Köldökzsinór köt, mégsem ismerem őt. Nem szól hozzám, hallgat, idegen.
- Akkor már tudtunk rólad. Nem emlékszem, melyikünk mondta ki először a neved.
- Bárányburokba burkol anyám, langyos magzatvízben lebegek.
- Mondják, a tengervízzel azonos. És mi még nem láttuk a tengereket.
- Örültetek, apám? Tudtad-e, hogy nemsokára a karjaidban leszek? Miért hallgatsz, apám!
- Nem tellett benned, fiam, örömem.
- Értem. Szegények voltatok, reménytelenek.
- Gyávák voltunk.
- És anyám... ő sem szeretett?
- Fiatal volt, kétségbeesett. Visszatértünk a műtőbe (ott laktunk, a falnak toltuk az ócska műszereket), visszatértünk, és nem tudtuk elfeledni a hegyeket.

* * *

— Tavasszal jöttél volna a világra. Hóolvadáskor, az első langyos szelek idején. Akkor, amikor a legfáradtabbak az emberek. Apád minden nap nyakába szedte a várost, hólyagos lábakkal járta az emeleteket.

A déli külvárosban jelöltek ki nekem egy új lakótelepet. Sokgyermekes családok szorongtak a pusztá szobáiban, a lompos, kimerült anyák sápadt védekezését túlordították az éhes kicsinyek. Apád vaságyakat, ládákat, pelenkákat biztosított. Este, a családfő aláírásáért másodszer is visszagyalogolt.

— Aláírták?

— Leültettek, kávéval kínáltak. Mindent aláírtak volna egy emberi szóért, ha nem volt erőm felállni, elmesélték az életüket.

— És mi?

— Az északi külvárosban laktunk, egy másik, szakasztott olyan telepen. Anya bölcsődébe vitt volna munka előtt (verejtékes rohanás), én csak vasárnap játszhattam volna veled.

Ha süt a nap, a kanális mentén sétálni megyünk. Hallgatunk, nézzük a kikötőben csikorgó emelődarukat. Néha leülünk, a gyérlombú fák alatt ringatjuk a kopott szürke kocsidat.

— Ugye szépek a felhők, ugye szépek a fák!

— Te sem emelkedtél volna fel sokáig a fejed. Megismerted volna a port, a pelenkaszagot. Talán jobb is így. Mi lett volna veled.

— Anyám arcát látnám mindenütt. A te két kezedet.

— Anyád egy nap megkapta a címet. Orvostanhallgató volt, nálam alig öregebb. Tanú nélkül vállalta, maradtam volna, de nem lehetett. Kint ácsorogtam a fasorban, felöltömbe ette magát a hideg. A fákról hullottak a sárgára fagyott levelek.

— Gondoltál rám?

— Anya nyugtalanított. Nem voltál, fiam, mert nem lehetett. Úgy osont el, mint egy betörő, felgyúrt gallérral, műszertáskával a hóna alatt.

— Anyám!

— Vértelen arccal vacogott, a vásott takarókra télikabátot terített. Keskeny fehér csik maradt csak a szája helyén, nem szólt hozzám, amíg törülgettem homlokáról a vizet. Később sem beszélt rólad soha többé.

— Nem értettem semmit. Anyám sírt. Tudom, hogy szeretett.

— A műtő sarkában a kagyló. A nyomorult le sem húzta a vizet. Legyűrttem a sírást, hányingeremet. Anyádat elaltatták a szerek.

* * *

— Aztán már minden mozgásba jött valahogy. Könyvek, vizsgák, szerződések: lassan természetessé váló hihetetlen részsikerek. Megismerted volna a tengert, a napfényt, a hullámokat, hegyeket. Még nem volt késő: emlékeztedbe véshetted volna lassan elmúló dédszüleidet.

Az emberek. Átvirrasztottad volna az éjt, láttad volna a Holdon első egyetlen lépéseiket. Te már nem tudtad volna: azokért a lépésekért apád milyen árat fizetett.

Idővel visszatértél volna a házba, nem fitorogtál volna talán, nem csöngett volna a csendtől a füled. Amikor eltemettél volna, megszeretted volna az omlós, fekete rögöket.

— Testvéreimről nem szólsz?

— Azt hittem, te leszel, valahányszor testvéred született. Az utolsónál voltam a legtürelmetlenebb. Este jött meg, anya felkönyökölt, alig tudta kivárni, görcsösen szorította a kezem. Szép erős kisfiúnk született.

Álmomban mégsem őt láttam. Éter émelyítette a gyomrom, mélyvízi csend gyűrűzött porcelánhidegen. Szopod az ujjad? Alszol? Öcséd született. Másnap, az anyakővezetőnél, nem adtam neki a neved.

— Gyengülök, apám. Már alig várom, hogy kinyíljon a szemem. Te is vársz engem, ugye, anyám? Nem érzem az öledben ölelő meleget.

— Egészséges magzat, életrevaló. Mosolyogtál, ringatott a víz, áradt belőled a szerelem. Néztelek. Álltam a műtőben, ahol egyszer a fal mellé toltuk a műszereket.

Nem szólsz, fiam. Régen gyakran beszéltünk, hosszú álmatlan éjjeleken. Csak egy szót szólj, mielőtt a hangodat is elfeledem.

— Apám! Olyan boldogok lehettünk volna! Miért engedtétek, hogy elpusztítsák az életemet!

* * *

Ovális, fehér kagyló: üres szemgödör. Homorú kelyhében kristálytisza víz. Porcelánkoporsóban hűlő áttetsző, fehér test, hátgerinc árnyéka, eltépett köldökznór: szabadon lebegő hosszú huzal. Dübörög a víz, örvénylő hab kavargog. Két ökle közé szorítja az arcát, úszik a távoli tengereken. Nem szól, nem mosolyog.

POMOGÁTS BÉLA

Az irodalomban megtalált haza

Ferdinandy György elbeszéléseiről

Azon a képzeletbeli térképen, amelyet a magyar elbeszélő irodalom rajzol meg, igen ritkák az egzotikus tájak és színek. A nagy európai irodalmak képviselői biztonsággal kalandoznak a távoli kontinenseken, akár a trópusokon és a dél-tengeri szigeteken. Graham Green regényhőseit égő színekben pompázó nyugat-afrikai, délkelet-ázsiai vagy Karib-tengeri tájak veszik körül, Malraux kalandorai Kínában vagy Kambodzsában kísértik meg az emberi létezés végső határait, a mi irodalmunkban legfeljebb párizsi kávéházak és észak-olasz kisvárosok tűnnek föl. Egyedül Remenyik Zsigmond dél-amerikai regényei képviselik azt az egzotizmust, amely a huszadik századi irodalmakban oly sok izgalmas emberi tapasztalat ábrázolására adott lehetőséget.

Nem véletlenül említtem Remenyiket éppen Ferdinandy György elbeszéléseivel kapcsolatban, és nemcsak azért említtem, mert kalandos sorsú írónk sokáig rejtve maradt dél-amerikai irodalmi munkásságát először éppen Ferdinandy *L'oeuvre hispano-américaine de Zsigmond Remenyik* című, 1969-ben megjelent doktori értekezése fedezte fel. Azért is, mert Remenyikhez hasonlóan a színes trópusi világ Ferdinandy-nál is csupán környezet: az igazán fontos események máshol, a lélek mélyén, az emlékek és az álmok belső körén mennek végbe. Abban a személyes jellegű, lelki térben, amely nem köthető égtájakhoz, országokhoz és városokhoz, nem jelölhető meg a térképek koordinátaival.

Termékeny író, műveinek pusztá felsorolása is egy kisebb lexikoncikket töltené meg. Versekkel indult, 1970-ben a párizsi Magyar Műhely kiadásában jelent meg *Nemezio Ganzález egyetemi tanár beszéde a Fekete-erdő állataihoz* című novelláskötete, majd *Valenciánál a tenger*, *Mamuttemető (Magyarok a trópusokon)*, *A mosoly albuma*, *Az elveszett gyermek* és *A vadak útján* című könyvei. Idehaza pedig *Szerecsenségem története*, *Furcsa, idegen szerelem*, *Üzenőfüzet*, *Szomorú szigetek* és *A francia vőlegény* című kötetei. Számos francia nyelvű munkája is napvilágot látott, többnyire a jónevű párizsi Denoel kiadónál, *Le seul jour de l'année* című elbeszéléskötetére 1964-ben Saint-Exupéry-díjat kapott. (A közölt elbeszélés 1971-ben jelent meg.)

Elbeszélő pályáját karcolatokkal és tárcanovellákkal kezdte, a modern elbeszélő technikák híve, szabadon váltogatja az idősíkokat, a valóságos és álomszerű motívumokat, narrációját a gyorsan pergő, esetleg abszurdba hajló párbeszéd és a költői erejű környezetleírás szabja meg. Azt a filmszerű vágásokkal dolgozó „mozaiktechnikát” használja, amely a lélek belső világában zajló eseményeket örökíti meg. Ennek a „mozaiktechnikának” a természetét egyik elbeszélésének metaforikus „műhelyvallomása” a következőképp világítja meg: „Igyekeztem pontosan fogalmazni, mint aki patak medrében kőről kőre lépeget”. Történeteit budapesti, elzászi, madridi és Puerto-Ricó-i emlék-

töredékek szövik át, nosztalgikus érzéssel idézi fel ifjúságának eseményeit, szívesen él az esszéisztikus kommentár eszközével. Élénk színekkel festi le az egzotikus trópusi környezetet, ironikusan szemléli a nyugat-európai és amerikai életet, és noha egész írói munkássága a nyugati világhoz, illetve az emigrációhoz köti, elbeszéléseit jellegzetesen magyarországi emlékek, álmok, mítoszok szövik át.

Elbeszéléseiből egy nagyívű önéletrajz vagy éppen önéletrajzi regény körvonalai bontakoznak ki. Ennek a virtuális regénynek az epikai egységét nemcsak a narrátor talán sztoikusnak nevezhető életbölcselet adja, hanem a főhős személye és a mindvégig érvényesülő elégikus hangnem is. Az elbeszélések hőse az író maga, az énfarmájú előadásmód mellett ezt igazolják a bőségesen fellelhető önéletrajzi motívumok. Az énfarmájú előadásmód szabja meg a történetmondásban érvényesülő szemléletet, az író elsősorban annak a személyiségképnek a magyarázatát adja, amely a hányatott gyermekkor és a nem kevésbé viszontagságos emigrációs tapasztalatok hatására létrejött. Ferdinandy állandó hőse magányos és otthontalan, környezetével szüntelenül perben áll, s ha ez a szembenállás enyhül, az nem az otthontalálásnak köszönhető, inkább annak, hogy a történetek hőse lassan-lassan „különbékét” köt mostoha sorsával és azzal a rideg környezettel, amelyben élnie kell.

Az álmok és ábrándok vezérelték a fiatal egyetemistát nyugatra, s mint-hogy a boldogabb főiskolai esztendőök befejeztével megélhetést kellett találnia, a messzi trópusokra. A új világ kezdetben izgalmasnak tetszett, az „idegen doktorokat kitoró ovációval fogadták a távoli szigeten. Mindez később nyugtalanítóvá vált, a bennszülöttek jóindulatúaknak, de sajnos butáknak bizonyultak, a sziget szellemi élete sivár, az egyetem nem tudományos eredményekre, inkább üzleti haszonra törekszik, s mindinkább kiviláglott, hogy az egész trópusi világ mennyire távoli és idegen. A menekülési kísérletek kudarccal jártak, s utánuk az elbeszélések hőse „úgy megy vissza a Dél Keresztje alá, hogy nem talál egy talpalatnyi helyet, ahol meghúzhatta volna magát.”

Végül is az igazi otthont Ferdinandy György egy többé-kevésbé imaginárius világban: a gyermekkor emlékei között, a magyar és francia kultúrában találta meg. Elbeszéléskötetei így a személyes identitás meghatározásának könyveivé váltak, egyszerre vetnek számot az otthontalanság veszedelmeivel és próbálják meghatározni a személyiségnek azt a végső azonosságát, amely nélkül élni egyszerűen nem lehet. Számos nyugati magyar íróhoz hasonlóan ezt a végső és elemi identitását Ferdinandy György a nyelvben, az irodalomban leli fel. Egyik elbeszélésében a következő párbeszéd olvasható: „Jorge, te miért nem mész vissza a hazádba? — kérdezte Joan. — Nekem — mondtam — a nyelv a hazám. Egy furcsa, képzeletbeli ország: az irodalom.” Tegyük hozzá ehhez: a magyar nyelv, a magyar irodalom, és talán valamilyen szellemi haza, amelynek Budapesten és Puerto Ricóban egyformán polgára lehet valaki.

JOBST ÁGNES

Az Élet és köre

„A keresztény igazságok, akármilyen régiek, ma is csak olyan forradalmiak, mint voltak majdnem kétezer évvel ezelőtt, s ezek nélkül az igazságok nélkül nincs haladás és nincs jövő.”

Chesterton

A neokatolikus irodalom a századforduló Franciaországában jelentkezett. A kor tudományos módszere, a pozitívizmus, és stílusirányzatai, az izmusok, elsősorban a naturalizmus, egyetemes kérdések felvetése helyett a részletek elemzésébe menekültek, tartózkodtak általános érvényű törvényszerűségek levonásától. Ez a vallásos világkép megerősödéséhez vezetett. Nem véletlen, hogy Szerb Antal a korszak irodalmát a „megtérések korának” nevezte. Gondoljunk csak Bourget, Hysmans és Paul Claudel működésére. A neokatolikus irodalom második hulláma az 1920-30-as években jelentkezett Gertrud von Le Fort, Bernanos, T.S. Eliot, Gilbert Keith Chesterton feltűnésével, illetve megtéréseivel.

A századforduló materializmusát követő keresztény újjászületés élénk visszhangot keltett az itthoni katolikus reneszánsz kibontakozásán munkálkodók körében. A francia katolikus irodalom nagyjainak tevékenységét példaként állították honi katolikusaink elé. Hiszen a legtekintélyesebb és legrégebbi irodalmi társaság, a Szent István Társulat — amely Jó és Olcsó Könykiadó Társulat néven éppen vallásos igényeket is kielégítő irodalom kiadására vállalkozott a 19. század közepén — a század első éveire teljesen elhanyagolta a szépirodalmi jellegű művek kiadását. Szükségessé vált ezért katolikus beállítottságú szépirodalmi és tudományos társaságok létrehozása. 1896-ban a katolikus hírlapírók megalakították az Országos Pázmány Egyesületet, 1907-ben Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök elnökletével és szellemi irányításával létrehozták a Katolikus Sajtóegyesületet.

Az Élet alapítása

Glattfelder Gyula csanádi püspök 1908-ban kérvényezte egy heti periodicitással megjelenő szépirodalmi lap megjelentetését, melynek az *Élet* címet adta. Célja a lap alapításával: „az elterjedt nemzetietlen és dekadens ifjúsági kiadványok, lapok és folyóiratok ellensúlyozása”, „az ifjúság egészséges keresztény és hazafias nevelésének előmozdítása”. Nem véletlen tehát az irodalomtörténet azon állás-

foglalása, mely az *Életet* a *Nyugat* ellensúlyozására létrehozott sajtótermékek egyikeként kezeli. A lap felelős szerkesztését Andor József, a korabeli katolikus kultúrélet és pedagógiai közélet egyik agilis vezéralakja, számos elbeszélés, regény és publikáció szerzője látta el. Tulajdonosa előbb a Szent Imre Collegium, majd a Regnum Marianum Egyesület, mely a lap kiadását e célból szervezett szakosztályára, az *Élet Irodalmi Társaságra* bízta. 1911-ben a lap kiadására részvénytársaság alakult, amely még ebben az évben hét periodikát jelentetett meg, és a karácsonyi könyvpiacon nyolc könyvvel jelentkezett.

A lap népszerűségében feltétlenül szerepet játszott az ügyes üzletpolitika. A szerkesztőség a lap indításakor minél szélesebb tömegbázisra kívánt támaszkodni. Célja az volt, hogy ne csak egyházi személyek, de katolikus világiak számára is megfelelő szellemű, ugyanakkor szórakoztató olvasnivalót kínáljanak. Programjukban a katolikus magyar családot jelölték meg potenciális olvasóul. Feladatuknak tekintették, hogy „a művelt keresztény magyar családoknak olyan lapot nyújtsanak, amely műveltségüket gyarapítja magyarságuk és keresztény hitük sérelme nélkül”. El akarták érni, hogy a keresztény magyar család minden tagja, korra és nemre való tekintet nélkül megtalálja benne a maga olvasmányát. Mivel több generációnak lapot szerkeszteni meglehetősen nehéz feladat, a kiadvány készítése olyan tudatos szerkesztői munkát kívánt, amely gondoskodott a sokrétűségről és a színességről.

A hetilap tekintélyes és színvonalas szépirodalmi részében egyaránt találhatóak versek és elbeszélések az idősebb, a *Magyar Szemle* gárdájában ismertté vált katolikus írónemzedék és a modern ízlést képviselő nyugatos fiatalok tollából. Nem hiányzott az előfizető érdeklődését folyamatosan fenntartó folytatásos regény sem. Évfordulók alkalmából, aktuális témák kapcsán a témához kapcsolódó tanulmányokat közöltek. A Kultúra és a Könyvszemle című rovatban tájékoztatást nyújtottak a kulturális élet legfrissebb eseményeiről: színházi bemutatókról, képzőművészeti kiállításokról, könyvüjdonságokról. Okulva az olyannyira elítélt, úgynevezett körüti sajtó sikerén, felhasználták a szenzáció erejét a lap érdekessé tételében. Aktuális közéleti és politikai eseményekre a lap címével megegyező *Élet* című rovatban reagáltak, amely a keresztény értékmérő szerepét biztosította az olvasók számára. Népszerűségüket növelte a jelentős képanyag, amely tematikailag megegyezett a szöveges résszel. A hölgy olvasók megnyerését szolgálták a nő megváltozott társadalmi és családi helyzetét vizsgáló írások, a képekkel illusztrált divattudósítások és a lakáskultúrával foglalkozó cikkek. Szorosabb és személyesebb közönségkapcsolat kialakítását tették lehetővé a felolvasóestek, amelyeket 1911 telén indítottak, és az ország különböző tájegységein rendeztek.

A körütekintő szerkesztői program meghozta gyümölcsét: az 1910-es években az *Élet* példányszáma alapján a sikeres, népszerű lapok közé tartozott. A Tanácsköztársaság után, az 1921-es újraindulást követően a folyóirat szerkesztése túlságosan akadémikussá, elméleti jellegűvé vált. 1934-ben a Szent István Társulat vette át a halódófélben lévő lapot, és annak fellendítése érdekében visszakanyarodott az első szerkesztő elképzeléseihez.

Könyvkiadói működése

Az Élet Rt. 1911-ben nem kizárólag időszaki sajtótermékek, hanem egyéb kiadványok, így könyvek kiadására is alakult. Ahhoz, hogy teljes képet nyerjünk a részvénytársaság működéséről, a kiadóvállalat műhelyjellegéről, röviden át kell tekintenünk könyvkiadói tevékenységüket.

A kiadó az általa megjelentetett köteteket „Az Élet Könyvei”, „Bibliotheca Vitae” című sorozatban bocsátotta ki. A harminc kötetre tervezett könyvtárat 10-10 kötetenként, három sorozatban kívánták megjelentetni. A könyvkiadás bizományban történt, a szerzői és kiadói jogokkal a Révai Rt. rendelkezett.

A vállalkozás célja az üzleten túlmenően a katolikus könyvpolitika megteremtése volt. A kor irodalmi terméséből válogatva igyekeztek színvonalas és keresztény érzéseket nem sértő műveket adoptálni. Az adoptálás kifejezés Andor Józseftől, a lap szerkesztőjétől, „Az Élet Könyvtár” szerkesztőbizottságának tagjától származott, aki a következőképpen nyilatkozott „Az Élet Könyvtár” indulásáról: „Az Élet Könyvtár ugyanis legkisebb mérték szerint is — kell, hogy legalább szerzőre katolikus legyen. S ez nem jelent egyebet, mint hogy, ha nem nyújt is katolikus világnézetet, semmi esetre se nyújtsa annak ellenkezőjét.”

Természetesen megjelentek a sorozatban a katolikus írók idősebb nemzedékének írásai, Tarczai György, Izsóf Alajos, Andor József munkái. Az ifjabb generációból feltűnt Sík Sándor két verseskötetével. A sorozat szerkesztésében érvényesült az ifjúság- és népnevelési misszió. A kor híres püspöke, Prohászka Ottokár *Világosság a sötétségben* című könyvének kiadói jogát ruházta át a részvénytársaságra. Tóth Tihamérnak, a budapesti egyetem hitszónoklattan tanárának nyolckötetes pedagógiai és valláserkölcsei témájú sorozata jelent meg.

A könyvkiadás azonban nemcsak a szűk értelemben vett katolikus irodalomnak adott helyet. Konceptiójukba beleillett Tömörkény István *Egyszerű emberek* és Gárdonyi Géza több művének megjelentetése. A felmerült problémák ellenére náluk látott napvilágot Kosztolányi *Remeték* című könyve és *Modern költők* című antológiája. Kiadták a színházi kultúra irányadó kritikusanak, Ambrus Zoltánnak *Színházi esték* című művét.

A kiváló — egyébként protestáns vallású — irodalomtörténésszel, Horváth Jánossal a *Tanulmányok és bírálatok* című könyv megírására kötöttek szerződést. Megjelentették Kárpáti Aurélnak *Budai Képeskönyvét*, Pethő Sándornak, a kiváló történész-publicistának *A szabadságharc története* című könyvét. Végül, de nem utolsósorban itt jelent meg a két világháború közötti korszak meghatározó műve, Szekfű Gyula *Három nemzedéke*.

A szerzők kötelesek voltak tudomásul venni, hogy kézirataikat szerkesztőbizottság olvassa át, amely a kiadó erkölcsi és dogmatikai követelményeinek érvényesítésére hivatott. Amennyiben ilyen irányú kifogás merülne fel, a szerző köteles átdolgozni a kifogásolt részeket. A fentiek mellett a szerkesztőbizottság figyelme kiterjedt stilisztikai és esztétikai szempontok érvényesítésére is. Ilyen értelemben a bizottság munkája a lektori tevékenységet is helyettesítette.

Az Élet Rt. működése példája egy katolikus beállítottságú, ugyanakkor belpolitikai megfontolásokat is figyelembe vevő, sikeres kiadóvállalat működésének.

A szépirodalmi hetilap

Indulásakor az *Életet* Andor József szerkesztő az irodalmi forrongás közepébe kívánta állítani. A különféle modern stílusirányzatokat irodalmi divatoknak nevezte, ez azonban nem jelentett egyértelmű elutasítást. Hiszen elhatárolta magát az önmagát túlhaladott nép-nemzeti irányzattól is. Az izmusok elutasításának oka egyrészt a dekadencia, másrészt a magyar irodalom történetében újnak számító l'art pour l'art elv káros hatásától való félelemben rejlett. Az *Élet* által vallott ars poetica a művészet társadalomra gyakorolt hatását tartotta feladatának. Megfogalmazásuk szerint a művészet feladata erősíteni, fejleszteni, fokozni az emberi természet nemes és üdvös hajlamait, korlátozni, gyöngíteni az ártalmasakat, antiszociálisakat. A formát alárendelték a mű eszmei tartalmának, másodrangú, külső megnyilvánulásként értékelték.

A másik jellemvonás, melyben az *Élet* programja eltért a *Nyugatétól*, az, hogy a modern stílusirányzatok eredményeit felhasználva próbálták nemzeti karakterű és korszerű művészetet kialakítani. Egy Széchenyitől származó idézetet választottak mottóul: „Csak a nemzeti géniusznak van súlya az európai ítélet mérlegén.” Célkitűzésük: a művészeti forradalom összeegyeztetése a magyar kulturális hagyományokkal. Az olvasókat cikkek egész sorával próbálták ráébreszteni a korszerű és saját nemzeti kultúra fontosságára.

A korszerű szellemű nemzeti kultúra igénye feltételezi az irodalmi és művészeti kritika megfelelő működését. A fizetett recenziók eluralkodása, a pártállástól függővé tett műbíráló gyakorlatok azonban magával hozta a műkritika helyzetének válságát. Hiszen az összefonódott lap- és könyvkiadónak érdekük volt, hogy az érdekeltségükben megjelenő kiadványokról kedvező bírálatokat közöljenek. Mindezek miatt a műbírálót fontossági sorrendben a prinér művészi alkotások elé helyezték. Fontosnak tartották, hogy a kritika mértéket, szempontokat adjon, betöltse irodalomfejlesztő funkcióját.

Elképzeléseik valóra váltására a katolikus irodalom másodszeri hazai fellendülésével az 1930-as években nyílt mód. Ez a fellendülés elképzelhetetlen lett volna az előző korszak meghatározó egyénisége, Sík Sándor nélkül, akinek nevét még az *Élet Rt.* kiadásában megjelenő *Zászlónk* című lap tette ismertté novicius korában. A katolikus irodalomnak éppen Sík Sándor tanulmányában definiált tágabb értelmezése nyert elismerést erre az időszakra. Ekkor már nem különíthető el élesen, kik számítottak katolikus alkotónak. Az *Élet* hasábjain szívesen helyt adott azoknak a fiataloknak, akik a *Nyugat* úgynevezett „harmadik nemzedékét” jelentették. 1935-től Erdősi Károly, a Szent István Társulat elnöke vette át a lap irányítását, aki helyettes szerkesztőnek unokaöccsét, Thurzó Gábort tette meg. Thurzó igyekezett a „neokatolikusnak mondott, itt nálunk a szellemi baloldalnak számító írói kör tagjait” megnyerni. Ekkor kezdett publikálni a lapban Birkás Endre, Jékely Zoltán, Mándy Iván, Rónay György, Sőtér István, Szabó Zoltán, Toldalaghy Pál.

Az apolitikus magatartása és formai lehiggadása okán oly sokat bírált nemzedék itt értő kritikát kapott. Mentalitásukat mintegy előlegezte egy 1931-ben az *Élet* hasábjain megjelent tanulmány, melyben a szerző az avantgárd utáni irodalom lehetőségeit vizsgálva politikamentes irodalom eljöveteleiről beszélt, melynek stíluskeresésében nem lesz annyi idegenszerű elem. Amikor a progresszív kritika által szinte egyöntetűen elutasított nemzedék a

Magyar Irodalmi Almanach című antológiával bemutatkozott, az *Élet* kritikus kiváló érzékkel ragadta meg egyes művészek jellemző vonásait. Örley Istvánnak pszichológiai érzékét, Sőtérnek artisztikus stílusát, Jékelynek műves verselését, Toldalaghy Pálnak leheletnyi finomságát, Ottliknak könnyed elbeszélőkészségét dicsérte. Szintén 1941-ben, a Szent István Társulat kiadásában jelent meg e nemzedéknek azon kötete *A tegnapok ködlovagjai* címen, melyben az őket megelőző generáció értetlensége ellenében a századelő írói felé tájékoztak. Thurzó Gábor, Rónay György, Lovass Gyula, Sőtér István, Örley István, az idősebbek képviselőiben pedig Keresztury Dezső vall itt szellemi elődjéről.

Az előzőekhez hasonlóan kedvező bírálatot kapott a Kenyeres Imre szerkesztésében és az Egyetemi Könyvtár kiadásában megindult Diárium Könyvtár recenziójában a kritikus nagyra értékelt, hogy Thurzó kivételével olyan fiatal alkotókat juttatott szóhoz, akik önálló kötettel még nem jelentkeztek.

Az *Élet*ben kezdett publikálni az előbb felsorolt alkotóknál jóval fiatalabb Pilinszky János. Thurzó Gábor a végzős piarista diák két versének is helyt adott az 1938-as évfolyam egyik októberi számában. Pilinszky publikációi a későbbiekben egyre szaporodtak, s végül 1942-ben Thurzó Gábor a laphoz hívta, ahol volontőrként — havi fizetés nélkül — dolgozott. Egy-egy költeményét leszámítva elsősorban recenzió- és cikkíróként foglalkoztatták. Film-, színház- és könyvkritikái azonban többek apró alkalmi recenzióknál. Publicisztikai írásait a szerkesztőség a lap élén közölte.

Jellemzi a lap nyitottságát, hogy a köréhez tartozó munkatársakon kívül figyelemmel kísérte a más irányba tapogatózó fiatal művészek útját is. Kritikai rovata nyomon követte például a népi irodalom alapvető műveinek megjelenését. Ez nem véletlen, hiszen a népi írók egyik legmozgékonyabb alakja, Szabó Zoltán a lap munkatársa, a szerkesztő Thurzó Gábor pedig tagja a Szolgálat és Írás elnevezésű munkatársaságnak, melynek célja a magyar valóság feltárása és írással való szolgálata volt. A munkatársaság többi tagja, Boldizsár Iván, Toldalaghy Pál és Rónay György szintén az *Élet* munkatársai közül került ki.

Szépirodalmi és kritikai jellegéből adódóan az *Élet* a hazai irodalom terén vállalt eligazító szerep mellett tájékoztatta közönségét a külföldi irodalom új alkotásairól is. A külföldi irodalom megítélésében a hazaival megegyező elvek működtek. Túl a szórványos ismertetéseken 1934-től rendszeresen figyelemmel kísérik a külföldi irodalom magyar nyelven megjelenő alkotásait.

A könyvkritikák mellett színházkritikai rovattal és rendelkeztek. Az első időkben ezek a recenziók jobbra még az irodalomkritikához hasonlítottak. A rovatban Staud Géza személye hozott változást az 1930-as években. Szellemi irányítása nyomán elsőrendű fontosságot kapott az a szempont, hogy mennyiben felel meg egy-egy előadás a színpad követelményeinek. Ezt elemelve vizsgálták az előadás összetevőit: a darabot, a rendezőt és a színészek munkáját, esetenként a díszletet is.

Az *Élet* kulturális rovata gyorsan felfigyelt a legújabb művészeti ág, a film megjelenésére. Kezdetben pusztán alacsonyabb ízlésszintet képviselő, a tömegkultúrát kiszolgáló művészeti ágnak tartották. Később felismerték a filmnek éppen tömeghatása folytán elfoglalt kitüntetett szerepét, és 1934-től külön rovatot nyitottak a filmkritikák számára. A második világháború időszakára tehető az a korszak, amikor kísérletek történtek az igényesebb hazai

filmművészet megteremtésére. Az igényesebb filmgyártás magával hozta az igényes filmkritika kialakításának szükségességét. A tárgyalt időszakban Lovass Gyula és Pilinszky János készítették az *Élet* filmkritikáinak java részét. Megállapításaik pontosak, értékeléseik kiforrottak.

A lap elemzésekor feltétlenül meg kell említeni, hogy az *Élet*ben megnyilvánuló, a kortársak által neokatolikusnak nevezett magatartásforma nemcsak művészethez való viszonyukban, de társadalmi problémákat, politikai kérdéseket érintő érzékenységükben is újat hozott. Bár az engedélyezés szövege szerint az *Élet* politikai tartalom nélküli szépirodalmi és kritikai hetilapnak indult, mindig rendelkezett olyan rovattal, amely szociális kérdésekkel, társadalmi feszültségekkel, a legégetőbb politikai aktualitásokkal foglalkozott.

Az eddigieket összegezve megállapíthatjuk, hogy a *Nyugat* és ellentáborába pozitív és negatív töltése között létezett olyan átmenet, amely nem sorolható egyik táborba sem. Az *Élet* mind szépirodalmi rovatában, mind könyvkiadói tevékenységében megjelentetett színvonalas és gyengébb alkotásokat. Az előbbi önmagában eredménynek tekinthető, ha arra gondolunk, hogy neves folyóiratok és kiadóvállalatok esetében is bizony egyenetlen a közölt írások színvonala. Különösen örvendetes ez egy katolikus műhely esetében, amely — kilépve a belső használatra szánt egyházi irodalom köréből — befogadta különböző modern stílusirányzatok és írói nemzedékek képviselőit. Ez a nyitottság tette lehetővé, hogy megjelenésének harminchat esztendejében (1909-1944) számos művész műhelyévé váljék.

Számunk szerzői:

Barsi Balázs ferences teológus

Beney Zsuzsa író

Fülei Szántó Endre egyetemi tanár, JPTE

Husztai Vilmos irodalomtörténész, Miskolc

Karátson Gábor író

Kerényi Lajos plébános, Budapest

Klima Gyula filozófus, MTA Filozófiai Intézet — Yale University

Kocsis Imre főiskolai tanár, Hittudományi Főiskola, Eger

Pajor András plébános, Mohora

Petőfi S. János egyetemi tanár, JPTE

Tarnay László egyetemi adjunktus, JPTE Filozófiai Tanszék

Vasadi Péter író, költő

A Vigilia beszélgetése

Nádasy Alfonzzal

— *Tisztelt Tanár úr, kedves Alfonz atya, ismertessen meg bennünket a curriculum vitae-vel, egy gazdag életút állomásaival. Mit hozott magával a szülői házból? Meghatározó volt-e a családi indíttatás pályája szempontjából?*

— Veszprém vármegyében, Pápán születtem, 1909. március 21-én, Szent Benedek napján. Szüleim falun születtek, édesapám falusi lakatosnál inaskodott. Felszabadulása után több tudásra vágyott, ezért mesterlegényként végigjárta szakmájának külföldi gyárait. Szent büszkeséggel őrizte a megszerzett bizonyítványokat osztrák, cseh, lengyel, német gyárakból. Ezekkel föl-szerelve került pályázattal Pápára, a felépülő villanytelepre. Harminc év múlva vizsga nélkül nosztrifikálták az 1890-es években kapott német bizonyítvány alapján a járási főtranszformátor-ház kezeléséhez való jogát. Több találmánya is volt. Édesanyám a szent asszony imádságával, szorgalmával támogatta apámat, és nevelte második gyermekét (nővérem meghalt).

Első imámat édesapámtól tanultam. Így hangzott: „Jézus segít meg.” Azóta is mindig így kezdem imádságomat. Tőle hallottam az első Vas-megyei népdalokat is. A többi imára anyám tanított, aki minden szabad idejében hangosan imádkozott, vagy hangosan olvasta az imákat, magyarul és németül.

— *Kik azok a jelentős tanáregyeniségek, akik nemes hivatását előkészítették, meghatározták?*

— Az elemi iskolában áldott emlékü Fekete Magda néni tanított, akihez öreg napjaiban hálással szívvel visszajártam, mert a gimnáziumban, a pápai bencéseknel már az első osztályban láttam, hogy semmivel sem tudok kevesebbet, mint a többiek. Kiváló tanáraink voltak, köztük osztályfőnököm, a görög-latin szakos Vértes Zoárd, aki cserkészparancsnok is volt, és Németh Döme, a zseniális autodidakta muzsikusként, aki egyszerű énekkart és zenekart vezetett, kvartettet alakított diákokból. Nagy Julián tanárunkkal felváltva másodhegedűs vagy brácsás voltam. Nekik köszönhetem szüleimen kívül, hogy filológus és muzsikusként lehettem.

— *Beszéljünk a papi hivatás jelentősebb stációiról.*

— Eszemben sem volt, hogy pap vagy szerzetes legyek. Édesapám arról álmodott, hogy villamosmérnök leszek. Sohasem mondta, de kiéreztem célzásaiból. Mivel ötödiktől kezdve a matematika nem volt ínyemre, abbamaradt még a terv is, inkább orvos akartam lenni.

Hatodikos koromban édesapám váratlanul megkérdezte: Mondd, fiam, igaz, hogy pap akarsz lenni? Máig sem tudom, minek az alapján kérdezte. Megfordult bennem a világ, mint a szédült, átrohantam a szomszédos bencés templomba, de semmit sem tudtam szólni. Mint a villám hatott rám édesapám kérdése.

Beadtam a kérvényemet Pannonhalmára, és föl is vettek. Érettségi után szakot kellett kérni. Én magyar-latint kértem, de görög-latint kaptam. Magyart azért kértem, mert nagyon megszerettem a magyar irodalmat, magam is írtam verseket és novellákat ifjúsági lapokba és az önképzőkörben. Egyszer súlyos beteg lettem a tüdőmmel, féltem, hogy nem lehetek bencés, végül mégis megvalósulhatott a szándékom.

— *Idézzük fel a második világháború és az ötvenes évek szomorú időszakát, amely egyben az isteni kegyelem megérzésének legtudatosabb periódusa is volt.*

— 1933. Péter-Pálkor Sopronba kerültem. Ott lettem öntudatos muzsikus a gyermekek között, akkor kezdtem igazán felhasználni azt, hogy hatéves koromtól tanultam hegedülni. Szívesen vezettem az énekkart, a zenekart, cserkész voltam. Közben tovább tanultam hegedülni Horváth Józsefnél, a kiváló zeneiskolai igazgatónál.

A kettős kultúrájú város óriási hatást tett rám. Még öntudatosabbá tette hazafiságunkat a kezdődő hitlerizmus szomszédságában. Naponta kellett tájékozódni a népek terveikről, felvilágosítani, óvni tanítványainkat. Közben mégis sokszor jártunk Bécsbe hangversenyre. Ott hallgattam a világ akkor legismertebb karmestereit, hangszeres művészeit. 1937-től ritkult a lehetőség, majd teljesen elmaradt a zaklatások miatt. 1940-ben el kellett mennem Sopronból.

Esztergomba és Budapestre kaptam beosztást. Esztergomban az iskolánkba tanárnak, Budapesten pedig a Zeneakadémiára növendéknek. 1943-ban behívtak tábori lelkésznek. A felejthetetlen Bárdos Lajos megengedte, hogy előbb vizsgázzam. Egy év múlva orosz fogságba kerültem. Tiszti-, munka-, büntető-, hízlalótábor után 1947-ben kerültem haza.

A jóságos Isten segítő kegyelmét addigi életemben is mindig éreztem és tudtam, de olyan öntudatosan, mint a fronton és a fogságban, sohasem. A szerzetespapi és muzsikusi hivatásban sohasem gondolt, sohasem sejtett lehetőség nyílt arra, hogy másokért dolgozva segítsek. Azóta is állandóan kapom a visszajelzést gimnáziumi tanítványaimon kívül katona- és fogolytársaimtól. Ma is azt vallom, hogy érdemes volt a leghelyetlenebb helyzetekben is kockáztatni a bajtársak javára. Ezzel kapcsolatban sikerült megmenteni hatszáz oldalas hadinaplómat. Tábori lelkész hasonló adatait még nem olvastam, örülnék, ha más paptestvér adatait ismerném.

Munkáját illetően a tábori lelkész mindenkivel és mindentől független, mégis független áll, mert „főhadnagy úr”. Normális parancsnoknál mindenben tudott segíteni, szűklátókörű feljebbvalónál „csak papi” léte miatt nagyon korlátozottan. Az utóbbiaknál mindig meg kellett keresni a módot, hogy mégis a józan ész döntsön. A fogságból visszatérő több ezernyi fogolytárs máig is jelentkező hálája mutatja: ezt is érdemes volt!

Sohasem ismertem volna meg az emberi élet legmélyére süllyedt állapotot, amely állandó imádságot követelt a Szentlélek felvilágosító kegyelméért. Soha annyi megtérést, férfi öntudatú életjobbulást nem láttam, mint a szinte ősegyházi nyilvános gyónások keretében, a zsúfolt barakkban. Mennyi ötletet, áldozatot találtak ki annak elérésére, hogy az eltiltott szentmise és szentbeszéd megvalósuljon. Protestánsok, mint testvérek, éppen úgy segítettek, hogy „tisztá legyen a levegő”, és misézhessem. Pedig az őrség néha emelte a „tarifát”, a dohányt, melyről szegény magyar „plenninek” le kellett mondanania. De úgy látszik, a mise megért egy-egy pakli dohányt.

Ha megengedték, nem barakkokban, hanem szabadtéren végeztem a szent liturgiát. A büntetőtáborban háromszor azzal büntettek, hogy elvették a megszereimet. Mindannyiszor visszaoptam az eszméletlenül részeg táborparancsnoktól. Ugyanott bevezetésül félholtra vertek bennünket, de aztán nem bántottak. Ott értem meg életem leghidegebb napjait: negyvenégy és fél fok. Fölhízlaltak bennünket egy másik táborban és hazakerültünk.

Újra itthon! Még egy évig tanítottam egy budapesti bencés gimnáziumban. Az énekkaron kívül felújítottam a háború előtt Lébényi Szilárd rendtársam által megalapított Schola Benedictinát, a középkori énekiskolát. Iskolánk megszűnte után tanítványaink mind visszajöttek a Scholába. A nyolcvannegyedik énekülésünk után kijött két ávós, és követelte, hogy a „csuhás” azonnal oszlassa szét a gyerekeket. A gregorián rész azonban megmaradt, melyben a szülők és a leánytestvérek énekeltek, és énekelnek a mai napig, mint Szent Skolasztika énekes imaközösség Budapesten.

Közben jelentkeztem a Zeneakadémián. A titkárság további vizsgát rendelt el, ugyancsak Bárdos Lajosnál és dr. Bartha Dénesnél. Egyik sem értette az okát, de levizsgáztattak. Mire visszamentem a titkárságra, hogy a „leletek” alapján megkapjam a diplomát, megtagadták. Nagyon zavaros feleleteket adtak ugyanazok, akik pár héttel előtte látszólag megértők voltak. Akkor már magamon tapasztaltam a papsággal szembeni ellenérzés hivatalos megnyilvánulását. Sokan ajánlották, hogy szóljak Kodálynak, hiszen ismerték kapcsolatunkat. De míg mások számára sokszor kértem tőle segítséget, a magam ügyét magam akartam véghezvinni. Kudarcot vallottam, de ma is büszke vagyok a háttérre, az okra, hogy „csak” végbizonyítványom van. Ugyanakkor civil katonatársaim megkapták az engedélyt.

— *Hit és zene. Mit jelent az Ön számára a muzsika? Meséljen nekünk Kodály Zoltánhoz fűződő kapcsolatáról.*

— Ha nem lett volna eddig is töretlen a hitem a legembertelenebb körülmények között is; itthon pedig az ötvenes évektől kezdve az emberi jellemtelenségek, fúrások, áskálódások láttán; a zeneművek maguk is, mint természetes segítők, az egyházi és világi szövegek még jobban öntudatosították bennem a hitet. A kegyelmi életem kívül földi hivatások is napról napra adták a hitet, erősítő, aprónak látszó, de értékes segítséget. Hiszen a népdalok csodálatos világa az emberi érzések szent kivetülése. Az egyházi művekben pedig a Szentírás gondolatainak Krisztus-hirdetése állandó hangos hitvallásra készítet.

Sohasem fogtam mű elemzéséhez anélkül, hogy ne a szöveggel kezdtem volna. Ezt a módszert már 1925-től, a gregoriánból tanultam, melyre Pannonthalmán Janota Cirill rendtársam és tanárom hívta fel a figyelmet, és adott példát felejthetetlen magyarázataival. Ő a római Szent Anzelm kolostorunk akkoriban nagyon híres gregorián-tanárainál tanult, és az apátság nagy tekintélyű kórusában énekelt. Bármennyire fejlődött a kutatás, Cirill atya alapszemlélete ma is cáfolhatatlan. Erre sok kitűnő külföldi bencés kórustól és karvezetőtől kaptam bizonyítékot.

Kodályt személyesen 1937-ben ismertem meg. Mikor megtudta, hogy görög-latin szakos vagyok, azonnal kért, hogy ha Budapesten vagyok, mindig keressem föl. Gyakran jártam a fővárosban, eleget is tettem az engem kitüntető meghívásnak. Rögtön megmondta, hogy szeretné felújítani görög és latin tudását, legyen segítségére. Már kezdetben, ahányszor mód volt rá, órákat

ültünk egy-egy gimnáziumi vagy egyetemi auctor mellett. 1940-től hetenként kétszer, háromszor, néha négyszer olvastunk. Rám bízta a választást: a klasszikusok és a Szentírás volt az anyagunk, az egyházatyákkal együtt. A Gondviselésnek végtelenül hálás vagyok, hogy egyszerű bencés létemre mellette lehettem. Korunk már megítélte, hogy ő a 20. század legnagyobb egyházzenesze, a világ egyik legkiválóbb zeneszerzője, és századunk legnagyobb tekintélyű magyar közéleti személyisége.

Rengeteget tanultam tőle. Nekem is nagyon sokat kellett készülnöm, mert nemcsak bámulatos tudással rendelkezett mindkét nyelvből, de igazi zsenialitása akkor mutatkozott meg, amikor egy-egy szövegnél az elolvasás és a fordítás után következtek a kérdések, vagy az időt és szerzőket átfogó összehasonlítások. Többet tanultam, mint az egyetemi évek alatt, hogy álljam az állandó ostromot. Ha nem tudtam felelni, akkor a rendtársaimhoz fordultam, vagy a könyvtárban jártam utána. Sohasem feledkezett meg a függőben maradt feleletről. Otthonában, a Galyatetőn, a kórházban egyaránt igényelte az állandó olvasást, áldja meg az Isten a sok ezer kérdéséért. Így tudatosítottam az állandó „hajszolásból” annak az összefüggését, amit Jézussal kapcsolatban szoktunk a lelki életben hangoztatni: ha valaki megáll Jézusra tekintése közben, az elmarad, mert az Úr állandóan halad.

A hit kérdése állandóan foglalkoztatott bennünket. Nemcsak olyan formában, hogy a pogány világ milyen mély emberi tulajdonságokat alakított ki, amelyek az őskinyilatkoztatás emlékei. De abban is, hogy az újkoriak Krisztus tanításában megkapták a megváltottság isteni magaslatát. Gyakran előkeült egyazon olvasásban Homérosz és Szent Pál, máskor Aiszkhülosz és Aranyaszájú Szent János, megint máskor Plutarkhosz és Jézus stb.

Mindig elvekben gondolkodott. Meggyőződésem, hogy életének utolsó évtizedeiben, sok megnyilatkozásakor azért említette olyan hangsúlyozottan az elveket, mert előtte sokat gondolkodott a felszínre került hasonló lánghalmok gondolatairól. Sokszor ráismertem a Szentírásra vagy valamelyik olvasott szerzőre egy-egy mellékmondatban. Így hasonlított át „pogány” gondolatokat keresztény felfogású ember saját gondolatává. Aki azonban ismeri a vallástörténetet, tudja, hogy ha valaki igazságot hirdet, az mindig Krisztus igazsága. Halála előtt pár nappal, a kórházban is olvastuk a soron következő evangéliumi szakaszt és az egyik görög tragikust.

— *Ma életének jelentős részét Győrött, a „három folyó városában” tölti. Hallhatnánk néhány szót pedagógiai tevékenységéről?*

— Mikor negyvenkét évi tanítás után abba kellett hagynom a délelőtti oktatást, az új igazgató megkért, hogy délután tanítsam a tanulókat görögre és franciára. Addig ugyanis oroszot tanítottam, amiből diplomát szereztem, fölhasználva a fronton és a fogságban szerzett nyelvtudásomat. Otromba nehézségeket állított a minisztérium és a helyi oktatási hatóság a diploma megszerzése elé, de végül mégis sikerült.

A hét elején a győri rendházban tartózkodom, utána Budapestre utazom, vagy ahova hívnak egyházzenei előadásokra. Ameddig Isten erőt ad hozzá, mindig szívesen megteszem, akár szerzetespapi hivatásomban, akár az egyházzene megismerni kívánó pedagógusok számára. Az utolsó három évben megnyílt a lehetőség az egyház kimeríthetetlen énekes kincsének, a gregoriának a tanítására. Mivel negyven éven át ez hiányzott a képzésükből, sze-

retnék pótolni a több tudásra vágyó pedagógusok. Eddig nem tudtam mindehova elmenni, ahova hívtak; olyan nagy az igény. Csodálatos látni, hogy a magas képzettségű ének szakosok mennyire nyitott szemmel és szívvel fogadják az egyház legszentebb világát a hangzó liturgiában. A protestáns testvérek ugyanúgy igyekeznek saját énekeiket is liturgikusabban megismerni.

— *A gregorián iránti érdeklődése milyen egyéb területeken nyilvánul meg?*

— Európa sok országának sok kolostorát és székesegyházát bejártam, ahol magas fokú művészettel és hittel ápolják a szent liturgiát. Eljutottam Észak-Amerikába is: a nemzetközi egyházzenei kongresszus tagjaként ott is módomban volt a keleti part híres kolostorait megismerni. Minél inkább kiveszett az igazi hangú liturgia az elmúlt évtizedekben szerte a világon, annál inkább öntudatosodott apostoli buzgóságú emberekben, közösségekben a művelése. Magam is lelkiismereti kötelelességemnek érzem, hogy segítek a megújításában. Voltak hosszú évek, mikor például Budapesten egyetlen gregorián együttes működött megszakítás nélkül, mióta hazajöttem: a már említett Szent Skolasztika.

Mindig több helyen éled fel az igazi liturgia iránti igény. De sajnós a sok ízléstelen és „muzsikának” álcázott mű becsempészése a szent liturgiába — sokszor egyházi segédlettel — még több felvilágosítást, nehéz küzdelmet igényel. Elképzelhetetlen, hogy a szent liturgiához szubkultúrát képviselő *Ordinárium* tartozzék. A kisgyermek nem idióta, aki nem érti a szövegek csodálatos világát, ha felnyitják neki a hozzá vezető utat. Nemcsak én tudtam nyolc-tíz éves gyermekeknek megtanítani a gregoriánt, preklasszikus és modern magyar zeneszerzők 3-4-5 szólamú műveit. Ahogyan én is, osztálytársaim is nehézség nélkül megértették a dallamban és szövegben rejtőző szépséget, mikor tanárunk elének tárta a belső kincset és dallamösszefüggést.

Ahogyan csökkent a népdalok megértése — tisztelet azoknak az iskoláknak, ahol ez nem tapasztalható —, ugyanúgy a templomban énekelt néhány *Ordinárium* színvonala is. Elfelejtettük a Szent Piusz által felállított hármasság igazságát: művészi, szent, általános. Pedig nagy segítség a sok civil muzsikusként, aki a rátalálás gyönyörűségével tanítja meg apró és felnőtt tanítványainak és rajtuk keresztül a templomi közösségnek a szent zene remekeit. Így alakulnak meg országshoz a szkolák. Már nevük is jelzi a stílus magas színvonalának igényét, hiszen a név arra kötelez, hogy vallásra való tekintet nélkül, a szent zene legősibb korától kezdve minden időszak legkiválóbb műveinek megtanulásával dicsérik az Urat.

Ez utóbbi időszakomhoz tartozik az a fontos esemény, hogy 1948-ban főapáti felszólításra pályáztam a Központi Szeminárium Musica Sacra tanári állására. Kodály adott támogató sorokat. Az akkori helyzet hozta magával, hogy a kari ülésen az a vélemény győzött, hogy még egy szerzetest ne vegyenek maguk közé. Harminckét év múlva a bíboros primás (erkölcsi elégtétel?) kinevezett ugyanerre az állásra. Tíz évig tanítottam, azt hiszem, teljes lelkiismeretességgel és igyekezettel, de csak kevés eredményt értem el.

Istennek hála, hogy máig sem vesztettem el hitemet, buzgóságomat munkámban. Azóta, hogy nem vagyok szemináriumi tanár, valahogyan a „pogányok” közé járok. Ha nem is téríteni, csak a bennük levő lelki szomorúságot enyhíteni a szent liturgia világával.

Retkes Attila

Békés Gellért: Krisztusban mindnyájan egy

Keresztények egysége — utópia?

Békés Gellért személye nem szorul bemutatásra, hiszen teológiai és irodalmi munkásságát, valamint a *Katolikus Szemle* szerkesztőjeként végzett tevékenységét a magyar katolikusok jól ismerik. Ebben a kötetben azonban Békés Gellért sokak számára minden bizonnyal új oldaláról: nevezetesen mint az ökumenikus mozgalom elkötelezett és kitartó munkása mutatkozik be, és azokat a tanulmányait teszi közzé, amelyeket az elmúlt két évtizedben az ökumenizmus kérdéseiről írt. A könyv három részre tagolódik. Az első részben a szerző ismerteti az ökumenikus mozgalom történetét, kezdve az ökumenizmusnak a protestáns egyházak által elindított első kezdeményezéseitől az ortodox egyházak bekapcsolódásán és a római katolikus ökumenikus munka megindulásán (II. Vatikáni zsinat) át egészen napjaink eseményeiig. A könyv második része áttekintést ad az ökumenikus mozgalom időszertű feladatairól, köztük a lelki ökumenizmusról mint a mozgalom szívééről, a két- és többoldalú teológiai párbeszédéről, valamint a világ problémáért való közös egyházi felelősségvállalásról. A harmadik részben Békés Gellért az ökumenizmus szolgálatában írt változatos témájú tanulmányait gyűjti össze. Olyan érdekes és fontos tárgyokról olvashatunk, mint amilyen például a mai protestánsok felfogása a péteri tisztségről és Máriáról, vagy mértékadó katolikus teológusok állásfoglalása a protestáns egyházakban érvényesülő szakramentalitásról.

A kötet minden írása azt a meggyőződést sugallja, hogy a keresztények egységének helyreállítása — K. Rahner és H. Fries ökumenikus tárgyú könyvének címet kölcsönvéve — „reális lehetőség”, amelyen minden kereszténynek munkálkodnia kell, hiszen az egyházak megosz-

tottsága az egyik legnagyobb akadály a evangélium hirdetésének. E gondolat színvonalas képviselőjén túl a kötetnek külön értéke dokumentatív gazdagsága. A szerző jóvoltából megismerhetjük az ökumenizmus legfontosabb intézményeit (amilyen például az Egyházak Ökumenikus Tanácsa vagy a vatikáni Keresztény Egység Titkársága), alapvető dokumentumait (például a límai dokumentumot), valamint az ökumenikus teológia legfontosabb műveit, kézikönyveit és folyóiratait. Békés Gellért kitűnő könyvével kapcsolatban legfeljebb egy dolgot hiányolunk: a név- és tárgymutatót, amelynek segítségével jobban tájékozódhatnánk ebben a gondolatokban és információkban gazdag munkában. (*Bencés Kiadó, Pannonhalma, 1993*)

Endreffy Zoltán

László Gyula: A Szent László-legenda középkori falképei

Boldogult emlékü Bálint Sándor írta, hogy a leginkább tisztelt magyar szent bizonnyára Szent László királyunk. A nagy király szentté avatásának nyolcszázadik évfordulójára a budapesti bölcsészkaron tudományos ülésszakot is rendeztek az emlékezetére. Most pedig, megírása után több mint egy évtizeddel, végre megjelenhetett László Gyula monográfiája a szent király életére vonatkozó legendák 14. századi ábrázolásairól.

Igaz, e témáról már korábban is többen értekeztek. A múlt században főként két sepsiszentgyörgyi kutató, Nagy Géza régész és Huszka József rajztanár jeleskedtek e téma emlékeinek felkutatásában, magyarázatában. Nem véletlen, hogy éppen Székelyföldön működtek, hiszen a feltárt emlékművek főként a középkori gyeprüvidékről, a történelmi Magyarország keleti és északi végeiről származik.

Különösen fontos, hogy László Gyula mintegy harminc emlékről szóló pontos adatközlés mellett az európai művé-

szetben egyedülálló képsor keletkezését széleskörű, az egész eurázsiai térségre kiterjedő emléktanyag keretében vizsgálja. Ebből a szempontból főként a könyv 5-8. fejezetében felvetett nézetek, szempontok válhatnak a későbbi kutatások számára is termékeny gondolatok ébresztőivé. Sajnos nincs terünk ezek részletes ismertetésére, csupán azt emelhetjük ki, hogy a szerző határozottan leszögezi: a képciklus ábrázolásában szerinte nem csupán a Jó és a Rossz középkori képi megjelenítésével állunk szemben, hanem: „senki sem kétkedhetik abban, hogy a Szent László-legenda a magyar nép keletről hozott egyik — elpusztult — hősi énekének keresztény lecsapódása”.

A kötetet Kerny Teréz kiegészítései teszik teljesebbé, amelyekben bemutatja a freskó-sorozat utóéletét és a Szent László-kutatás történetét.

Kádár Zoltán

Szent Ágoston Regulája

Egy szív, egy lélek

„Az Ágoston által megrajzolt életrajz olyan mértékben tükröződik vissza, amilyen mértékben az ember a szeretet távlatában megnyílik Istennek és testvéreinek. Az ágostonos szerzetesi élet így válik ragyogó tanúságtétellé és a remény üzenetévé” — olvassuk P.Martin Nolan O.S.A. generálistól a könyv előszavában.

Értéséhez emberi, keresztényi érettségre van szükség: humán, erkölcsi, hitbeli alapok kellenek, mivel e könyv magasabb követelményeket támaszt a mai hazai társadalmi realitásnál. Korunk feszültségei közt, föloldó, forrás értékű eligazítást ad a keresztény világról, az erről szóló tanításról, a vallásról, mint elsődleges emberi igényről. Eleven, plasztikusan megjelenítő információkat tartalmaz, s áttételesen arra is utal, mit jelenthet, mit hordoz az én szolgálatom abban az egyházban, melyhez tartozom.

Szent Ágoston a püspökséggel járó munka mellett megírt 113 művet, levelek és beszédek százait.

A Szent István Társulat most Szent Ágoston *Reguláját* nyújtja át olvasóinak. Az esztétikai értékeket hordozó kötet ma-

gát Ágoston beszélteti. Életszabályokat ismertet, melyeket a szerzeteseknek kell megtartaniuk. Kiindulópontja a főparancs: Isten és a felebaráti, testvéri szeretet. Minden ennek van alárendelve. Az Ágostonos szerzetesi élet célja: Isten kezében legyenek a testvérek, szívbeli egységben: „egy szív és egy lélek”. A szerzetesi életvitelt taglalva elsősorban a közösségi istenkeresés előfeltételeire mutat rá. (Az első keresztények példáját követve, akik mindent a közössébe adtak és a köz javait mindenkinek szükségletei szerint osztották szét.)

Ágoston tudta jól, minden emberi közösségben előfordul hiba, viszály vagy sértés. Ezért külön fejezetet szentel a bocsánatkérés gyakorlatának. Tanácsolja a *Regula* gyakori olvasását, megvalósításának ellenőrzését. A *Regula* megalkívül tömör: az evangéliumot értelmező és alkalmazó, filozófiai alapozottságú etika. Továbbgondolkodásra ösztönöz. Ésszerű út Istenhez. Derús jövőbenezés... Hitvallás és kiengesztelődés a mai keresztényeknek is.

A jelentős vallástörténeti-művelődéstörténeti értékeket képviselő *Regula* fordítását — P. Luca Verheijen O.S.A. által Párizsban, 1967-ben közzétett kritikái kiadás alapján Puskely Mária Kordia nővér, író-műfordító készítette. Bevezető tanulmányában ad áttekintést arról, hogyan épült be az ágostonos *Regula* a magyar szerzetesség történetébe.

A visszakeresést szolgáló részletes tartalomjegyzéken kívül magyar nyelvű irodalom-mutató bibliográfia segíti az eligazodást. A függelékben található kritikai kiadás szentírási jegyzetei révén a témában katolikus szemszögből való további elmélyülésre is lehetőség nyílik. A kötet színpompás rajzait Mariarosa nővér, olasz ágostonrendi apáca készítette.

A könyvet a keresztény szakértők mellett, a szellemi nyíltsággal rendelkező, művelt olvasóközönség egyaránt haszonnal forgathatja. (*Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest*)

Domonkos János

Ottlik Géza: Buda

A posztumusz regény több évtizedes készülte során, egészen az író haláláig tartó titkos életében jellegzetesen szakrális tárgy, misztikumtól övezett írásmű volt. Csak a kiválasztottak pillanthattak bele. Az *Iskola a határon* folytatását várók hallomásból, tanúságtevésekből tudtak róla. S a *Buda* profán „szent irat” lett a megjelenésével is: úgy tűnik, a könyv csak alkotója elmúlása árán születhetett meg, hogy övezzé, folytassa, kiteljesítse a magyar epika legendáját, az *Iskolá...-t*.

A befejezhetetlenség kompozicionális dilemmája onnan (is) ered, hogy a regény valóban tartalmaz Isten-közeli elemet. Fő témája ugyanis a világ hiánytalan megismerhetőségének lehetetlen volta. Az a ráébredés, hogy e sárteken nincs nagybetűs Igazság, csupán a diszpergált részizgazságok halmozódnak fel „célá”, „életté”, „sorssá”. Tehát éppenséggel kicsinyiségünk, az Istentől való távolság jeleként kellene fölfognunk a lét teljes birtoklására tett riadt, vad, képtelen, neveléses kísérleteinket. Ez a filozófiai és etikai szint mintegy a fordulatos, valóság-hű, igencsak materiális történet fölött lebegve veti árnyékát. Az önéletrajzi fragmentumokat bőven tartalmazó könyv Both Benedek, Medve Gábor és a korábbiak ugyancsak ismert mellékalakok életét szálatzza egészen a közelmúltig. A kivétel nélkül zárójelbe (sőt esetleg idézőjelbe is) tett fejezet-címek azt sejtetik, hogy a történetmondó ajánlásokat tesz, variációkat terjeszt elő: ez vagy az az esemény nagyjából, valószínűsíthetően, közelítőleg ekként és ekként ment végbe. A pontosító, közbevető, zárójeles előadásmód a szövegben is uralkodik. Oly mívés a textus, hogy nem ingatag tanácsstalanság vesz erőt a majdnem a teljes évszázadot áttekintő olvasón, hanem a beismert bizonyosság: az emberi képességek mindig végesek.

„Ha minden rom, hát építsünk romokból” — írta egyhelyütt Weöres Sándor; s hasonlót cselekszik a monumentális világ- és sorsrekonstrukciókkal Ottlik is. Derűjük: a szövegkezelés játékos fölénye is rokon. A *Buda* — kisebb szerkezeti megoldatlanságai, a befejezhetlenség miatt visszama-

radt ismétlései ellenére — színtiszta irodalom. Irodalmiságát nemcsak a *városként elgondolható nyelvi tér* textuális és grammatikai kiépülése biztosítja, de wittgensteini idea ellentette is: Buda mint *nyelvként elgondolható város* lett a regény univerzuma. Az egyetlen lehetséges, s egyben az összegező tér. Buda a szilárd pont, ahonét a kémlelő elme egy dolgot mégiscsak cáfolhatatlanul fölismer: hogy a Föld — ember által — a sarkaiból kimozdíthatatlan. (*Európa*)

Tarján Tamás

Halász Péter: Piero della Francesca Cabaret

A reneszánsz „buli”, a Piero della Francesca kabaré a Merlin Színház nyári, angol nyelvű szezonjában kapott színpadot. A szerző, rendező, főszereplő Halász Péter New York-i színháza, a *Love* vitte színpadra és még néhány vendég a világ más tájáról. Az előadás legfőbb erénye, hogy tökéletesen belesimul abba a Merlin Színház — és kulturális centrum — kialakította világképbe, amely tudatosan formált eredetiségével vonzza a látogatókat a város belsejébe immár két esztendője.

Halász színháza úgy kelt csalódást, hogy nem kelt csalódást. Azaz megkapja az ember, amit várt: azt a melegséget, baráti tónust, amely könnyedén vált át évődő orrfricskába. Halász és színészei hangszúlyosan velünk vannak, szoros test- és gondolatközelben, kinéznek ránk, kibeszélnek hozzánk, de közben mindvégig tudatosítják bennünk, hogy az élet apró-cseprő dolgairól nem gügyögni kívánnak velünk, tehát jobb, ha a kellemetlen fordulatokra is fölkészülünk. A legvégén például a szent kibékíthetlenség jegyében egy valódi kutya vicsorog a színpadon egy nagyon is valódi macskára, amely szerencsétlen állat eksztatikus rémületben lapul az egyik reneszánsz dáma ölében. Az aktus mindenképpen túllépi a színpadi konvenciók szokásos határát, a művészi hatás viszont aligha indokolja a keserves helyzet létrehozására fordított energiát.

A csalódás? A legkínosabb, hogy azt kapjuk, amit a cím ígér. Az olasz rene-

szánsz festőjének életelemeit vegyítő mű „cabaret” művolta Halászék esetében filozofikus töprengést sejtet. Erre történt is kísérlet. Kapunk napi élet- és művészi létfilozófiát. Kioktatást, hogy a művészlét áhitatát felejtjük el egyszer és mindenkorra, hogy a napi acsarkodások, ócska szerelmi ügyek s mindezek lezárásaként a heroikusnak csöppet sem nevezhető, jelentéktelenné bagatelizálódó haláltusa jelenthetik csak meghatottságunk forrását. Egy szóval, hogy egy rajongásra alkalmatlan világban kell keresnünk az áhitat hamar tovatűnő pillanatát. A produkció máskülönben valóban kabaré, komolykodós humorral előadva. Kabaré, kicsinyített utcareszletben előtűnő lakli szereplőkkel, fejünkre borított, nézőtér nagyságú lepellel, futószőnyegen mímelst stilizált mozgással, porszívózó reneszánsz háziasszonnyal. Kabaré még akkor is, ha a műfaj ezúttal az élet metaforája.

Kállai Katalin

Puccini: *Messa de Gloria*

Giacomo Puccinit, a verista opera megteremtőjét, a századforduló egyik legjelentősebb — bár könnyed, populáris stílusa miatt sokat bírált — komponistáját a világ kizárólag operaszerzőként tartja számon. Kétségtelen tény, hogy Puccini operáival vált világhírűvé, ez azonban nem jelenti azt, hogy más műfajokban nem komponált a korabeli európai élvonalhoz tartozó darabokat, sőt néhány esetben — túlzás nélkül állíthatóan — remekműveket. A vonósnégyre írt *Krizantémok* című alkotása, orgona- és zongoradarabjai, dalai, kórusművei éppúgy az európai későromantika értékes megnyilvánulásai, mint a Hungaroton új felvételén hallható két fiatalkori kompozíció, az A-dúr mise (*Messa di Gloria*) és a nagyzenekari *Capriccio sinfonico*.

A huszonkét éves Puccini 1880-ban fejezte be tanulmányait a luccai Institutóban, és felvételi vizsgájára készült a milánói konzervatóriumba. Utolsó luccai növendék-alkotásaként komponálta a *Messa di Gloriát*. Az egyházzene iránti vonzalma kisgyermek korából eredeztethető: öt éves kora óta tanult orgonálni, énekelt a luccai

templomkórusban, tíz éves korától a helyi bencés templom orgonistája volt.

A monumentális, negyvennyolc perces *Messa di Glóriában* félreismerhetetlenül feltűnnek a későbbi Puccini-stílus karakterisztikus jegyei: valamennyi tétel centrális eleme a lírai, és mégis szenvedélyesen szárnyaló, tipikusan romantikus dallam; jellegzetesek a világos dúr-harmóniák, a gazdag kromatika, a fájdalmas késleltetések. Ugyanakkor a mise — bonyolult szövés módja, változatos hangszerelése, igényes kóruszólomai révén — a szerző mesterségbeli tudásának is ékes bizonyítéka. A mű egyes elemeit Puccini később operáiba is beépítette, így a *Gloria* egy részlete a Tosca első felvonásában, az *Agnus Dei* motívumai pedig a *Manon Lescaut* második felvonásában nyertek új értelmet. A Magyar Rádió Énekkarának és Szimfonikus Zenekarának előadása mindvégig gondosan kidolgozott, érett, meggyőző, Gulyás Dénes nagy vivőerejű tenorja és Póka Balázs expresszív baritonja is kitűnően érvényesül. Különösen hatásos a *Gloria* nagyszabású, a *Cum Sancto Spiritu* szövegrészre írott zárófugája, valamint a magasrendű motívikus munkára épülő *Credo* interpretációja.

Hasonlóan színvonalas Puccini milánói diplomamunkája, az 1883-ban komponált *Capriccio sinfonico* előadása is. A két részes *Capriccióban* — amelyben a *Bohémélet* számos dallamfordulata is felismerhető — Ligeti András irányításával rendkívül határozottan, összefogottan szólalnak meg a vonós tremoló feletti érzelmes fúvósdallamok, a hangszercsoportok invenciózus dialógusai. A Hungaroton hangtechnikai szempontból is elsőrangú CD-je a Puccini-rajongóknak, az egyházzene és a különlegességek iránt érdeklődőknek egyaránt ajánlható.

Retkes Attila

Ágh István: Rókacsárda

A *Rókacsárda* csak egy a sok közül az e századi Magyarországon, mégis jelképesé válik maga a róka is meg a róla elnevezett csárda is: róka-emberek uralják ezt a róka-kort, s aki másmilyen, azt csak vere-

ség érheti, fogyatkozás anyagi javakban s ellenerőben is.

A lírában s epikában egyaránt otthonos Ágh István erőteljes atmoszférájú regényt alkotott, amelyben az életrajzi elem tárgyiasságba, a történelmi a mítikusba vált át. A történelem az ötvenes évek elején kezdődnek, s mintegy két évtizedet ölelnek át, azokat, amelyekben a szerző is felnőtte vált. De nem csupán a nemzedék, hanem a szülők, az elődök regénye is ez a mű, amelynek színtere egy bakonyi kis falu, s az az országhoz hasonlóan éli át a Rákosi-kort, 1956-ot, majd a konszolidálódó hatvanas éveket. Ám ez a konszolidáció tragédiák után következik be, s így újabb tragédiák előérzetével terhes. De ez már továbbgondolása a műnek, amely alapvetően az emlékek regénye, láttató látomás, elégia egy tragédiáról. Elégia, mert utána vagyunk már, s akik vagyunk, túléljük azt, de komor elégia, mert sem a regény zárlatának, sem az elbeszélés megalkotásának időpontjából nézve nincs igazi feloldás: az értékvesztések, pusztulások sora nem hozhatott katartikus eredményt a túlélők számára sem.

Feloldás csak az olvasó tudatában jöhet létre: ők beláthatják, hogy az emberi természet nem csupán negatív értelemben javíthatatlan: a romlás korszakai soha nem képesek mindenkit véglegesen megrontani. S csak formálisan egy a vége a földi útnak: a rongyemberek sikereit soha nem igazolja semmi, s ez mindig és pontosan tudható. Az egyértelmű tisztaság eszméje ugyan öngyilkosságba kergette a regény önarcképszerű elemekkel is felruházott egyik hőst, s ez a tett összezavarta a jó emberek családi kapcsolatrendszerét is, mégsem a világ jobbik természete szerinti lét, az erkölcsi értékek világa szenved vereséget, hanem az, ami rókaszerű.

Vasy Géza

Donner-kiállítás Bécsben

A Savoyai Jenő herceg részére 1720 után épült pompás bécsi Belvedere kastélyegyüttes alsó épületében található ma az Osztrák Barokk Múzeum, amelynek ter-

meiben kapott helyet a Georg Raphael Donner munkásságát, valamint követőinek művészetét bemutató kiállítás.

A háromszáz éve született Donner a közép-európai barokk vezető szobrásza volt, akinek műveit a közérthető mondanivaló, a biztos statika, a finom harmónia és belső egyensúly jellemzi. Művészete többnyire mentes a barokk túlhajtásoktól, inkább a klasszicizmus felé mutat Bibliai témákat megjelenítő reliefjei, például a képzőművészetben ritkán ábrázolt *Mária megvigasztalása* a szobrász gazdag érzelmvilágáról tanúskodik.

A Belvederében látható reliefeket és kislasztkákat Európa és az Egyesült Államok legkülönbözőbb múzeumaiból kölcsönözték, a kiállítás törzsanyaga a Bécsi Osztrák Galéria és a Kunsthistorisches Museum, a grafikák az Albertina tulajdonát képezik. Ugyanakkor megtalálhatók a budapesti Szépművészeti Múzeum és az Iparművészeti Múzeum Donner-követőktől származó reliefjei, valamint Schletterer *Maria Immaculata* szobra a Magyar Nemzeti Galériából.

Donner monumentális szobrászati alkotásai közül sajnos csak a bécsi Neuer Markt kútjának figurái szerepelnek a kiállításon, a magyar művészet szempontjából jelentős, a pozsonyi domban álló *Szent Márton és a koldus* szoborcsoport, vagy a korábbi, ugyanott található *Esterházy Imre gróf síremléke* még vázlatok formájában sem látható a Belvederében, holott Donner 1829-től Magyarország akkori hercegprímásának, gróf Esterházy Imrének az udvari szobrásza, építkezéseinek felügyelője volt, és Esterházy szolgálata mellett dolgozhatott más magyar és osztrák főuraknak is. Bár Donner sohasem tanított a bécsi Akadémián, hatalmas műhelye iskolateremtő szerepet töltött be. Tanítványai és követői — elsősorban öccse, Matthäus Donner, Moll, Schletterer és a festő Paul Troger — folytatták mesterük útját. A kiállítás legérdekesebb és legújyszerűbb része tulajdonképpen annak bemutatása, milyen irányban fejlődhetett tovább a Donner-követők művészete.

Hollósi Éva

SOMMAIRE

Comment parler de Dieu aujourd'hui?

(Des personnalités éminentes de la vie intellectuelle hongroise répondent)

Écrits de György Ferdinandy et Anna Jókai

Poèmes de Sándor Rákos et István Brasnyó

László Rapcsányi: Le dernier antipape, Félix V.

Vilmos Huszti: L'oeuvre littéraire de Miklós Oláh

Entretien avec Alfonz Nádasy

INHALT

Wie kann man heute über Gott reden?

(Hervorragende Vertreter des ungarischen kulturellen Lebens antworten auf unsere Frage)

Prosa von György Ferdinandy et Anna Jókai

Gedichte von Sándor Rákos und István Brasnyó

László Rapcsányi: Der letzte Gegenpapst, Felix V.

Vilmos Huszti: Miklós Oláh — sein Leben und literarische Tätigkeit

Gespräch mit Alfonz Nádasy

CONTENTS

How to speak about God today?

(Prominent members of Hungarian intellectual life respond to our enquiry)

Prose by György Ferdinandy and Anna Jókai

Poems by Sándor Rákos and István Brasnyó

László Rapcsányi: The last anti-pope Felix V.

Vilmos Huszti: The literary work of Miklós Oláh

Interview with Alfonz Nádasy

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: HORÁNYI ÖZSÉB, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, PARANCS JÁNOS,
POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRENYI LÁSZLÓ

A szerkesztőség munkatársai: CZ. BALASSA MÁRIA, KISS SZEMÁN RÓBERT

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Nyomás: VESZPRÉMI NYOMDA RT Felelős vezető: Fekete István igazgató

Lapunk kiadását a Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatja.

Szerkesztőség: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. telefon: 117-7246; 117-3933; telefax: 117-3471. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. lh. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcan át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekk számlaszáma: OTP. VII. ker. 218-98316512-037343-8. Előfizetési díj: 1 évre 540,— Ft, fél évre 270,— Ft, negyed évre 135,— Ft egyes szám ára 48,— Ft. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat. H-1300 Budapest, Pf. 149. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy a Magyar Hitelbanknál (H-1133 Budapest) vezetett 202-10995 sz. számláján. Ára: 35,— US dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA KÖZÖTT. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 48,— Ft

VIGILIA

SZEMLE

Békés Gellért: Krisztusban mindnyájan egy
László Gyula: A Szent László-legenda középkori falképei
Szent Ágoston Regulája
Ottlik Géza: Buda
Halász Péter: Piero della Francesca Cabaret (a Merlin Színházban)
Puccini: Messa de Gloria
Ágh István: Rókacsárda
Georg Raphael Donner-kiállítás Bécsben

A szemléket írták: *Domonkos János, Endreffy Zoltán
Hollósi Éva, Kádár Zoltán, Kállai Katalin, Retkes Attila,
Tarján Tamás és Vasy Géza*

Következő számainkból:

A keresztény értelmiség szerepe és feladatai
Rónay Györgyről — születésének 80. évfordulóján
Csernoch János: A keresztény politikáról
Beszélgetés Farkasfalvy Dénessel
Rába György és Kalász Márton versei
Az új egyetemes katekizmus